

Makt- og meningsstrukturer i Lillienkiolds tredje
bind av Speculum Boreale

Andreas Halvorsrud

Vår 2024

Masteroppgave i nordisk litteratur
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier
Universitetet i Bergen

Forord

Først og fremst vil jeg takke min veileder Jørgen Sejersted. Takk for dine kloke betraktninger i arbeidet med en gammel og utfordrende tekst. Takk for din tålmodighet med en ung politiker som tidvis har brukt mer tid på valgkamp enn på masterskriving.

Jeg vil takke Kristine Hamm for din bistand med å veilede meg gjennom Foucault sitt komplekse univers.

Jeg vil takke mine kjære medstudenter og støttespillere i Bergen. Mats, Ola, Gard, Juliane, Vilde og Marte. Takk for at dere har stått ved min side på gode og dårlige dager.

En spesiell takk vil jeg rette nordover, til Rune Blix Hagen som tok meg imot med åpne armer i Tromsø, og ga meg innsikt i hans imponerende arbeid med Lillienkiold og *Speculum Boreale*.

Videre nordover vil jeg takke folket i Berlevåg. Jeg var så heldig å få tilbringe de mørke vintermånedene hos dere i Finnmark, og det var en herlig opplevelse. Ekstra stor takk til Adrian Johnsen som tok meg inn i sitt hjem og tok godt vare på en forvillet kornbonde fra Blaker.

Takk til Lise Marit og Siri som har lest korrektur, det var til stor hjelp i innspurten.

Takk til venner og familie som har vært en enorm støtte dette året.

Takk til dere alle!

Andreas Halvorsrud

Blaker, 15. mai 2024

(Bilde av Lillienkiöld-slektens våpenskjold. Hentet fra Store Norske Leksikon).

Jeg schrifver paa papir, dog flere maate raabe,
Ia hele Finnmarks-land ræt sucher udi haabe,
At faa it bædre Lys, en Stjerne oc it Speyl,
Som ræt fremvise kand udprangens store feil.

Hans Hansen Lillienkiold i sitt dikt til kong Fredrik IV.

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledende perspektiver	7
1.1 Problemstilling og diskusjon	7
1.2 Hans Hansen Lillieskiold.....	8
1.3 Speculum Boreale.....	10
1.3.1 Bind 2	10
1.3.2 De neste heftene.....	11
1.3.3 Bind 3	13
Kapittel 2: Resepsjon	14
Kapittel 3: Det teoretiske grunnlaget og Foucault	18
Kapittel 4: Lillieskiolds subjektetablering.....	30
Hyllingsdiktet til kong Fredrik IV.....	32
Paus´ dikt til Lillieskiold.....	35
Tanchelyst ved Materiens Indgang.....	39
Kapittel 5: Analysen av bind 3	42
Gjennomgang av bindet.....	48
Strømmene	50
Strømmene Syden Waardøhuus.....	51
Strømmene Norden Waardøhuus.....	52
Strømens Defention	53
Græntzen mod Sverrig angaaende	54
Græntzen mod Rysland angaaende	56
Lands Defentionen angaaende	57
Søe-finne Schatten	58
Field Skatten angående.....	59
Nord-Field-Sckatten angaaende	61
Nordmænd-skatten angaaende	62
Tienden	63
Laxe Elwerne	63
Om Hval-fangsten	64
Kjølnes og amtmennes tilstand.....	65
De ulike folkeslagene	67
Lapper	67
Finner	69
Bjarmer.....	70
Kvener	71
Russere.....	72
Svensker	73
Non mihi, sed populo	74
Kapittel 6: Avsluttende perspektiver	76
Litteraturliste:.....	84

Sammendrag:	87
Abstract:	88
Oppgavens profesjonsrelevans:	89

Kapittel 1: Innledende perspektiver

1.1 Problemstilling og diskusjon

Hans Hansen Lillieskiold (Ca. 1650-1703) er for mange en ukjent person, men var i sin tid en sterk stemme i Finnmark og en forkjemper for lokalbefolkningens rettigheter. Gjennom en lang karriere i embetsverket som lagmann og amtmann på andre halvdel av 1600-tallet, gjorde han seg kjent i Danmark-Norge for sitt frittalende vesen og sterke engasjement for det han trodde på. Hans interesser strakte seg langt utover hans politiske og juridiske virke. Som en del av borgerstanden var han interessert i kunst, kultur og historie, og samlet både på kunstartikler og bøker. Han var en ivrig maler og arkivar. Deler av hans litterære arbeid har gått tapt gjennom tiden, men det som står sterkest igjen er hans manuskripter om forholdene i Finnmark og hans eget amtmannssete, Vardøhus amt. Gjennom sine bekjenskaper, godt hjulpet av faren, fikk Lillieskiold en betydelig rolle i det dansk-norske embetsverket. Hans liv endte dessverre mindre glamorøst, da han døde av sykdom i København og etterlot familien stor gjeld.

Det er ikke forsket mye på Lillieskiold eller *Speculum Boreale* (1702). Lillieskiold blir gjerne referert til i en del forskningsoppgaver grunnet hans rikholdige manuskripter, som blir brukt som førstehåndskilder til tiden han levde. Studier av hekseprosessene i nord har vært vanskelige da en ikke har hatt tilgang på primærkilder, men Lillieskiolds arbeid har blitt en viktig førstehandsberetning. Det er gjort studier av Lillieskiolds reisejournal fra hans Europa-reise på slutten av 1660-tallet. Her kommer hans fascinasjon for kunst frem, samt hans systematisering og kategorisering av ting han møtte på veien. Rune Blix Hagen, Einar Niemi og Jahn Holjen Thon er tre akademikere som har brukt mest tid på Lillieskiolds manuskripter. De vil bli presentert nærmere i kapittel 2, men jeg har støttet meg til deres arbeid også i kapittel 1. Det er derimot skrevet få oppgaver om Lillieskiold og Finnmarksmanuskriptene, og dette har vært en stor motivasjon for meg når jeg kom over *Speculum Boreale* i det forberedende arbeidet med denne oppgaven. Jeg har ønsket å bidra til forskningen på Lillieskiold og hans tekster om Finnmark. Det er få som har studert både mannen og teksten, og dette samspillet ønsker jeg å ta for meg i min oppgave.

Problemstillingen blir som følger: *Hvordan etablerer Lillieskiold et subjekt og en diskursiv makt i tredje bind av Speculum Boreale?* Jeg kommer til å undersøke den historiske konteksten Lillieskiold skriver i, og hvordan han beskriver makten som er i Finnmark. Lillieskiold måtte balansere sitt engasjement for lokalbefolkningen med sin rolle som

kongens tjener, og jeg vil undersøke hvordan han gjorde dette gjennom språk og tekst. *Speculum Boreale* er et større verk, så jeg vil støtte meg til de andre delene i arbeidet, men hovedfokuset og analysen vil være på bind 3. De andre bindene og Lillienkiold generelt vil brukes til å bygge opp rundt analysen av bind 3.

Tittelen på oppgaven er *Makt- og meningsstrukturer i Lillienkiolds tredje bind av Speculum Boreale*. Dette er en nærlesingsstudie av det tredje bindet med fokus på makt- og meningsstrukturer, samt et studium av hvordan Lillienkiold etablerer et subjekt i verket. Jeg kommer til å bruke Michel Foucault sine ideer om diskursiv makt og historisk mening som inspirasjon. *Speculum Boreale* er en utfordrende tekst å lese i 2024, derfor var det viktig med et utgangspunkt når jeg startet arbeidet med nærlesingen. Dette utgangspunktet har vært hvordan Lillienkiold beskriver og utøver makt, hva slags diskurs han bygger opp og hvordan han balanserer mellom det barokke og det moderne. Som en intellektuell var han mer enn bare embetsmann. Han var svært interessert i litteratur, historie og kunst, noe som gjenspeiler seg i arbeidet med *Speculum*. Han levde på en tid hvor den kristne tro begynte å miste grepet til fordel for den voksende vitenskapen som kom med opplysningen. Samtidig var den antikke inspirasjonen fra renessansen fortsatt gjeldende, i tillegg til at Lillienkiold befant seg i et område hvor myter, sagn og hekseri fremdeles var en del av hverdagen.

1.2 Hans Hansen Lillienkiold

Hans Hansen Smidt ble født omkring 1650 i Bergen, det er ingen kilder som klarer å finne eksakt dag, måned eller år. Han ble født inn i borgerstanden og en embetsfamilie, med faren Hans Hanssøn Smidt som hadde dansk bakgrunn. Faren tilhørte eliten i Bergen og var blant byens rikeste menn. Han arbeidet seg oppover i embetsverket, og hadde flere tungtveiende stillinger som rådmann og senere lagmann. I tillegg tilegnet han seg jord og eiendom på Vestlandet, noe som sikret familien trygge økonomiske vilkår i tiårene fremover. Unge Hans, ofte kalt Johannes, fikk god utdanning slik en ung mann av borgerstanden fikk på denne tiden. Etter endt skolegang ble han sendt ut på en dannelsesreise sammen med sin yngre bror Jonas. Dette var ikke uvanlig for unge menn fra borgerstanden, og reisen ble betalt av faren. Gjennom to år besøkte de europeiske storbyer og universiteter, og Hans engasjert seg i juridiske fag. I tillegg våknet hans interesse for historie, kunst og kultur. Han noterte flittig i sin reisedagbok, som senere skulle bli publisert for offentligheten (Niemi 1996, s. 67).

Etter endt reise fikk unge Hans Hansen Smidt arbeid som sekretær ved den danske ambassaden i Stockholm. Her arbeidet han i ett år, før han høsten seksten syttititre fikk jobben som viselagmann i Bergen. Dette var en høytstående stilling i en av eneveldets største og mektigste byer, så en vil tro familienavnet hadde stor betydning da han fikk jobben. De skulle derimot ikke beholde familienavnet særlig lenge, for i seksten syttiseks ble familien: «begavet med adelig skjold og hjelm av vår konge og arveherre» (Hagen og Sparboe 1998, s. 11). De fikk tilnavnet Lillienkiold, og et eget våpenskjold med røde og sølvfargede motiver. Familiens nære forhold til stattholder Ulrik Fredrik Gyldenløve skal ha vært sentralt i denne prosessen. Lillienkiold satt som viselagmann i Bergen frem til sekstenåtti. Da rykket han opp som lagmann og fikk en av de mest markante embedsmannsstillinger i det nye eneveldet Danmark-Norge. I denne perioden gifter han seg med Maria Lem, datter av magister Peder Lem og familien utvides med mange barn.

Mens Lillienkiold tiltro sin stilling som lagmann i Bergen, fikk handelsmenn fra Bergen sterkere innflytelse og kontroll over dobbeltmonarkiets nordligste utpost, Finnmark. I 1681 ble amtmannsembetet inndratt, og området ble forpaktet bort til magistraten i Bergen. Dette skapte stor misnøye blant lokalbefolkningen, som var frustrerte over bergensernes handelsmonopol, strenge toll og tilbakeholdelse av nødvendighetsvarer. Lillienkiold bidro til å gjenåpne amtmannsembetet, samtidig som det ble satt ned en kommisjon skulle undersøke klagen fra fiskerallmuen i Finnmark. Lillienkiold var en del av denne kommisjonen, og ble i 1684 innsatt som ny amtmann i Vardøhus amt. Dette skiftet navn til Finnmarkens amt hundre år senere, og bestod av det vi i dag kjenner som Troms og Finnmark fylker. Lillienkiold gjennomførte sine oppgaver som amtmann fra Bergen de første årene, men fikk fra 1687 boplikt på Vardøhus festning. Dit reiste han med kone og barn, men grunnet de dårlige boforholdene på festningen samt det harde været fra Barentshavet flyttet de inn til Vadsø (Hagen og Sparboe 1998, s. 13).

På tross av at Lillienkiold fikk gjeninnført amtmannsposten i Vardøhus, var han skarp i kritikken mot bergensernes drift i nord. Han reiste mye rundt i Finnmark og fikk historier samt brev fra fiskerallmuen om de vanskelige forholdene. Det var også utfordrende å handle med utenlandske skip, noe som påvirket økonomien til fiskerne. Lillienkiold samlet inn dokumenter og bygget seg opp et større arkiv han benyttet seg av når han skrev sine manuskripter om Finnmark. Sentraliseringen i Finnmark gjorde Vadsø til et maktsentrum i nord. Flere embetsmenn oppholdt seg her, og Lillienkiold bygget opp et intellektuelt miljø

sammen med sogneprest og prost Ludvig Christensen Paus og sakfører Niels Knag. Disse herrene delte interesser for litteratur og kunst, og Lillienkiold stod i sentrum av det hele (Niemi 1996, s. 72). Det er liten tvil om at dette litterære miljøet hadde mye å si for Lillienkiolds arbeid med *Speculum Boreale*. Amtmannen var en høylytt stemme fra nord, og fikk plass i kongens kanselli som ordinært medlem. Men hans upopularitet vokste. Bergenserne var misfornøyde med hans kritikk og harde hånd, og embetsverket var misfornøyd med hans arbeid. På hjemmebane hadde han vist dårlig økonomisk teft, og hadde stor gjeld. Lillienkiold avsettes i 1701, og reiser rett til København for å legge frem *Speculum Boreale* for kongen. Dette ble altså ikke bare et topografisk historisk verk, men et forsvarsverk for hans tid som amtmann. Han får oppreisning i 1702 med stillingen som amtmann i Romsdal, men dør av sykdom i København før han rekker å tiltre. Han etterlot seg en familie med stor gjeld, og Maria Lem lever ut sine siste dager i fattigdom.

1.3 *Speculum Boreale*

Arbeidet med denne oppgaven vil i utgangspunktet være tekstfokuset. *Speculum Boreale* er et verk i to folianter, og er skrevet på bakgrunn av to utkast som Lillienkiold hadde klare fra midten av 1690-årene. Det første *Finnmarchens beskrifuelis* ligger i arkivene til Det Kongelige Bibliotek i København, mens det andre utkastet *Om Findmarchen* ligger i Riksarkivet i Oslo (Thon 2011, s. 93). På bakgrunn av tilgjengelighet og lesbarhet vil min oppgave ta utgangspunkt i Ole Martin Solberg sine versjoner utgitt i 1942, 1943 og 1945. Solberg var en norsk etnograf og sosialantropolog som utga disse verkene på vegne av Etnografisk Museum. Han hadde studert urbefolkningene på Grønland og samene i Finnmark. Solberg sine versjoner av *Speculum Boreale*, her kalt *Finnmark omkring 1700* ligger tett opp mot originalverket. Den gotiske skriften er på sin side skiftet ut, og Solberg har tatt seg friheten til å legge ved kommentarer og oversettelser under flere av kapitlene. Dette er den mest brukte versjonen av verket en finner hos andre masteroppgaver og artikler, derfor har jeg valgt å bruke dette.

1.3.1 Bind 2

Ole Martin Solberg sine versjoner fra 1942, 1943 og 1945 finnes tilgjengelig på Nasjonalbiblioteket sine sider, og deles inn i to deler. Bind to består av tre hefter, 2.-2, 2.-3 og 2.-4, mens bind 3 står alene i sin helhet. «Finnmark omkring 1700. Bind 2 2. Lillienkiolds *Speculum Boreale*» inneholder først et hyllingsdikt til Kong Fredrik IV av Danmark-Norge, hvor Lillienkiold opphøyer og forguder den danske kongen i kjent barokk-stil. Diktet er

datert til 12. desember 1701, og Lillieskiold peker på viktigheten av verket han har skrevet, om landsdelen som må ses i et annet lys enn tidligere. I strofe 16 skriver ham: «Jeg schrifver paa papir, dog flere maatte raabe, la hele Finnmarks-land ræt sucher udi haabe, at faa i bædre Lys, en Stjerne oc it Speyl, Som ræt fremvise kan udsprangens store feil» (Solberg 1942, s. 54). Dette speilet referer til tittelen på hovedverket, *Speculum Boreale*, og speilet fra nord skulle reflekteres ned til København slik at en fikk bedre forståelse av livet i Finnmark. Søker en opp ordet «udprange», finner en ut av dette betyr å stykke opp noe og selge det. «Udprangens store feil» er en hentydning til et oppstykket Finnmark. Dette lappeteppet vil Lillieskiold samle igjen, og reise landsdelen tilbake til gammel storhet under sin ledelse. Allerede her ser vi et element av konkret politikk i Lillieskiolds barokke hyllestpoesi. Det skal vi se mer av når vi går gjennom flere av diktene i *Speculum*.

Det dansk-norske riket opplevde store endringer under Hans Hansen Lillieskiold sin levetid. Lillieskiold, født Smith, kom til verden omkring 1650. Da var det dansk-norske kongeriket styrt som et adelsvelde. Landet ble administrert av et riksråd bestående av adelsmenn, og det var disse som valgte hvem som var best egnet til å være konge. Fredrik III ble utvalgt av dette styret, og satt som konge fra 1648 til 1670. I denne perioden skulle mye forandre seg i det danske statsapparatet. Med Karl Gustav-krigene i 1657-1658 og 1658-1660 fører Fredrik III Danmark-Norge inn i dypere gjeld enn han allerede hadde fått fra sin far, Christian IV. Krigene mot Sverige kostet kongen og riksrådet dyrt, og en var nødt til å avstå flere landområder. Ved Stendermøtet i 1660 blir nasjonens kritiske situasjon beskrevet, og Kong Fredrik III klarte med støtte fra borgerne og presteskapet å avskaffe adelsmakten, og satte seg selv i posisjon som eneveldig konge. I årene som fulgte ble det dannet rettslig grunnlag for den eneveldige kongen, og 14. november 1665 undertegnes Kongeloven. Dette skulle bli et markant skifte i den statlige styringen av Danmark-Norge, hvor makten lå i kongens hender og hans etterfølgere, sammenlignet med adelen og lensherrenes makt før 1660 (Lyngby, Mentz og Olden-Jørgensen 2010, s. 13-14). Den gamle arveadelen hadde mistet sin makt til fordel for kongens nye, lojale meritteringsadel. Det var her Hans Lillieskiold skulle få en rolle som ga han tettere bånd til kongen og stattholderen frem til sin død.

1.3.2 De neste heftene

Tredje hefte er en utgreiing om zoologiske og botaniske forhold i Finnmark. Lillieskiold beskriver hele veien hvor rik på natur Finnmark er, og det er en hyllest til alle dyr og planter i det som ble kalt Vardøhus amt. Blant dyrene får spesielt reinsdyret stor plass, i tillegg til flere

firbeinte, samt fisk og fugl. En kan understreke at Lillienkiold beskriver Finnmark som en utopi, med veldige naturressurser. Dette tredje heftet er også rikt illustrert av forfatteren selv, og vi finner både rene tegninger av dyrene, samt malerier av dyr og mennesker som lever i en symbiose. Nordområdene kunne for mange virke hardføre og livløse, men Lillienkiold får frem mangfoldet i både flora og fauna, og ikke minst til sjøs. I kapittel tre om Havvets Frugter skriver han: Huor er vel it Land under den Nordre-Poli begreeb, der rigeligere udaff haffvets fiskerie velsignis, end som dette, at feilen derved maate betagis som landsens Ufrugtbarhed til affgrøden eller kunde tilregnis» (Solberg 1942, s. 205). Solberg utfyller her at «feilen» handler om at hvis noen skulle påpeke landjordens manglende fruktbarhet, oppveier livet i havet for dette.

Det fjerde og siste heftet i bind to inneholder: «Landsens Commerce, oc dets Wedrørende saa kortelig sammenschrevfen aar 1698» (Solberg 1942, s. 55). Dette heftet består av en historisk tidslinje, som starter på 1200-tallet og innebærer flere norske konger. Det er en historisk beretning om hvordan handelen har kommet til Finnmark, og hvordan monopolet i Bergen har påvirket nordområdene. En viktig del av Lillienkiold sitt engasjement i Finnmark var nettopp handelsmonopolet til Bergenske kjøpmenn. I tiden før han tiltrådte sin post som amtmann, hadde flere utsendinger fra Bergens handelsstand reist til nordområdene for å få oversikt over befolkning og næring som de hadde fått kontroll over. Finnmark ble i 1681 lagt under magistraten i Bergen sin kontroll, og derfor skulle all handel kontrolleres av bergenserne. Dette fant Lillienkiold svært opprørende. I det fjerde heftet viser Lillienkiold til hvordan dette har foregått, og refererer til avtaler mellom kongen i København, handelsmenn i både Bergen og utlandet. Blant annet skulle ingen utenlandske skip reise fra Nord-Norge med varer, uten at bergenserne hadde fått tilgang på handel med samme type artikler (Solberg 1943, s. 246). Skulle en gjøre handel langs kysten fra Bergen og opp til Vardøhus Amt, skulle bergenserne være involvert.

Tollen med utenlandske kjøpmenn kommer også frem som en utfordring, da bergenserne ønsket å legge strengere toll på utenlandske skip som seilte og handlet i nord. Dette hadde vært en konflikt rundt forholdene i Vardøhus siden 1500-tallet, men Lillienkiold trekker frem flere avtaler som er gjort og brev som er skrevet. Det er verdt å merke seg at Lillienkiold fikk gjenopprettet amtmannsposten i Vardøhus, da den ble nedlagt før hans tid. Flere av brevene og sakene som blir trukket frem av Lillienkiold, er skrevet til tidligere amtmenn, hvor lokale fiskere ber amtmann Ole Persen om forlatelse, men ønsker at han skal kunne lette på de

strengt kravene for lokale handelsmenn (Solberg 1943, s. 250-251). Senere i heftet kommer Lillienkiold frem til perioden hvor han selv var amtmann, og forteller om hvordan han påvirket handelen og hvordan en forholdt seg til nabolandene Finland, Sverige og Russland. Bruken av toll på varer og skip ble her en sentral del av handelsvirksomheten i Vardøhus amt.

1.3.3 Bind 3

Bind 3 inneholder først to av Lillienkiolds kjente akvarelltegninger, hvorpå det første er lignende tegningen i første hefte av bind 2, hvor havdronningen Thetis er avbildet. I bind 3 omkranses hun av en sjøorm, og holder et overflødigshorn fylt med blomster og noe som kan minne om skjell, mens hun skuer mot solen. I *Talende* linjer tolker Thon dette bildet som en geografisk antydning, i lys av klippen til høyre i bildet og båttrafikken i bakgrunnen. Det kan altså være Nordkapplatået (Thon 2011, s. 146). Det andre bildet er svært sammensatt, og nedre tredjedel illustrerer den greske havguden Poseidon, som farer over et opprørt hav med sin trefaggede fork og hestespann. I øvre del av bildet ser vi guden Hermes og gudinnen Fama, som flyker over himmelen på en stor sky og med et bilde av et synkende skip. Thon tolker dette bildet som motsetningen mellom nord og sør, og da Hermes blant annet er handelens og kjøpmennenes gud, ser en koblinger til Bergenskjøpmennene. Hvordan Poseidon illustrerer elementene og befolkningen i nord, som blir overkjørt av kronens og kjøpmennenes interesser.

Lillienkiold deler dette tredje bindet inn i fire deler: Den første består av grensedragninger foretatt av kongen, den andre handler om skatteordninger blant både nordmenn og finner, mens den tredje omhandler lakseelvene og hvalfangsten. I den fjerde og siste delen skriver han om «Kiølnæs fordum Slot», og avslutter bindet om amtmennenes tilstand under Kong Fredrik. I lys av mitt arbeid med makt- og meningsstrukturer i dette bindet, er flere av de ulike delene relevante å rette søkelyset mot. Både grensedragninger og skattlegging hadde stor betydning for arbeidet som eneveldet utførte i Finnmark, og det vil være interessant å undersøke hvordan Lillienkiold ordlegger seg og hvilken fremtoning han bruker i denne delen.

En spennende utfordring ved bind 3 er hvordan Lillienkiold bygger opp delene med stor grad av annotasjoner. Det forekommer spesielt i de to første delene, og Solberg forsøker å forklare i fotnotene hva Lillienkiold sine bemerkninger innebærer. Solberg gjør det samme i en tidlig del kalt «Tanchelyst ved Materiens indgang», hvor Lillienkiold forsøker å løfte hele sitt

arbeid opp i en høyere helhet. Han parafraiserer en del, og trekker ved flere anledninger inn bibelske fortellinger.

Speculum har flere potensielle lesere, men det er en person han retter mye av budskapet mot og det er kong Fredrik IV. Lillieskiold adresserer kongen ved flere anledninger, og innleder ofte med noen tanker rettet mot en selvstendig mottaker. Han bygger opp hver del med å skrive direkte til kongen, og i kjent barokkstil brukes det store og svulstige ord for å beskrive den enevelde konges fortreffelighet og makt. Lillieskiold var som kjent historisk interessert, og bruker de ulike delene til å beskrive hvordan situasjonen han fremstiller har kommet til. Ved de fleste anledninger begynner han på slutten av 1200-tallet, og ser på traktater og avtaler frem til sin nåtid. I kildekritikkens navn er det vanskelig å etterprøve om alle disse henvisningene stemmer, men de virker å være reelle i lys av hvordan grensedragninger og skattlegging har foregått i Finnmark opp gjennom historien fra slutten av vikingtiden.

Når det gjelder makt er det interessant å lese hvordan Lillieskiold omtaler eneveldeets tilstedeværelse i nord på side 43. «Af Urgammel tids ælde, ræt oc brug hafuer Kongernis naade stedze endoc hafft dette farvands strømme under deris Høye protecion oc Herredømme» (Solberg 1945, s. 43). Jeg tolker dette dithen at kongene av Danmark og Norge har hatt eierskap til disse områdene i lang tid, i og med at han bruker uttrykket «Urgammel». I tillegg bruker han «Høye protection oc Herredømme». Her får befolkningen i nord beskyttelse, det være seg militær og rettslig, men også et herredømme over seg. Slår en opp ordet «herredømme» i Det norske Akademis Ordbok, kobles det raskt til herskerstilling, herskermakt, overhøyhet og regime. Som tidligere nevnt er *Speculum* skrevet til kong Fredrik IV, så det er ikke utenkelig at Lillieskiold ordlegger seg slik for å blidgjøre kongemakten i København, og samtidig hans nære familievenn, stattholder Ulrik Fredrik Gyldenløve. Om befolkningen i gamle Vardøhus amt opplevde denne beskyttelsen fra enevelde som noe sterk stiller jeg meg tvilende til, og denne uttrykksformen følger med embetet til amtmann Lillieskiold.

Kapittel 2: Resepsjon

Når det gjelder tidligere arbeid på feltet, er *Speculum Boreale* kun blitt brukt som henvisningsverk i oppgaver om Lillieskiold sitt liv og virke. Som amtmann på slutten av

1600-tallet skrev han en del om hekseprosessene, noe som har blitt brukt som materiale til masteroppgaver i historie. Hans kulturelle interesser gjorde at han brakte med seg observasjoner fra sine europeiske reiser, og galleriet har fått oppmerksomhet innen kunsthistorie. Men når det kommer til litteratur, er det ikke funnet noen andre oppgaver om verken han eller *Speculum Boreale*. Professor Emeritus ved Universitetet i Tromsø Rune Blix Hagen, og hans kollega Einar Niemi har brukt Lillienkiold i flere av sine historiske analyser. Det være seg *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark* av Hagen, samt utdrag i *Vadsøs historie* og *Ultima Thule* av Niemi. Jahn Holljen Thon har et stort kapittel om Lillienkiold i sin *Talende linjer* om lærde illustrerte bøker fra perioden mellom 1625 og 1775. Kapitlet retter fokus mot illustrasjonene og akvarellmaleriene i *Speculum*, og drøfter bildenes betydning for teksten. Han viser til enkelte dikt, og hvordan bildene visualiserer budskapet.

Trolldom og ugudelighet er et verk publisert i 1998 av Rune Blix Hagen og Per Einar Sparboe, hvor tittelen refererer til Lillienkiold sitt manuskript om hekseprosessene i Finnmark. Hagen og Sparboe gjorde på slutten av 1990-tallet et større historisk prosjekt angående hekseprosesser i nord, la arbeidet frem i denne boka. Det understrekes tidlig at Lillienkiold sitt kildemateriale var uvurderlig for deres arbeid: «Lillienkiolds gjennomgang av de mange og brutale trolldomsprosessene i Finnmark må betraktes som ei nærmest samtidig beretning. Det er derfor av stor kildeverdi, ikke bare for studiet av trolldomsprosesser, men også generelt som et kulturhistorisk dokument fra en tid hvor trolldom og hekseri ble betraktet som faktisk eksisterende» (Hagen og Sparboe 1998, s. 9-10). Det er svært lite av det originale arkivmateriale igjen fra hekseprosessene i Finnmark på denne tiden, derfor har Lillienkiold sine studier fått stor historisk verdi som primærkilde. Hagen og Sparboe gir et biografisk overblikk over Lillienkiold sitt liv, og trekker frem tidens hans på ambassaden i Stockholm i 1672 og 1673, da han fikk dyp innsikt i svenske hekseprosesser. «Det stora Blåkullabullret» foregikk mellom 1668-1676, hvor mellom 250-300 påståtte hekser ble henrettet. I tillegg understrekes det at Lillienkiold fikk innsikt i svensk nordområdepolitikk under sitt opphold i Stockholm, noe han senere benyttet seg av som amtmann i Finnmark (Hagen og Sparboe, s. 12).

Hans Lillienkiold sitt arbeid i nord blir godt beskrevet i *Trolldom og ugudelighet*, og en understreker viktigheten av at han fikk gjenåpnet amtmannsembetet i 1684. Lillienkiold etterlater seg et mangfoldig litterært arbeid, om norsk historie, italienske konger,

hekseprosesser og folkeliv i nord. De to sistnevnte er i stor grad skrevet i nord, under vintermånedene i Vadsø, eller som Lillienkiold beskriver det selv «...udi Tidens længsel under det Nord-Poliske Land Finnmarken». Hagen og Sparboe trekker ved flere anledninger frem den idealistiske embedsmannen Lillienkiold var, og hvordan han kjempet for fiskenæringens rettigheter. Lillienkiold støttet fiskerallmuen i deres klager over dårlige priser på fisk, høye priser på bergensernes levering av nødvendighetsvarer og urimelige gjeldsforhold (Hagen og Sparboe 1998, s. 14). Hans litterære arbeid får mye skryt for sin grundighet og kvalitet, i tillegg til hans kildebruk: «Til forskjell fra mange andre forfattere på denne tiden viser Lillienkiold samvittighetsfullt til sine kilder. Litteratur og kildehenvisninger er et framtrædende trekk ved alle hans arbeider» (Hagen og Sparboe, s. 18). På samme måte som Niemi, lager Hagen og Sparboe en nordnorsk Lillienkiold-resepsjon. Denne fremhever han positivt og som en forkjemper for det Finnmarkske. Selv om Lillienkiold ikke refereres særlig til i de store norske litteraturhistoriene, viser Hagen og Sparboe til et sitat av Francis Bull om at amtmannens beretning om Finnmark er i all sin prosaiske saklighet et personlighetsfylt skrift. Dette er noe for øvrig undertegnede skal henviser til ved flere anledninger og kan stille seg bak.

Høsten 1996 holdt Universitetsbiblioteket i Tromsø en større utstilling om nordområdene, og i den anledning ble det skrevet et festskrift kalt *Ultima Thule*, samme navn som utstillingen. *Ultima Thule* kan leses som «landet lengst mot nord» eller være en betegnelse på noe som ligger langt fra sivilisasjonen. I denne boka skriver professor ved UIT Einar Niemi et kapittel kalt «Hans Lillienkiold. Kongens tjener, vitenskapsmann og samfunnsrefser i nord». Kapittelet på fjorten sider gir et biografisk overblikk over Hans Lillienkiold sitt liv og virke. Fra hans far Hans Smidt innvandret fra Tønder i Sønderjylland til Bergen, gjennom utdanning og arbeid i inn og utland, til enken Maria Lem og booppgjøret etter amtmannens bortgang. I lys av samlingen boken er utgitt til, innleder Niemi med å fortelle viktigheten av *Speculum* som en avspeiling av Finnmarks natur, kultur og historie. I dette første avsnittet beskriver Niemi hvordan Lillienkiold sin livsskjebne speiler selvstendig individualitet, vitenskapelig og kunstnerisk skaperkraft, og roser hans intellektuelle nysgjerrighet (Niemi 1996, s. 66). Niemi avslutter kapittelet med å ta med flere av Lillienkiolds kolorerte akvarelltegninger, særlig de som var rettet mot de kulturelle og politiske forholdene i Finnmark.

Talende linjer er en bok om lærde illustrerte bøker i perioden 1625 til 1775. Jahn Holljen Thon har tatt for seg fire forfattere som har skrevet illustrerte verk, og Hans Lillieskiold er en av dem. Kapittelet gir et kjapt innblikk i Lillieskiolds biografi, før vi får et dypdykk i illustrasjonene fra reisejournalen og *Speculum Boreale*. I delen om *Speculum* innleder Thon om et naturlig spørsmål når en ser bildene i Lillieskiolds Finnmark-tekst: Hva gjør et idylliserende bilde av Cupido og en nymfe med blomster i et saklig topografisk verk om Finnmark på slutten av 1600-tallet? (Thon 2011, s. 117). For det er særlig gjennom akvarelltegningene vi får se Lillieskiold sine historiske og kunstneriske sider. Thon trekker frem at amtmannen har levd et liv som utfolder seg i spennet mellom sør og nord. Den europeiske verdensforståelsen og kulturen er innprentet i ham, samtidig som hans rettferdighetsfølelse og engasjement for Finnmarks natur og befolkning.

Thon går i dybden på flere av bildene Lillieskiold har med i *Speculum* og diskuterer blant annet betydningen av speilet. Lillieskiold bruker speiling også som et retorisk virkemiddel, «i sin beste barokke, retoriske tradisjon» (Thon 2011, s. 121). Speilingen gjennomsyrrer verket, og kan virker å være et middel for å binde et stort og sprikende materiale sammen. Gjennom bildene greier Lillieskiold å få frem noe nytt og originalt. Hvordan verket og bildende illustrerer livet Lillieskiold har levd, og speilingen av Finnmark i europeisk kunst- og kulturhistorie, gir området et mer utopisk særpreg enn mange tidligere skildringer om nord (Thon 2011, s. 165). Det er her Lillieskiold og *Speculum* blir så interessant for Thon, da andre forskere bruker akvarellmaleriene som folkelivsskildringer eller barokkpynt, finner han direkte meningsskapende elementer. Eksempelvis det tidligere nevnte bildet av Poseidon, Hermes og Fama, hvor Lillieskiold tar antikke guder han har lært å kjenne gjennom sine reiser særlig i Italia, og plasserer dem utenfor Finnmarkskysten. I tillegg blir Lillieskiold sitt våpenskjold referert til ved flere anledninger, og symbolikken vi finner i Ludvig Paus sitt dikt viser hvordan skjoldet ikke bare symboliserer makt og verdighet, men delene personifiseres og besjeles. Våpenskjoldet er avbildet i starten av denne oppgaven, denne symbolikken er noe jeg vil komme tilbake til senere i oppgaven.

Jeg har funnet få masteroppgaver hvor Lillieskiold er brukt eller nevnt, men Kjersti Margrethe Gullberg sin oppgave fra 2014 er verdt å trekke frem. Dette er en masteroppgave i museologi med tittelen: «Frem «oc saa tilbake igjen» - en dannelsesreise i Johannes Lillieskiolds fotspor 1668 – 1671». *Speculum Boreale* er bare nevnt fem ganger i hennes oppgave da det er størst fokus på Lillieskiolds reisejournal og kunstsamling. Likevel er det

interessant å lese hvordan den senere amtmannen og kanselliråden fikk dyrket sine historiske og kunstneriske interesser i Europa. På lik linje på tidligere nevnte resepsjoner er Gullberg opptatt av Lillienkiold som kilde, og vi ser igjen betydningen hans arbeid har som samtidskilde. Hans nedtegnelser og systematisering av kunstsamlinger fra sine reiser gir et godt bilde på hvor viktig samlingene var for kunnskapsforståelsen på 1600-tallet (Gullberg 2014). En annen grunn til at Gullberg sin masteroppgave er verdt å nevne i min oppgave, er at hun på lik linje med meg tar i bruk Michel Foucault i arbeidet med Lillienkiold. Det er noe jeg vil følge opp i neste kapittel.

Kapittel 3: Det teoretiske grunnlaget og Foucault

I arbeidet med Johannes Lillienkiold og *Speculum Boreale* vil jeg se på hvordan makt synliggjøres og språkliggjøres rundt år 1700. I en studie som vil undersøke institusjoner, makt og språk er det nærliggende å benytte seg av Michel Foucault sine teorier. Den franske filosofen og idehistorikeren markerte seg på en rekke fagfelt på andre halvdel av 1900-tallet, og har blant annet vært en viktig pådriver for nyhistorismen, samt har lagt premisser og utviklet perspektiver som har fått dyp påvirkning på historieforskningen. I *Tingenes orden* beskriver han inndelingen av vitenskapens historie gjennom epistemer. Tanken bak inndelingen var at mennesker har gjennom historien hatt ulike normer og regler, gjerne ubevisst, som har forandret seg med tiden. Foucault deler den historiske utviklingen inn i renessansen, det klassiske og det moderne epistemet. Jeg vil i dette kapitlet legge frem noen relevante perspektiver i Michel Foucault sitt arbeid, og bygge en forståelsesramme for hvordan jeg skal bruke dette arbeidet inn i analysen av Lillienkiold og tredje bind av *Speculum Boreale*. I tillegg vil jeg lene meg på Kjersti Margrethe Gullberg sin masteroppgave fra 2014, hvor hun benytter seg av Foucault i arbeidet med Lillienkiolds reisedagbok.

I mitt arbeid velger jeg delvis å benytte Foucault som en teoretiker, fremfor en metodisk verktøykasse. Han var stadig i bevegelse, og blir mer en filosof enn en teoretiker. Det er krevende å feste hans tenkning i klare og entydige påstander som kan brukes som teser i mitt arbeid, da bevegeligheten hans gjør at han ikke vil la seg operasjonalisere til metode. Foucault er ikke en konsistent metodeleverandør. Det er mer nærliggende å bruke hans perspektiver og tanker som en inspirasjon, og låne Foucaults karakteristiske briller og lese et verk gjennom disse. Dette er slik jeg vil bruke Foucault i arbeidet med Lillienkiold. Jeg vil lese *Speculum*

Boreale og særlig tredje bind, og forsøke å forstå teksten inspirert av Michel Foucault sin filosofi. Den franske filosofens bibliografi er omfattende, og dekker en rekke temaer innen ulike vitenskaper. I mitt arbeid vil jeg legge størst fokus på Foucaults teori om epistemer, hans beskrivelser av makt og ikke minst diskurs. Han ble både rost og kritisert da han introduserte sin versjon av disse begrepene, men jeg vil i dette kapittelet og senere i oppgaven argumentere for hvorfor det er relevant å lese Lillienkiold gjennom Foucault sine briller.

Menneskets tanke sett har ikke vært uendret gjennom historien, ei heller har dets normer og regler. Det har forandret seg gjennom tiden, og det er her Foucault deler historien inn i sine tre epistemer. Vitenskapene hadde en annen betydning i Renessansen, som Foucault setter til å være mellom 1400- og 1600-tallet, enn i det klassiske på 1600- og 1700-tallet. Foucaults tidlige episteme-begrep var ganske rigid. På et gitt tidspunkt innenfor en gitt kultur er det aldri mer enn ett episteme (Foucault 1966, s. 229). Foucault er tydelig på at epistemene er av den størrelse at innenfor en kultur vil det kun eksistere ett episteme av gangen. Slik er det fordi dette gjelder alle vitenskaper innenfor kulturen, og en endring av episteme vil være en endring for alle vitenskaper. Disse endringene foregår ikke nødvendigvis på nøyaktig samme tid overalt, men er en klar tendens som gjennomsyrrer vitenskapene innenfor kulturen.

Et eksempel på en slik vitenskap er naturvitenskapen. Under Renessanse-epistemet ble naturvitenskap klassifisert som noe som lignet på hverandre, og alt var skapt av Gud. Ulike dyr eller planter hadde en kobling til mennesket gjennom Gud, og slik kunne myter og magi knyttes til vitenskap. En fugl kunne være skapt av Gud for å våke over menneskene, mens elgen i skogen var skapt for å gi mennesket mat. Alt står i forhold til hverandre. Det finnes fire årstider grunnet menneskets fire kroppsvæsker. Fiskene i havet, fuglene på himmelen og trærne i skogen. Disse lignet på hverandre, og ble derfor kategorisert som det samme. En kan se at religion og tro hadde stor betydning på denne tiden, og var en naturlig del av vitenskapen. Som tidligere nevnt var magi og myter en del av dette, og det var ikke uvanlig at en på 1400- og 1500-tallet knyttet vitenskap og magi sammen. Innen naturvitenskap kunne dette være en plantes vekst eller hvordan fjellreven skiftet farge på pelsen om våren.

På den annen side er det viktig å merke seg at denne absoluttheten til Foucaults episteme-begrep ikke har vært fri for verken spørsmål eller kritikk. Professor i renessanse-studier Ian Maclean stiller seg i sin artikkel kritisk til Foucaults episteme og spesielt det renessanse-episteme.

«An episteme is an “ensemble”, not even a structure, and like its “formations discursives”, it has no interior and no depth, nor is it a finite set of organizing principles» (Maclean 1998, s. 151). Maclean sin kritikk baserer seg i hovedsak på to områder: For det første at ideen om at epistemer eksisterer er forfeilet, da det er prinsipielt mulig for enkelte å tenke utenfor de allmenne forestillinger som til enhver tid råder. Den andre kritikken baserer seg på renessanseepistemene, da Foucault beskriver dette som platonsk, noe Maclean er uenig i. «Foucault’s Renaissance episteme, on the other hand, looks very Lullist and Platonist and seems to me to be read backwards through the prism of the Enlightenment...» (Maclean 1998, s. 165). Maclean har en mer aristotelisk tilnærming til hvordan en leser den dominante diskursens univers. Dette viser at Foucaults arbeid ikke er hevet over kritikk, og det skaper et rom i episteme-arbeidet som etter min mening gjør Lillienkiold relevant, da han er en figur som balanserer mellom flere epistemer.

Under epistemene som Foucault kaller det klassiske, forekommer det en rekke betydelige endringer. Tar vi naturvitenskapen som eksempel her også, ser vi hvordan representasjon og klassifisering preger epistemene. På andre del av 1700-tallet, i generasjonen etter Lillienkiold, introduserer den svenske legen og naturforskeren Carl von Linné sitt klassifiseringssystem. Dyr og planter er ikke lenger et budskap sendt fra Gud, men det handler nå om hvordan naturen kan presenteres på en tydelig måte. «Objektet som alle naturens vesener består av, kunne påvirkes av fire variabler: Elementets form, deres mengde, måten de innbyrdes fordeler seg i rommet på, og deres relative størrelse» (Foucault 1966, s. 187). Det var her måleenhetene i stor grad kom, med mål av vekt, lengde og mengde. Alle arter og sorter skulle behandles likt, de skulle klassifiseres etter art, slekt, familie, orden og klasse. Dette epistemene, som starter på 1700-tallet og rundes av mot slutten av 1800-tallet er verdt å merke seg i forbindelse med denne oppgaven om Johannes Lillienkiold. Amtmannen i Finnmark var på en del områder en mann forut for sin tid, og er en overgangsfigur med elementer fra renessanse-tiden med trekk som stammer fra den klassiske tid. Gullberg viser i sin oppgave hvordan Lillienkiolds kategorisering og klassifisering av kunstatelieer fra Europa på 1660-tallet, er en tydelig endring i hvordan en noterte og observerte slike samlinger.

Det tredje og siste epistemene er ifølge Foucault det moderne. Denne epoken starter med overgangen til 1900-tallet og er det epistemene vi lever i. I lys av den tidligere brukte naturvitenskapen ser en nå at 1800-tallets Darwinisme hadde slått rot innenfor disiplinen. Fra det klassiske epistemene som klassifiserte den estetiske eksistens, så en nå på naturens egen

utviklingshistorie. En løve og en tiger skilte seg ikke lenger bare fra hverandre gjennom utseende og geografisk tilhørighet, men hvordan evolusjonen hadde formet disse to pattedyrene. Deres forfedre flere tusen år tilbake i tid, og hvordan arten hadde utbredt seg. Dette er et klart brudd med den klassiske tiden, hvor nå livet starter som en amøbe, og går fra én til flercellede organismer. Denne mystiske og usynlige kraften som får dette til å skje, er det som ikke lenger kan klassifiseres og presenteres slik det fremkommer rent estetisk. «Gjennom hele det attende århundre skulle de vitalistiske temaene ha erobret eller tilbakeerobret sin privilegerte status, for til slutt endelig å artikuleres i en helhetlig doktrine» (Foucault 1966, s. 176). Denne vitalismen ga grobunn for at naturen hadde en livskraft i seg, som ikke kunne klassifiseres innen samme taksonomi. Hovedpoenget med disse epistemebeskrivelsene er å vise til noen generelle systematiske tendenser i menneskets verdensoppfattelse som endrer seg kulturelt, og vil endre seg i fremtiden. Det er igjen her en ikke kan følge Foucaults episteme-beskrivelser etter boken, for han skaper en ide om at dette er absolutt og foregår hos alle mennesker i alle kulturer. Samtidig er det et interessant perspektiv å ha meg seg i lesningen av *Speculum* og se på tendensene og endringene på tvers av diskurser og vitenskaper.

Michel Foucault hadde et bredt repertoar og hans interesser dekket en rekke ulike fagdisipliner. Selv om han ikke var historiker, har hans litteratur og forelesninger hatt sterk innflytelse på det historiske miljøet. Her i Norge var det særlig Erling Sandmo som tok opp den Foucault-inspirerte lesningen, og store deler av hans arbeid bærer preg av Foucault. I *Voldssamfunnets undergang* skriver Sandmo om epistemene. Det beskrives som en veksling mellom ulike ordener som gir grunnlag for en oppdeling av fortiden. «Innenfor hvert episteme ordnes verden ved hjelp av ulike former for betegnelse: identitet, sosiale grupper eller vitenskapelige disipliner skapes og formes av en uopphørlig omfortolking og kategorisering av verden» (Sandmo 1999, s. 83). Utviklingen av mennesket og ideen om når mennesket, slik vi kjenner det i dag ble til, diskuteres av Sandmo ved flere anledninger. I lys av epistemene og hvordan kunnskap og sosiale grupperinger har forandret seg gjennom historien, virker menneskets rolle å være under utvikling. Hvordan en beskrev mennesker og seg selv i litteraturen ble tydelig, og denne ideen har skiftet gjennom historien. Betydningen av makt og kunnskap ligger tett opp mot dette, og vil bli diskutert senere i dette kapitlet.

Setter en opp de tre epistemene er det naturlig å finne plass til Johannes Lillienkiold i det klassiske episteme. Perioden rammer inn 1600- og 1700-tallet, og bærer med seg elementer

fra renessansen. Likheten sto fremdeles sterkt. Den organiserte samspillet mellom symbolene, muliggjorde erkjennelsen av de synlige og usynlige ting, og styrte måten de ble representert på. «Universet snodde seg sammen om seg selv: Jorden var en gjentakelse av himmelen, ansiktene en avspeiling av stjernene, og vekstene skjulte blant sine røtter hemmeligheter som sto til menneskets tjeneste» (Foucault 1966, s. 41).

Dette er gjenkjennelig fra renessansen, da likheten i det episteme handlet om at alt var koblet sammen. Forskjellen på disse periodene er hvordan bibelens privilegium dominerte renessansen. Gud hadde etterlatt verden sitt skrevne ord, og på tross av alle nye trykkpresser og litteratur, var Skriften suveren. Da Adam navnga dyrene, gjorde han ikke annet enn å lese deres synlige og tause merker (Foucault 1966, s. 68). I tillegg var alle mennesker barn av Adam, altså en fundamental likhet. I lys av Lillienskiold sitt arbeid i nord, blir det interessant å lese hvordan han beskriver urbefolkningene, da en skulle tenkt at fra et renessanseperspektiv, ble disse beskrevet likt som alle andre mennesker.

Med representasjonen og klassifiseringen forandrer dette seg, da likheten fremdeles sto sterkt, men den var ikke bundet av Gud alene. 1600-tallet kom med store omveltninger innen både kulturliv og vitenskap. Oppdagelsesreisende oppsøkte nye land, teknologien utviklet seg og vitenskapene fikk større innflytelse på et samfunn hvor Gud og Skriften var suveren. Arbeidene utført av Sir Isaac Newton og René Descartes på 1600- og 1700-tallet er eksempler på hvordan vitenskapene hadde utviklet seg, og fikk større påvirkning på samfunnet enn tidligere. På den annen side sto fremdeles kirken sterkt, noe Galileo Galilei fikk erfare da han kom i konflikt med paven i Roma, fordi han utover 1600-tallet viste sin støtte til «Det kopernikanske verdensbildet». Det er derfor viktig å ha med seg at Johannes Lillienskiold levde i en brytningstid, og var et barn av denne tiden like før opplysningen slo ut i full blomst. Skriften sto fremdeles sterkt, og overtroen levde fremdeles gjennom hekseprosessene som Lillienskiold selv fikk oppleve. Men kunnskap og vitenskap fikk se nye tider, og det er derfor Foucault tydeliggjør dette skillet fra renessansen over til klassisk tid gjennom episteme.

Med disse vitenskapelige og kulturelle endringene kommer det en endring i skrivemåte. Et eksempel er fra naturhistorien, hvor en på 1600-tallet så en voksende avstand mellom ordene og tingene. Tidligere var de nærmere hverandre: «Dyrets historie var dets vesen innenfor rammen av det semantiske nettet som bandt det sammen med den øvrige verden» (Foucault 1966, s. 180). Med klassifiseringen fikk tingene en større avstand fra de ordene tingene tidligere hadde vært sammenbundet med. Når en skulle se tingene ut ifra hvordan den ble

presentert, og ikke hvor de kom fra eller deres gudgitte rolle, forandret også språket seg. «Det skyldes at tegnene var en del av tingene, mens de i det syttende århundre var deres representasjonsmodi» (Foucault 1966, s. 181). Naturhistorien åpnet et rom i representasjonen som ga tingene mulighet til å bli navngitt. Det er dette Foucault kaller «å *se* det man kunne *si*», men en som verken kunne blitt sett eller sagt hvis ikke tingene og ordene, som var nokså ulike, kommuniserte i en representasjon (Foucault 1966, s. 182).

Under det klassiske episteme ser vi fremveksten av en ny samfunnsorden. Kirken mister i stor grad sin totalitære makt, og i Danmark-Norge faller adelen til fordel for det nye styresett, eneveldet. Med den eneveldige konge var makten forvaltet av Kongen og hans arving, i tillegg til et sterkere kanselli og embetsverk. Lillienkiold var selv embetsmann og kanselliråd, men det er nettopp denne makten som skaper en kobling til Foucault. Maktbegrepet står helt sentralt i Michel Foucault sitt arbeid, og han har utbrodert dette begrepet i flere av sine verk om straff, seksualitet og galskap. For Foucault tilhører ikke makt noen få mektige mennesker, men er noe vi alle er en del av. Samfunnet er bygget av en makt som sitter i oss, og ikke kan ses med det blotte øye. Det er dette som er den normaliserte makten hos Foucault.

En kan si det slik at det finnes to typer makt. Den første er makt som undertrykkelse. Et eksempel på slik makt er en streng sjef, som gir en ansatt en oppgave å utføre, og hvis det ikke gjennomføres er han eller hun oppsagt. Det handler om at noen har makt over andre, slik et stort land som invaderer et mindre land har. Det er den synlige formen for makt, men blir kategorisert som annenrangs. Grunnen til at det blir annenrangs handler om at du allerede har mislyktes hvis du må utøve makt for å få det slik du ønsker. Hadde du virkelig hatt makt ville du ikke behøvd å gjøre som du gjør. Hadde den ansatte utført oppgavene av seg selv, hadde ikke sjefen vært nødt til å true med sparken. I lys av denne oppgaven kan en i Lillienkiolds øyne sammenligne dette med de bergenske handelsmenns maktutøvelse i Finnmark. Hvordan de la bånd på kystsamfunnets handel med internasjonale aktører som hollenderne og britene, samt «tollen» de la på varer da varer som ble solgt til utlandet, skulle en viss andel selges til Bergen. Det interessante her er hvilken makt Lillienkiold kritiserer, da de bergenske handelsmennene tilhører eneveldet. På den ene siden hyller han eneveldet for arbeidet med å ta kontroll over områdene i nord, og åpne amtmannsposten han selv besitter. Men samtidig ser vi sprekkene i det monolittiske, da han stiller flere kritiske og politiske spørsmål ved

bergensernes fremmarsj og hvor mye dette har kostet regionen. Rokker Lillienkiold ved det naturlige maktforholdet?

Den andre formen for makt er den normaliserte. Dette er den formen for makt som er begravet dypt i et hvert menneske i samfunnet og noe som alle er en del av. Samfunnet gir en ansatt et sett med retningslinjer for hvordan en skal oppføre seg, slik som å gå fullt påkledd på arbeid, snakke pent og høflig til kollegaer og sjefer. Som ansatt ville du aldri kommet på jobb uten klær, da samfunnet har normer og regler om at nakenhet på arbeidsplassen er uønsket. Denne ubevisste tanken om at du ikke skal gå uten klær på jobb, er ifølge Foucault den normaliserte makten. Som ansatt gjør du som du får beskjed om, da du tror på hierarkiet på arbeidsplassen og ønsker å være en del av det. Denne makten finnes overalt og alle mennesker er en del av den. En sjef, en statsminister eller en eneviddig konge har ubevisste normer og regler for hvordan dem skal oppføre seg overfor sine ansatte og sine borgere. Foucault setter denne makten som førsterangs, da den finnes overalt. Men er det slik at denne makten, som den forrige, undertrykker?

I boken *Power/Knowledge* er det blitt laget en serie intervjuer og samtaler med Michel Foucault, hvor en diskuterer hans filosofi rundt makt og kunnskap. Han understreker at makten ikke er bygget opp av verken individuell eller kollektiv vilje, men er et konstruert nettverk basert på en mengde krefter og effekter av disse (Foucault 1980, s. 188). Dette er noe vi kan kjenne igjen fra den normaliserte makten, hvor det ikke er en tydelig og visuell maktutførelse, slik den undertrykkende makt består av. Den normaliserte makten kan sammenlignes med tyngdekraften, i lys av at du merker at den er der, men du kan verken se eller ta på den. Denne kraften som ligger over oss i hverdagen, og som gjør at vi tar en rekke ubevisste valg er ifølge Foucault en form for makt. Den styrer livene våre og tar disse ubevisste valgene for oss. En kan argumentere for at dette er det vi kaller normer og regler i et sivilisert samfunn, men Foucault ser på dette som et nettverk av krefter som dras oss i en retning, og dette er blant annet bygget opp av ulike institusjoner.

Michel Foucault brukte store deler av sine karriere på å undersøke makt i forhold til galskap, seksualitet og fengsler. I sitt arbeid med fengselsinstitusjonene har han undersøkt en spesifikk måte å bygge et fengsel på, nemlig Jeremy Benthams «Panoptikon». Bygget var konstruert med en sirkelrund bygning hvor cellene ble plassert i etasjer. Hver enkelt celle hadde to vegger kledd i glass, det ene pekte inn mot fengselsgården, mens det andre pekte ut. Inne i

ringen sto det et høyt tårn, som var dekket i glassvinduer. Ideen var at fengselsvakten kunne se hele cellen til den innsatte, men fangen kunne ikke se vekten fra sin egen celle. I så måte visste en aldri når en ble overvåket, bare at det satt noen i tårnet som når som helst kunne følge med på deg. Som Foucault påpeker, skapte denne overvåkingen en form for makt som kan minne om den normaliserte. Den innsatte vet ikke om den i dette øyeblikk blir observert, men uvitenheten gjør det vanskelig å utøve noen form for negativ oppførsel, da en når som helst kan bli observert (Foucault 1980, s. 148).

Slik Bentham så det, var dette en enkel løsning på et vanskelig problem. Dette var årsaken til at han kalte Panoptikon sitt «Columbi egg». Dette arkitektoniske og teknologiske designet skulle løse utfordringene rundt overvåking av de innsatte i fengsler. Vold, kringling og dårlig oppførsel kunne her kontrolleres på en enkel måte, da opprettholdelsen av disiplinen til en stor gruppe innsatte lå i hendene på noen få vakter (Foucault 1980, s. 151). Selv om Bentham la frem sine tegninger og ideer mot slutten av 1700-tallet, var det allerede på midten av århundret gjort lignende forsøk. Dette var ifølge Foucault helt i tråd med tiden. Med opplysningen vokste det frem et samfunn hvor en ikke skulle ha skygger. Grotter, kjeller og mørke kroker stod for noe utilgjengelig og ubegripelig. Dette hindret sannheten og synligheten fra å komme frem, noe som var blitt viktigere enn noen gang. Med den franske revolusjon vokste denne tanken frem, da målet med et fengsel ikke var å straffe kriminelle, men å forhindre at de gjorde kriminelle handlinger igjen. En kriminell ble utsatt for et miljø hvor andres holdninger, oversyn og diskurs skulle tvinge vekk lysten til å bryte loven. De skulle gjøres til siviliserte borgere gjennom fullstendig overvåking og observasjon (Foucault 1980, s. 153).

I lys av denne oppgaven er det viktig at Benthams Panoptikon presenteres nesten hundre år etter Lillienkiold sender *Speculum Boreale* til Fredrik IV. Jeg vil allikevel argumentere for at Panoptikon i lys av Foucault er relevant når en arbeider med *Speculum*. Hans Lillienkiold lever i en brytningstid, og gjennom hans fascinasjon for historie, kunst og vitenskap, ser vi spor av den voksende opplysningen som slo ut i full blomst på 1700-tallet. Når Foucault skriver om epistemer og makt refererer han ofte til dette århundret. Det er en god representant for store endringer som foregikk over hele verden, og jeg vil argumentere for at Lillienkiold og *Speculum* viser en forløper til disse nye tankene som vokser frem. Med eneveldet skifter makten i Danmark-Norge, fra adelen til kongen og embetsverket. Panoptikon blir en allegori, for at kongen skal kunne se alle krokene av Finnmark. *Speculum*, altså speilet handler om å se

de fjerneste, mørkeste og mest eksotiske delene av eneveldet gjennom både tekst og tegninger. Jeg har allerede vist til hvordan sannhet og synlighet skulle komme frem utover på 1700-tallet, og senere i oppgaven vil en se hvor opptatt Lillienkiold var av nettopp dette. Han var en forkjemper for det han selv oppfatter som den rene og utilslørte sannheten.

Et viktig element i arbeidet med Lillienkiold og Panoptikon vil være eneveldets rolle i Finnmark. Institusjonen som kommer tilbake til nordområdene når Lillienkiold gjenåpner amtmannsembetet, og den markante rollen de får når en prøver å begrense rollen til de bergenske handelsmennene. Finnmark på slutten av 1600-tallet var ikke et fengsel eller et asyl en ikke kunne komme seg ut fra, men den harde hånden bergenserne styrte med gjorde at handlingsrommet var lite. Når Lillienkiold kommer inn som amtmann og en skal reetablere eneveldets rolle i nord, lurert en jo på om Lillienkiold sitter i cellen eller i vaktårnet. Delvis representerer han eneveldets direkte makt, blikket fra København som vil se alt og undersøttene som skal vite at de blir sett. Men samtidig er det den andre typen makt, som ikke har noe tydelig subjekt, men som ligger i diskursen, i måten han beskriver forholdene på, makten vi alle er underlagt. Eksempler på dette er Guds forsyn, menneskets plass og monarkiets sentralmakt. For Michel Foucault er det viktig å understreke at i et Panoptikon-fengsel vil det ikke være behov for å bruke vold, våpen eller andre undertrykkende maktinstrumenter. Han sier at dette blir det motsatte av makten et monarki utøver, uten at han utdyper dette noe mer (Foucault 1980, s. 155). En kan undres om han mener den monarkiske makten er avhengig av å være undertrykkende, da folket ikke har valgt dette selv og vil gjøre opprør hvis en slipper opp. I så måte ville ikke Panoptikon og den normaliserte makten fungere under Lillienkiolds tid, da eneveldet og kongemakten fremdeles stod sterkt.

I arbeidet med *Speculum* er det naturlig å undersøke språket og det litterære, da dette er et forskningsarbeid innen nordisk språk og litteratur. Sammen med makt er Michel Foucault svært opptatt av språket, og særlig diskursen. Hvordan en kan definere virkeligheten gjennom språk og diskurs, er for Foucault sidestilt med makten selv. En kan betegne det som en kamp mellom ordene som skal beskrive verden. Dette ble viktig i hans arbeid med seksualitet, da han undersøkte hvordan en betegnet seksualitet i ulike settinger, og hva slags virkning dette fikk. Hvem bestemmer hva som blir sagt, og hvilke institusjoner påvirker dette. Det er her koblingen mellom om makt, språk og institusjoner kommer, og det er her det er naturlig å koble på Hans Lillienkiold og hans beskrivelser av Finnmark, handelsmonopolet i Bergen og

den enevidlige kongen i København. Hva slags diskurs førte amtmannen når han beskrev forholdene i nord?

Når det gjelder språket, understreker Gullberg forskjellen mellom renessanse- og det klassiske epistemet hos Foucault. Språket har gått fra å være et tegn i seg selv til å bli et hjelpemiddel for å tolke kunnskap. I renessansen var bibelen nøkkelen til å forstå verden, men dette endret seg i det klassiske episteme. Opplysning og vitenskap preget denne perioden, og det samme gjaldt Lillienkiold da han tilhører «den tidlige opplysningen» (Gullberg 2014). På 1600- og 1700-tallet utfoldet representasjonen seg fra språket, og det var her den hentet sine første tegn. Tidligere hadde språket vært floket sammen med verden, men ble i klassisk tid et arnested for allmennheten. «... det var den opprinnelige og uomgjengelige måten å representere representasjonen på» (Foucault 1966, s. 393). Som en kan se, skaper språkets rolle et skille mellom renessansen og den klassiske tid. Foucault understreker at den klassiske erkjennelsen av språket var nominalistisk, da språket folder seg om seg selv og det er ikke før på 1800-tallet det utfolder en historie, egne lover og objektivitet.

Som tidligere nevnt levde Hans Lillienkiold i en overgangsperiode, og vi finner tegn fra både renessansen og klassisk tid i *Speculum*. Vi ser hvordan de antikke mytologier, samt den kristne tro står sterkt i hans beskrivelser av Finnmark. Det virker å prege både hans språk og tenkemåte, da det bryter inn og farger de topografiske beskrivelsene. Samtidig er det et element som kommer tydelig frem i alle delene av *Speculum*, klassifisering. Det kan virke som han ville organisere rommet, som for han var Finnmark. Rydde opp, legge det ut på et bord og presentere for allmennheten. Han tegner Finnmark som en organisk helhet, og kategoriseringen er ikke inndeling i betydning av fragmentering, men et uttrykk for en organisk helhet som speiles diskursivt. Det klareste eksempelet på dette er tredje hefte av bind to, hvor Lillienkiold presenterer floraen og faunaen i Finnmark. Klassifisering av dyrearter, planter og fisk virker å være viktig for ham, og han vier en stor del av verket til dette. Han samordner og presenterer de historiske linjene i andre hefter, om hvordan Finnmark ble bosatt og hvordan eneviddet har tatt kontroll over Norges nordligste områder. Han organiserer Finnmark, som «interne forhold hvis organiske helhet sikrer en funksjon» (Foucault 1966, s. 290).

Diskursbegrepet har blitt tolket i ulike retninger, hvor en i dag ser det som alle slags språkhandlinger, mens Foucault la større vekt på språkpraksiser innad i en diskurs. En slik

diskurs kunne være religionsdiskurs, kjønnsdiskurs eller den naturvitenskapelige diskursen. I Tar en for seg Lillienkiold sitt prosjekt i Finnmark, vil jeg påstå diskursen handler om alle måtene en kan skrive om Finnmark på, knyttet til alle diskursene som er der. For det er tydelig i *Speculum* at det finnes en rekke diskurser, og Lillienkiold bruker disse og blander dem inn i sitt språk. Det er en religionsdiskurs, en juridisk diskurs, naturvitenskapelig diskurs, historisk diskurs og en politisk diskurs for å nevne noen. Det er særlig dette arbeidet jeg vil basere min oppgave og analyse på: Hvordan skriver Lillienkiold om Finnmark? Hva en tenker om noe, kommer frem når vi skriver om det. Og det er hvordan Lillienkiold valgte å skrive om Finnmark som blir sentralt, og gjennom Foucault sine briller kommer det frem at amtmanden var en overgangsfigur mellom renessansen og det klassiske, mellom det gudommelige og det vitenskapelige, mellom det gamle og det moderne.

Tidligere i dette kapittelet påpekte jeg at en ikke ønsker å bruke Michel Foucault som en teoretiker, men la seg inspirere av hans perspektiver og ideer. Han har en rekke tanker om språket og diskursen, men understreker at selv om vitenskap vil analysere språket, dukker språket opp på samme side som det erkjennende subjektet. «... språket er et nødvendig mellomledd for all vitenskapelig erkjennelse som ønsker å fremstå som diskurs» (Foucault 1966, s. 394). Gjennom den klassiske tiden hadde språket blitt gjort til et objekt. Ved å dele verden inn i tabeller og systemer, utgjorde språket det Foucault sammenligner med raster. Fra å være floket sammen med verden, ble språket i klassisk tid et middel for å representere. Det hadde ikke sin egen historie og var ikke løst fra sin klassifiserende funksjon slik det senere ble. Gjennom 1600- og 1700-tallet ble språket i stor grad plukket ut fra verden, og kun brukt som et middel. En bygde opp diskurser av tabeller og systemer, og språket selv ble i stor grad som et verktøy for å gjennomføre dette.

Menneskers språk har gjennomgått store endringer opp gjennom historien, og da språket ble til et objekt under den klassiske tidsalderen var dette en markant endring. En hadde ønsket å anlegge et grunnleggende universalspråk, som kunne representere tingene og verden slik de fremsto for oss. Dette skulle senere bli utfordret: «Ettersom språket var blitt objekt for vitenskapen, var det påkrevd at man oppfant et språk som var mer symboler enn språk, og som i kraft av dette var umiddelbart gjennomsiktig for tanken i selve den bevegelsen hvorved den erkjenner» (Foucault 1966, s. 395). Her refererer Foucault til motreaksjonen som kom etter den klassiske tidsalder, og han sammenligner blant annet den logiske algebra med de indoeuropeiske språkene. De var begge et resultat av oppløsningen av den generelle

grammatikken. De indoeuropeiske språkene var erkjennelsesobjekt, mens algebraen var erkjennessubjektet. Men oppløsningen av den generelle grammatikken, kan det virke som språkene ble til objekter. Slik vi kjenner den fra vitenskapene i den klassiske tidsalderen, da språket ble omgjort til et verktøy for klassifisering. De eldre språkene finner vi igjen i Lillienkiolds tekst, blant annet gjennom innledningsdiktene, samt de religiøse og mytologiske referansene. Men det er viktig å ha med seg at diskurs er mer enn bare språk, og derfor må også akvarelltegningene og deres motiver nevnes.

På samme tid legger hvert språks grammatiske system premisset for hva som er mulig å utsi i dette språket. «Diskursens sannhet er fanget av filologien», mener Michel Foucault. En kommer ikke utenom forskningen på selve språket, og det virker å være derfor språket gjenfant renessansen under den moderne tidsalder. «Denne gjenkomsten skyldes den kjensgjerning at språket på ny har antatt den samme gåtefulle tettheten det hadde under renessansen» (Foucault 1966, s. 396). Foucault nevner lite konkret om språket slik det var under renessansen, men kommer her med en interessant observasjon. Tidligere har jeg nevnt språkets kompleksitet under renessansen og hvordan det var knyttet sammen med verden. Foucault trekker her frem denne tilstedeværende kompleksiteten i språket. Med overgangsfiguren Hans Lillienkiold vil det bli interessant å se hvor mye av denne gåtefulle tettheten en kan finne i *Speculum Boreale*.

På lik linje med språket har også litteraturen utviklet gjennom historien, og har hatt stor betydning for hvordan mennesker har oppfattet og behandlet språket. Foucault mener at språket lyrikere fra middelalderen og antikken i senere tid ble kalt litteratur (Foucault 1966, s. 398). Men når språket i klassisk tid ble isolert som et verktøy for representasjonen av tingenes orden, fikk litteraturen en annen og mer udefinerbar rolle. «På den tiden språket nedsenket seg i sin egen fylde som objekt og stykke for stykke lot seg gjøre til gjenstand for viten, dannet litteraturen seg et annet sted i en form som var uavhengig og vanskelig tilgjengelig, foldet om sin tilblivelses gåte og med selve skrivehandlingen som sin eneste referent» (Foucault 1966, s. 399). Litteraturen forsvinner vekk fra den vitenskapelige og definerbare sfæren, og en kan stille seg spørrende om Foucault her sikter til denne tilstedeværende kompleksiteten en mistet fra renessansen og som gjenoppsto i moderne tid som et metaspråk som i stor grad handler om seg selv. Litteraturen fører nemlig språket tilbake fra grammatikkens språk, til talens blottlagte makt, og i lys av *Speculum Boreale* sin topografiske fremtoning vil det være

interessant å undersøke om det er tilfelle også her. Hva som ligger i elementene av litterært språk i verket, og forholdet mellom dette litterære og den øvrige teksten.

Michel Foucault blir ikke her brukt som en ren teori eller premissleverandør. Jeg vil ta i bruk deler av hans tanker og ideer, og med hans syn eller briller om en vil, studere Hans Lillienkiold og tredje bind *Speculum Boreale*. Jeg vil bruke Foucaults epistemer til å vise hvordan Lillienkiold var en overgangsfigur, i brytningstiden mellom renessansen og det klassiske episteme. Hvordan vi kan se det gudfryktige og troende mennesket åpne dørene for nye og reetablerte vitenskaper. Jeg vil studere Lillienkiolds forhold til makt i *Speculum*, og hvordan han forholder seg til maktinstitusjoner som eneveldet i København, handelsmonopolet i Bergen og ikke minst sitt eget embete. Hvordan håndterte han den makten han selv hadde blitt tildelt, som amtmann og kanselliråd. I hvilken grad kan en se kontrollerende institusjoner som Panoptikon komme i frem i Finnmark og i *Speculum*, eller om de i det hele tatt gjør det.

Analysen og resten av oppgaven vil samtidig bære preg av både språk og diskurs. Hvordan det gåtefulle språket fra renessansen bytter plass med det universelle språket, som får i oppgave og klassifisere, samt representere representasjonene selv. Lillienkiold bruker en rekke diskurser i verket, og gjennom sitt topografiske arbeid har han samlet flere av Finnmarks diskurser. Han forholder seg til vitensdiskurser som naturvitenskapen og rettsvitenskapen, samtidig som han legger mye arbeid i å fremme historie, topografi, primærnæringene og geopolitikk i nord. Som en pioner i mye av sitt arbeid, vil det være interessant å diskutere om Lillienkiold forsøker å lage sin egen Finnmarksdiskurs, i lys av alle måtene en kan beskrive Finnmark på.

Kapittel 4: Lillienkiolds subjektetablering

I mitt arbeid med *Speculum Boreale* er det noe som går igjen gjennom store deler av verket. En skygge som følger fremstillingene av eneveldets nordligste fastlandsområder, som hele tiden sørger for at vi vet at den er der. Nemlig Lillienkiold selv. I et topografisk verk som *Speculum*, skrevet til kong Fredrik IV i København, finner vi likevel et tydelig subjekt. I dette kapitlet vil jeg studere dette nærmere, da jeg mener det er et interessant aspekt ved teksten som helhet. Lillienkiold finner flere anledninger til å vise sine lyriske evner, og er heller ikke

redd for å la sine historiske og kulturelle interesser få fritt spillerom i presentasjonen av Finnmarks amt. Jeg vil gå nærmere inn på tre separate tekster fra *Speculum*. To skrevet av forfatteren selv, ett skrevet at en av hans nærmeste venner og intellektuelle kollega. Jeg vil undersøke hvordan forfatteren etablerer subjektet i teksten gjennom disse tre tekstene, og hvordan han selv står i sentrum av det hele.

Michel Foucault vil være en sentral del av denne oppgaven, og en viktig inspirasjon til analysen av tredje bind i *Speculum*. Foucault hadde tanker og meninger om det meste, også hva de vil si å være en forfatter og han vil derfor bli brukt også i dette kapittelet om Lillienkiolds subjektetablering. I foredraget «What is an author» diskuterer Foucault forfatterrollens utvikling, og hvordan det moderne prosjekt har endret rollen med sitt individualistiske og selveterende fokus. Han trekker frem diskursen, og påpeker hvor viktig forfatterfunksjonen er for den litterære diskursen (Foucault 1998, s. 180). Det er viktig å påpeke at Foucault skriver om skjønnlitterære verk i sin tekst, og hva slags rolle en forfatter spiller i slike tekster. Til sammenligning med Lillienkiolds topografiske beskrivelser er det et stykke fra hverandre, men jeg vil påstå at en forfatters rolle i en sakprosatext slik *Speculum* på mange måter er, er vel så interessant og ikke ubetydelig. Det er naturlig at forfatterne av Don Quijote og *Speculum Boreale* spiller ulike roller i verkene sine, men rolleforståelsen er ikke nødvendigvis så langt fra hverandre. I foucauldiansk perspektiv er det et poeng at forfatterens rolle endrer seg ut ifra sjanger, og at på denne tiden var sakprosa viktigere enn skjønnlitteratur, mens det nå er omvendt.

Et annet arbeide jeg vil støtte meg til i dette kapittelet er Jørgen Sejersteds artikkel om Dorothe Engelbretsdatter, kalt «Forfatterens selvframstilling rundt år 1700». Engelbretsdatter levde på samme tid som Lillienkiold, og er en markant skikkelse i norsk litteratur som den første kvinnelige forfatteren i Norge. Han nevner henne ikke i *Speculum*, men en kan se for seg at både Engelbretsdatter og Petter Dass var litterære skikkelser Lillienkiold beundret i sin samtid. Sejersted, som også nevner Foucault i sin artikkel, diskuterer forfatterrollen til Engelbretsdatter i verkene hennes, og viser hvordan hun på mange måter var forut for sin tid. Han påpeker at æreversene i flere av hennes verk dukker opp ved en rekke anledninger; «... slik at den som leser boken fortløpende, stadig blir minnet om forfatterens status i forhold til teksten» (Sejersted 2008, s. 94). Slike vers ser vi også hos Lillienkiold i bind 3. Det påpekes at forfatterrollen utviklet seg i moderne tid, da særlig fra 1700-tallet: «... den moderne forfatterrollen, slik vi kjenner den i dag, er et produkt av det moderne prosjektet med dets

generelle individualisme og offentlighetsutvikling preget av kapitalistisk markedsdynamikk og medietekniske fremskritt» (Sejersted 2008, s. 85). Slik kan en si at både Engelbretsdotter, og etter mitt syn Lillienkiold, er forut for sin tid da tekstene deres kretser rundt forfatterrollen.

Hyllingsdiktet til kong Fredrik IV

Under Hans Hansen Lillienkiold sin tid i embetsverket arbeidet han under to konger.

Christian V ble innsatt ved sin fars død i 1670, og regjerte frem til 1699. Etter hans død ble Fredrik IV innsatt, og regjerer frem til sin død i 1730. I *Speculum* kan en se at det er til Fredrik IV Lillienkiold skriver, og hyllingen tiltales den nye eneveldige kongen. Sebastian Olden Jørgensen forteller i sin bok *Poesi og politik* om hvordan diktningen i barokken hadde en annen funksjon enn den har i dag. I moderne tid har lyrikken blitt benyttet som et uttrykk for dikterens personlighet og følelsesliv, mens i barokken handlet det i stor grad om kommunikasjon. Leilighetsdiktningen hadde et tydelig mål og det var å oppnå en bestemt effekt, og var et viktig ledd i standssamfunnets representative offentlighet (Olden-Jørgensen 1996, s. 18). Som vi skal se i Lillienkiolds hyllingsdikt til Kong Fredrik IV, benytter forfatteren seg av denne poesiformen som et talerør for å få frem sitt budskap. På den ene side følger han mønstrene med de klassiske hyllingsfrasene og pompøse uttrykkene barokken er kjent for. På den annen side påpeker Lillienkiold at det budskapet han gir ikke må misforstås som smiger, men er den harde og brutale sannheten om forholdene i Finnmark. Språket vil i så måte frigjøre seg fra sin konvensjonalitet.

Lillienkiold innleder hyllingsdiktet med flere referanser til Antikken. Både Pericles, Cicero, Vergil og senere Minerva blir nevnt, og fellesnevneren deres er anerkjennelsen som retorikere og ordkunstnere. Å bruke slik referanser i leilighetsdiktningen var ikke ukjent på denne tiden. Olden Jørgesen viser til hvordan diktningen fra hoffet til Fredrik III handlet om å overgå hverandre, og stadige referanser til Romerriket ble brukt for å beskrive den eneveldige kongens herlighet (Olden-Jørgensen 1996, s. 55). Samtidig, retter ikke Lillienkiold fokuset mot kong Fredrik IV når han referer til Antikken, han referer til seg selv. I femte strofe står det:

«Er dette schrefven om Wisdommens ægte-sønner,
Hvis Ære, pris oc Roos, fra Werdens Høye rønner,
Hvad pris schal sættis da, paa liden sammenschrift?

Som schrefven er i Nord, langt fra Minervæ drift.

Her ser vi et godt eksempel på hvordan Lillienkiold baker seg selv inn i diktet. Hvis Cicero, Pericles og Virgilius ikke var fullkomne, som han nevner i fjerde strofe, hva da med ham selv? (Solberg 1942, s. 52). Han fanger samtidig leseren med dette spørsmålet, og bruker det som en i retorikken kaller «captatio benevolentiae».

Når en kommer til den sjette strofen ser vi møtet mellom den retoriske smiger som er typisk for Barokken, og den uhyklede sannhet. Det er her vi finner balansen mellom retorikk og politikk. Lillienkiold ber om at verket som er «underdanigst skreven», blir «allernaadigst læst», og ikke revet i stykker. Lillienkiold legger den uhyklede sannhet frem for kong Fredrik IV, hvor verket skal vise Finnmarks vanskelige og trange kår. Retorikken hans er her interessant, da han henvender seg direkte til kongen, og ber den «allernaadigste» om å lese verket. I tredje linje skriver Lillienkiold om «det gamle flatteri», hvor han forsøker å få frem at den gamle smiger og smigrende usannheter ikke skal vedkomme i dette verket. Kongen skal få den ærlige sannheten som beskriver Finnmark og Vardøhus amt. Han skriver altså «allerunderdanigst», men likevel uten falsk smiger, bare den harde sosiale sannheten.

Forfatterens selvframstilling kommer frem ved flere anledninger, og Lillienkiold sørger for å påminne Kongen om sin tilstedeværelse. Vi har allerede fått et inntrykk av dette i innledningen av diktet, men Hans Lillienkiolds person kommer også frem senere. I strofe åtte beskriver han seg selv som en tjener på sine føtter. Han ferdes på gangstien på sine bare føtter, og gir hva han kan for at Finnmark og «Bundens Eet» skal kunne stige frem (Solberg 1942, s. 53). Med dette mener han ifølge Solberg bondens ætt, og viser til lokalbefolkningen i Finnmark. I lys av den harde sannheten Lillienkiold trakk frem i den sjette strofen, ser vi her en ydmyk forfatter og «tro forbundne tjener». Denne kroppsligheten viser at han ikke vil skjule noe for kongen, og forholder seg her til den oppriktighetsretorikk som han tidligere viste til. Hans budskap er ikke pakket inn i falsk smiger, men er rent og direkte. Denne praksisen var ikke like utbredt i leilighetsdiktningen, hvor det i stor grad var royalistisk propaganda som ble rettet mot kongen (Olden-Jørgensen 1996, s. 112). Derfor kan en si at Lillienkiold skrev friere enn leilighetsdiktere på sin egen tid, og ville styre budskapet til kongen uten å bruke «falsk smiger». Han innfører her en distinksjon mellom falsk og ekte smiger, hvorav hans er den siste. Dette frir han da fra sin samtid, da leilighetstid ofte var et

politisk budskap pakket inn i svulstige ord og fraser. Det mener Lillienkiold altså at hans tekst ikke har.

I jakten på å få frem det politiske budskapet, er Lillienkiold nødt til å skrive om makt, da gjennom eneveldet og hvordan en fikk kontroll over Finnmark. Fra strofe ni rettes fokuset vekk fra kongen og København, vekk fra det europeiske kontinentet og mot de dansk-norske områdene nord for Polarsirkelen. Vi får et historisk tilbakeblikk, hvor Oldenburgernes inntog på den danske tronen skulle påvirke områdene i nord. Kong Fredrik I stiftet amtet, før hans oldebarn Christian IV tok herredømmet over «Nordhavet», som i dag betegner Norskehavet og Barentshavet. I tolvte strofe står det at: «Hand lærte Ryssen ræt», og om hvordan Christian IV tok kontroll over havområdene og la press på russiske og svenske grensemenn.

Lillienkiold gir altså Fredrik IV og hans forfedre æren for å ha tatt kontroll over nordområdene, samtidig som han ikke tør å spekulere i hva det har kostet: «Hvad har det oc vel kost, før det til Norgis-Rige, Incorporerit blef, ieg tør det neppe sige» (10). Det er interessant å se hvordan han balanserer sin retorikk mellom smigrende historiefortelling og utbredt imperialisme.

Når en kommer til strofe tretten, fjorten og femten viser disse seg som nøkkelstrofer i budskapet til Lillienkiold. Det er noe som har gått tapt i Finnmark. Han trekker frem russisk handel og hvalfangst rundt Spitsbergen, og alle fiskevær vrimlet av travle kvinner og menn. Det var på denne tiden da blomstene stod rundt Guds hus, og det var verken landesorg eller «Meeltøndernis forprang», som sikter til ulovlig salg og kjøp av landbruksvarer som etter loven skulle på bestemte tider til bestemte tider. Med Lillienkiold sin bakgrunn og hans historie om hvordan han endte opp i nord, kan det være liten tvil om at han retter en pekefinger mot bergenserne og deres handelsmonopol i nord. Som tidligere nevnt engasjerte dette Lillienkiold, og kontrollen disse handelsmennene hadde lagt på lokalbefolkningen kommer til syne her i diktet til kongen. Han er sånn sett en mann av sitt ord, og gir her den harde «ærlige sannheten». Igjen bygger Lillienkiold på toposet «ærlig sannhet», og han gjør dette til en del av diskursen. Den bygger opp under han som subjekt, og bruker troverdighet som et virkemiddel.

Videre skriver Lillienkiold ikke bare om det som er tapt nå, men en fortid og storhetstid som nå er forsvunnet. Den store landefryd er forvandlet til sorg, og skyene over nordområdene blir stadig mørkere kan det se ut for. Strofe femten avsluttes slik: «Hvad med stor glæde blef i Landet byggit før, Nu gandsche falder neer, it vær fra andet dør». Lillienkiold vil ved senere

anledning referere til en storhetstid i Finnmark, lenge før sin egen tid. Slik han nevner i slutten av strofe ni, var nordområdene et sted hvor de gamle storhetene reiste. Senere i verket trekker han frem Kjølnesvisa, som er en ballade om et gammelt slott som skal ha ligget på Kjølnes utenfor Berlevåg i Øst-Finnmark. Jeg vil komme tilbake til Kjølnes, men det viser flere referanser til en tapt storhetstid i nord, slik Lillienkiold så det. Dette fremmer han da også for kong Fredrik IV, og han virker ikke å legge noe særlig imellom.

Hans Lillienkiold bruker de siste strofene til å avrunde diktet, og sender en bønn til kongen om at verket hans blir lest. Dette avslutningsformularet på fire strofer er en hyllest av kongen og hans herlighet, hvor forfatteren understreker sin ydmykhet og ærbødighet for kongen. I strofe seksten trekker han frem speilet, som tittelen på verket refererer til: «At faa it bædre Lys, en Stierne oc it Speyl, Som ræt fremvise kand udprangens store feil» (Solberg 1942, s. 54). Dette speilet skal gi kongen i København en refleksjon på hvordan tilstanden er i nord gjennom en panoptisk visualiseringsanalogi, hvor kongen nå får lyst opp de mørkeste kroker. Det er verdt å merke seg at dette diktet foregriper og tydeliggjør hovedtendensen i *Speculum Boreale* på en nokså åpenhjertig måte. For det første ser vi det klare politiske budskapet om at noe har gått tapt i Finnmark. En landefryd er byttet ut med landesukk, og livlige fiskerisamfunn har blitt lagt i bånd av strenge restriksjoner. Det er dette Lillienkiold så åpent og ærlig vil vise kongen. For det andre byr Lillienkiold seg frem for kongen gjennom sin selvframstilling og posisjon i diktet. Han bygger en diskurs på å sette subjektet i sentrum, og ses på som en kilde til sannhet. Måten han setter seg selv opp mot store retorikere som Cicero og Vergil viser hvor stor tro han selv har på dette verket og sitt arbeid. Det er dette som gjør leilighetsdiktet nokså radikalt i sin sjanger, da han setter seg selv i sentrum og forsøker å etablere seg selv som en kilde til ærlighet og sannhet.

[Paus' dikt til Lillienkiold](#)

Videre inneholder det første heftet av bind 2 et lengre dikt, skrevet av Lillienkiolds nære venn og kollega i Vadsø, sogneprest Ludvig Paus. Diktet er nokså langt, selv til barokken å være, og består av 169 strofer med et avsluttende avsnitt. På lik linje med Lillienkiolds hyllingsdikt består strofene av fire verselinjer med avsluttende parrim, og versemålet er Aleksandriner. Diktet er en hyllest til Lillienkiold og gratulasjon med fullføringen av *Speculum*, og både Finnmarks takknemlighet og Lillienkiold-slektens ærbødighet trekkes frem. På siden før diktet begynner er våpenskjoldet til Lillienkiold tegnet. Solberg kommenterer under bildet at Paus ved flere anledninger parafraiserer våpenskjoldets

symbolikk, og «finner sammenhengen mellom våpenets heraldikk og Lillienkiolds personlighet» (Solberg 1942, s. 56).

I arbeidet med diktet er nødvendig å stykke det opp i ulike deler da det er svært omfattende, og er i grunn verdt en fordypningsoppgave alene. Fra første til trettende strofe er det fokus på dyd, visdom og Gud. Paus trekker frem Lillienkiold-slekten sitt eget våpenskjold, og lager flere allegorier rundt kransen som omfavner våpenet, og referer til både lærdom og dyd nevnes:

«Da ædlis hiertit strax, oc fatter mood i sinde,
Wed Lærdom, drift oc daad, en ædel krantz at vinde,
Til Lilliens-ære-schiold som bæst besmøcher den,
Der æren efteraar, oc er en Dydens ven».

Paus knytter mye ære og dyd til våpenskjoldet. Det er uten tvil en hyllest til Lillienkiolds moral, og hans rettferdighetssans når han gir så mye plass til dyden. Diktet er skrevet som en hyllest til Lillienkiold, og med tanke på at Kong Fredrik IV er mottaker av *Speculum*, er det liten tvil om at dette diktet skal vise kongen hvilken storhet Hans H. Lillienkiold var.

I motsetning til poesien som Lillienkiold har skrevet, har Paus langt flere bibelske referanser og anekdoter. I lys av hans virke som prest er ikke dette unaturlig, men det gjør at diktet legger seg nærmere barokken og sin samtid. Til sammenligning bruker sogneprest Petter Dass i *Nordlands Trompet* en rekke referanser til Gud, noe som var typisk for denne tiden. Dass vil jeg komme tilbake til senere i denne oppgaven. Konge og Gud forhøyes av Paus, og han trekker frem Lillienkiold-slekten sin gunst, og hvordan adlingen av familien i 1676 av stattholder Gyldenløve viser hvor ærefull og anerkjent amtmannen er. Deres våpenskjold blir ved flere anledninger referert til, slik som i strofe 18: «Huad farfve før din Skiold, huad Stjerne-tinderend glantz, Staar under Gylden Hielm, passat din Ære-Crantz» (Solberg 1942, s. 59). Selv om vi i Solberg sin versjon ikke får se fargen på våpenskjoldet, kan en se de to stjernene, hjelmen og kransen som passer inn selve skjoldet. Disse ulike komponentene blir gitt ulike egenskaper av forfatter Paus.

Fra strofe førti kan en se at Paus skifter fokuset mot sannheten. Lillienkiold har trukket frem dette i hyllingsdiktet til Christian IV, og nå tar hans venn og kollega dette videre. Han skriver om at sannhet står kledd i purpurfarge, en farge som ofte kobles til de kongelige (Solberg 1942, s. 62). Tidligere har vi sett hvordan Paus har menneskelig gjort Sannheten, og beskrevet «henne» som søsteren til Troskap, hvorav disse to utgjør stjernene i Lillienkiolds

våpenskjold. Denne personifiseringen er typisk for den barokke perioden, og Paus refererer til disse søstrene ved flere anledninger i diktet. En lager et premiss om at det da finnes en «usannhet», som Lillienkiold tar avstand fra. Denne purpurfargede sannheten i strofe førti refererer til noe kongelig, men samtidig skriver Paus at den som forteller sannheten, vil få en purpurfarget panne. Mener han at den som taler sant skal bli slått? Det kan være derfor både han og Lillienkiold er så opptatt av at den harde sannheten om nordområdene må frem, og hvordan sannhet knyttes til troskap, med personifiseringen til å bli to søstre. Selve allegorien er konvensjonell barokk, hvor en benyttet seg av formdyrking i diktningen. Men selve innholdet i denne allegorien tilhører den moderne individualismen. Hvor forfattersubjektet bruker allegorien til å styre diskursen, og lager en spenning mellom hva som er sant og hva som ikke er det.

Som tidligere nevnt sirkulerer dette fjerde kapittelet rundt Lillienkiolds selvframstilling og hans posisjon i verket. Denne sannheten som trekkes frem i både hyllingsdiktet til kong Fredrik IV og dette diktet fra Paus, er et tydelig retorisk budskap fra Lillienkiold selv. For det er viktig å påpeke at denne subjektive sannheten som legges frem, er i stor grad et retorisk virkemiddel. I strofe førtini forteller Paus om noen som sier noe med munnen, men tenker noe annet med hjertet (Solberg 1942, s. 63). Verden er full av mennesker som taler usant, og handler annerledes enn deres smigre munn har uttalt. Det er de fire dydene «frimodighet», «ydmykhet», «saktmodighet» og «bestandighet», som tar vare på sannheten, og kler henne opp. Disse dydene følger med sannheten, Paus får frem at disse dydene da følger også med Lillienkiold og hans verk.

Det hersker liten tvil om at Lillienkiold satte pris på æresdiktet fra sin venn Ludvig Paus, og diktet blir plassert i tidlig fase av verket, for å underbygge amtmannens hyllingsdikt til Kong Fredrik IV. Uten å skrive det direkte, ser vi Lillienkiolds sentrale posisjon blir manifestert av Paus. På lik linje med Engelbretsdatter, brukte en slike leilighetsdikt for å fremme seg selv i sine egne verk. «... og det er ikke til å unngå at denne manifestasjonen av hennes person gir hele samlingen et sterkt preg av det det hele egentlig dreier seg om, er forfatteren Dorothe Engelbretsdatter, det er hun som framstilles, hun er selv hovedsaken, det er henne vi leser om» (Sejersted 2008, s. 95). Sejersted refererer her til alle æreversene vi finner i Engelbretsdatter sine samlinger, men jeg vil påstå at vi finner tegn til dette i *Speculum* nettopp gjennom æresdiktet til Paus. Lillienkiold ønsker å etablere seg selv i sentrum av hele verket,

og som jeg beskrev tidligere er han en skygge som hele veien følger leseren gjennom de ulike bindene. Men det virker å være viktig for han å få dette etablert tidlig i teksten.

Ved å etablere sitt eget navn gjennom et hyllingsdikt fra Paus, bygger Lillienkiold videre på det jeg ser som en Finnmarks-diskurs, og i denne diskursen står subjektet sentralt. «... an author's name is not simply an element in a discourse (capable of being either subject or object, of being replaced by a pronoun, and the like); it performs a certain role with regard to narrative discourse, assuring a classificatory function» (Foucault 1998, s. 178). Med dette virker Foucault å tenke at forfatteren har en klassifiserende funksjon i diskursen, og er ikke bare et element i selve diskursen. Senere i forelesningen om hva en forfatter er, gjør han et poeng av at en litterær diskurs bare blir akseptert når vi har nettopp denne forfatterfunksjonen (Foucault 1998, s. 180). Her bør en skille mellom skjønnlitteratur og sakprosa, da forfatterfunksjonens betydning har variert gjennom historien. Lillienkiold balanserer mellom begge, og etablerer en sterk forfatterfunksjon, så dette avviker fra Foucaults oppfatning. En kan problematisere Foucaults ide rundt forfatterrollen og diskursen i det vide og det brede, men hovedpoenget er at Lillienkiold, på lik linje med Engelbretsdatter, er forut for sin tid. Selvetableringen ble ikke normalisert før utover sytten- og attenhundretallet, men virket å være viktig for disse to norske forfatterne allerede på slutten av sekstenhundretallet.

Som i hyllingsdiktet til Kong Fredrik IV står selvetableringen og «sannheten» frem som viktige elementer i diktet til Ludvig Paus. De to søstrene Sannhet og Troskap, slik Paus fremstiller de, står sentralt i ønsket om å ha tillit til budskapet Lillienkiold legger frem i *Speculum*. Verket kan altså ikke overleveres til København alene, som en hvilken som helst rapport fra en utredning om forholdene i Finnmarkens amt. Her bruker man en konvensjonell form for å fremme et antikonvensjonelt, selvrefererende poeng. Nemlig at de er ikke falske smigrere som alle andre, de sier det de mener, og det de sier, det er viktig. Kongen måtte genuint tro og forstå, at dette som ble beskrevet var de faktiske forholdene, og at den noe radikale og utradisjonelle amtmannen og kanselliråden var til å stole på. En må huske at selv om Lillienkiold-slekten hadde hatt en god relasjon til kong Christian V og hans halvbror Ulrik Fredrik Gyldenløve, forlot begge disse sine poster i 1699, og Lillienkiold måtte rette budskapet mot kong Fredrik IV og stattholder Fredrik Gabel. Hvordan relasjonen mellom disse herrer og Lillienkiold var kommer ikke tydelig frem, men en kan se for seg at behovet for at kongen skulle ha tillit til budskapet i *Speculum* økte. Forfatteren bak budskapet om

forholdene i Finnmark måtte styrkes, og diktet fra Ludvig Paus om Lillienkiolds storhet og troverdighet ble en viktigere del av *Speculum Boreale*.

Tanchelyst ved Materiens Indgang

Ved inngangen til det tredje bindet av *Speculum Boreale* har Lillienkiold skrevet noen sider under tittelen «Tanchelyst ved Materiens Indgang». Teksten er nokså intrikat, men Solberg har på side elleve en fotnote som forklarer tanken bak disse sidene. Sett i lys av Lillienkiolds selvetablering i teksten er dette lille stykke verdt å se litt nærmere på, da det ifølge Solberg handler om å løfte hele verket opp i en større betydning, og ikke utypisk finner Lillienkiold en sentral plass til seg selv. I starten av Tanchelysten beskrives syndefloden, og Lillienkiold hyller fremsynet hos Noah, som reddet menneskeheten fra utslettelse og ga jorden på deling til sine sønner. Er dette fremsynet noe han finner hos seg selv, hvor han er Finnmarkens egen Noah som redder landsdelen før syndefloden kommer? Det er nærliggende å spekulere, men Lillienkiold retter etter hvert fokuset fra bibelhistorien til nordområdene i tiden før han ankom. Både guder og konger blir trukket frem når store slag utenfor Nordkapp sidestilles mot Antikkens kriger og brutaliteter.

Tanchelysten tar oss på kort tid gjennom historien om både kristne og antikke skikkelsers strider på land og hav. Slekten etter Jafet, som var en av Noahs sønner, vandret inn i Europa og kom i harde kamper i Middelhavet. Slagene under den romerske havguden Neptuns sete førte frem, og Lillienkiold vender nesene mot nord: «Dog bøyes nu min pen til stridbarheden self udi Norden...» (Solberg 1945, s. 12). Dette er områdene hvor havets makt rår, og forfatteren beskriver hvordan antikke guder hersket og styrte utviklingen. Deretter kommer de nordiske helter inn, og vikingenes mandige dyd og mot trekkes frem som sentrale egenskaper for mennene som reiste fra sør til nord. Gjennom sagatiden og Ragnar Lodbroks reiser på Neptuns farvann ender Lillienkiold opp hos to danske konger. Han roser Christian IV og Christian V, hvorpå førstnevnte ryddet vei og tok makt på havene i nord, mens sistnevnte roses for sin omhu for Finnmark (Solberg 1945, s. 14). Den aktuelle situasjon settes i historisk kontinuitet fra skapelsen, slik maktforholdene settes i kontinuitet med religiøs orden. Det viser til en religiøs orden og et middelaldersk verdenssyn, hvor det mytologiske med bibelen er fjernet. Lillienkiold er radikal på en del områder, men her følger han sin samtid og leser bibelsk historie som en realitet. Som et sidenotat er det interessant å merke seg at Lillienkiold her bevisst hopper over kongen som var imellom disse to, nemlig den første eneveldige kongen, Fredrik III.

En kan spørre seg hvorfor akkurat det er verdt å stoppe opp ved «Tanchelyst ved materiens indgang» når en arbeider med tredje bind av *Speculum*. Det er nemlig de tydelige elementene av selvframstilling, og den retoriske innskrivingen av et styrende subjekt i teksten. Og vi skal se at dette subjektet har noen spesifikke egenskaper. Lillienkiold fikk under Christian V sin tid gjenåpnet amtmannsposten i Finnmark og Vardøhus amt, så det er liten tvil om at hyllesten til den forrige kongen ligger nær hans embedsmannspost. Samtidig har han ved flere anledninger i både hyllingsdiktet til Kong Fredrik IV og leilighetsdiktet fra Paus fått frem hvordan han baner vei i det hardføre nord, og reiser gammel stolthet slik kong Christian IV på sett og vis gjorde. I Tanchelysten trekker han igjen frem slottet på Kjølnes, som han mener var hovedsetet for et gammelt maktsentrum i nord. Med retorisk fintfølelse fremmer Hans Lillienkiold sitt arbeid og sin posisjon gjennom å vise hva store menn og guder har gjort før han, og hvor betydningsfullt dette arbeidet han gjør for Finnmark er.

Så hvorfor er det så viktig for Lillienkiold å etablere seg selv? *Speculum Boreale* er jo et topografisk verk, skrevet av en amtmann og kanselliråd, om de geografiske, zoologiske, historiske, sosiologiske og sosialantropologiske forholdene i eneveldets nordligste del. En embetsmanns rapport fra landområdene hvor han har sitt virke, tilbake til en konge som sitter over to tusen kilometer unna. For å prøve å forstå dette må en ta utgangspunkt i at Hans Hansen Lillienkiold er ingen vanlig amtmann. Han er ikke nødvendigvis mer begavet, intellektuell eller i besittelse av en unik politisk teft. Han skriver inn sin indre subjektive erfaring av rettferdighet som en autoritativ sannhetsgarantist. Hans språk og ord gir makt og autoritet til teksten, da han bygger et narrativ om hva som er «den virkelige sannheten». Dette var en mann som hadde overveldende tro på sine egne kvaliteter og evner. Å levere et så omfangsrikt verk, med et så tydelig budskap i hyllingsdiktet til kongen og gjennom et leilighetsdikt om seg selv, viser at Lillienkiold har store tanker om sine evner, og plasserer seg selv høyt på stjernehimmelen som en Poseidon som beskytter det nordnorske havet mot grådigheten og urettferdigheten vist ved Hermes og Fama i et av verkets mange akvarelltegninger.

Hans Lillienkiold sitt behov for å sette dette verket i større sammenheng virker å være tydelig, og vi har sett dette i både hyllingsdiktet til kongen, leilighetsdiktet fra Paus og i «Tanchelyst ved Materiens Indgang». Det virker å være et ønske om en høyere mening, og i lyset av diskursen kan det ha vært Lillienkiold sitt mål. “It is easy to see that in the sphere of discourse one can be the author of a theory, tradition, or discipline in which other books and

authors will in their turn find a place” (Foucault 1998, 182). Her kan en kjenne igjen amtmannen fra Finnmark på slutten av sekstenhundretallet, i det som blir omtalt som «transdiskursivitet». Dette topografiske verket Lillienkiold overleverer til kongen er som tidligere vist nokså utradisjonelt, noe som kommer frem i disse tre tekststykkene som omtales i dette kapittelet. Det kan leses som en prøver å skape en egen Finnmarks-diskurs, som blir rettesnor for videre arbeid med topografiske tekster. For det første er Lillienkiold som tidligere vist en overgangsfigur, i lys av Foucaults episteme. Renessanse-trekkene i tekstene hans, med de historiske referansene til antikken og gamle guder, møter den klassifiserende tradisjonen, hvor Lillienkiold kategorisk gjennomgår forholdene i Finnmark. Det mest nærliggende eksempelet er bind to, tredje hefte om de botaniske og zoologiske forhold. For det andre er det selvetableringen som gir *Speculum* en ny dimensjon som topografisk verk. En så sterk tilstedeværelse fra forfatteren virker å være utradisjonelt, og et bidrag til den nye Finnmarks-diskursen.

Tidligere har jeg diskutert om Lillienkiold var forut for sin tid, og det er særlig et element fra Foucaults «What is an author» som er interessant når en diskuterer Lillienkiold. Foucault diskuterer en type forfatter som gjorde seg gjeldene fra attenhundretallet, som bidro med noe annerledes enn en tidligere hadde sett. «They are unique in that they are not just the authors of their own works. They have produced something else: the possibilities and the rules for the formation of other texts. In this sense, they are very different, for example, from a novelist, who is, in fact, nothing more than the author of his own text» (Foucault 1998, s. 183). Foucault omtaler disse som «Founders of discursivity», og med eksempler som Sigmund Freud og Karl Marx viser han til at disse var mer enn bare forfattere av sine kjente verk, de etablerte ifølge Foucault, uendelige muligheter innad i diskursen. Var det dette Lillienkiold prøvde på men ikke fikk til? Var han for tidlig ute? Det er viktig å understreke at en ikke sammenligner Lillienkiold med Freud og Marx, men i lys av Finnmarks-diskursen kan Lillienkiold, om bevisst eller ubevisst forsøkt seg på å etablere en ny diskurs innad i eneveldet.

Gjennom dette kapittelet har jeg trukket frem tre tekststykker fra *Speculum* som jeg mener er interessante. De er interessante av ulike grunner, for det første viser de hvordan Lillienkiold plasserer seg selv sentralt i teksten. På tross av at dette er et topografisk verk om forholdene i nord, legger amtmannen mye vekt på betydningen av det han skriver, og hvor viktig det er at sannheten kommer frem. Han bryter med en tradisjon fra leilighetsdiktingen, hvor den

ukritiske hyllesten av den eneveldige kongen, nå suppleres av en sterk selvetablering gjennom sammenligningen mellom forfatteren selv og kjente retorikere fra antikken. For det andre gjør Lillienkiold, sammen med Paus et forsøk på å løfte dette verket opp i en større betydning. Dette er mer enn bare en tilstandsrapport fra eneveldets nordligste amt, og vises ved en serie allegorier hvor en omtaler historiske og religiøse hendelser, og retter de mot sitt eget arbeid i Finnmark. Om Lillienkiold forsøker å etablere en ny diskurs vites ikke, og det er ikke tydelig om han lykkes, men jeg synes det er interessant å lese hans arbeid på denne måten. Han er utradisjonell på så mange måter, og i lys av fremveksten av litterære diskurser som senere vokste frem, kan en argumentere for at Lillienkiold, på en del områder var forut for sin tid.

Kapittel 5: Analysen av bind 3

I det følgende kapittelet vil jeg ta for meg en analyse av det tredje bindet i *Speculum Boreale*. Jeg arbeider i dette kapittelet med Ole Martin Solberg sin utgave fra 1945. Bindet har et omfang på 363 sider, hvorav flere av sidene består av akvarelltegningene forfatteren ønsker å presentere. Det er verdt å merke seg at dette bindet i liten grad består av Lillienkiolds egne ord. Jeg vil anslå at åtti prosent av bindet er avskrift av offentlige dokumenter med sitater og henvisninger til protokoller og lover. Den resterende delen av teksten er Lillienkiolds egne ord i ulike former, både som annotasjoner, innledninger og reiseskildringer. Han kan dukke opp med et avsnitt i slutten av et kapittel, mens han på andre plasser trer frem som et forfattersubjekt over flere sider. I annotasjonene som skal være et sidenotat til hovedteksten møter vi en rekke sitater og henvisninger han har plukket ut. Sånn sett er det utfordrende å følge han gjennom hele bindet, da henvisninger fra offentlige dokumenter avløses med sitater fra bibelske og mytologiske fortellinger, gjerne på både tysk og latin. Bindet er for det meste skrevet i Vadsø, men ble bearbeidet og utvidet i København i 1701 (Hagen og Sparboe 1998, s. 20).

I fotnotene kan vi følge Ole Martin Solberg som iherdig forsøker å forklare og oversette Lillienkiolds sitater og krumspring. I annotasjonene løper gjerne Lillienkiold gjennom historien med korte sitater fra bibelske historier, mytologiske fortellinger og middelalderiske hendelser. Lovene og saksdokumentene Lillienkiold viser til i kapitlene blir ikke forklart så mye av Solberg, selv om det for en moderne leser er utfordrende å skille mellom sitater og forfatterens egne ord da en det sjeldent brukes verken tegnsetting eller kursiv. Solberg kritiserer Lillienkiold ved flere anledninger, og mener amtmannen mistolker flere sitater

historiske hendelser og topografiske beskrivelser. På side 178 står det i fotnotene: «Lillienkiold har misforstått sin meddeler, som vel var fogden Knag. Kjølén var en del av fjellet syd for Kautokeino, mellom dette sted og Enontekis, ikke mellom Alten og Kautokeino» (Solberg 1945, s. 178). Dette er noe vi ser gjennom hele bindet, og forteller oss mye om Lillienkiolds arbeid. Han har skrevet inn sitater og parafraaser slik han mener det var, etter hans egen forståelse. Lillienkiolds tekst er lest gjennom et vitenskapelig filter fra en historiker på 1940-tallet, hvor Solberg skriver mot sin tids normer. En skriver det som er sant for seg og hva som er viktig i sin samtid.

Lillienkiold og forfatterrollen spiller en sentral rolle i denne oppgaven, og i arbeidet med dette tredje bindet. Amtmannens selvetablering er tydelig, og gjør han til en overgangsfigur når en diskuterer forfatterrollen gjennom historien. Foucaults episteme har blitt kritisert for å være for bastant og generaliserende. Lillienkiolds rolle gjør Foucault sine epistemer for bastante og generaliserende, da amtmannen bærer med seg en rekke kvaliteter fra renessansen og middelalderen, samtidig som han viser klare tegn til moderne tenkning og rolleforståelse. Han tar en vesentlig plass i tekstene han produserer, og etablerer et tydelig og tilstedeværende forfattersubjekt. Han bryter med sin samtid da han politiserer et hyllingsdikt til kongen, og plasserer seg selv i sentrum av teksten som fanebærer for «den rette» sannheten. Derfor kan en argumentere for at Lillienkiold er en overgangsfigur i forhold til Foucaults inndeling i strengt skilte epistemer. Lillienkiolds tekst har trekk fra både renessansen, det klassiske og det moderne. Hans tilstedeværelse i teksten skaper en diskusjon rundt hvordan han bygger opp dette tredje bindet, og hvordan han plasserer seg selv som forfatter.

I det tredje bindet av *Speculum Boreale* finner vi igjen en skriveprosess som viser Lillienkiold som en overgangsfigur mellom det gamle og det moderne. Den middelalderske firedelingen, står de ulike prosessene for fire forskjellige funksjoner som er involvert i skrivingen. Disse kalles: Scriptor, Kompilator, Kommentator og Autor (Burrow 2008, s. 31). De representerer ulike prosesser en forfatter går gjennom, og hva slags rolle den har. Oppsettet var kjent i middelalderen, men at alle funksjonene viser seg så tydelig i en og samme tekst må sies å demonstrere hvordan forfatterfunksjonen var i en overgangsfase rundt år 1700. I *Tegnets tid* skriver Roland Barthes om skriptøren som et begrep for den moderne forfatter: «Begrep om den moderne forfatter. «Skriptøren» (eller: «skriveren») er en instans som skapes samtidig med teksten» (Barthes 1994, s. 145). Han gjør altså skriptøren til et moderne begrep, og ser på denne funksjonen som forfatterens etterfølger. Dette skiller seg ut

fra den middelalderske scriptor som skrev ned andre sine ord uten å gjøre endringer. «Forfatteren» forstått som «opphavsmann» er en moderne figur, uten tvil et produkt av vårt samfunn i den grad det etter middelalderen gjennom den engelske empirisme, den franske rasjonalisme og reformasjonens personlige tro, har oppdaget storheten ved individet, eller, som man mer nobelt uttrykker det: «Mennesket» eller «personen» (Barthes 1994, s. 49). På lik linje med Foucault gjøres forfatterrollen til noe moderne. Den blir født gjennom fremveksten av den moderne vitenskapen og ideen om det selvstendige mennesket. Barthes peker blant annet på den personlige troen som vokste frem i befolkningen etter reformasjonen, da protestantismen frigjorde flere fra den maktinstitusjonen paven i Roma stod for. Men han mener leseren er bundet til den moderne forfatteren, og avslutter kapittelet «Forfatterens død» med å skrive: «Leserens fødsel må betales med forfatterens død» (Barthes 1994, s. 54).

Denne postmoderne tilnærmingen til forfatterfunksjonen har Barthes til felles med Foucault. Forfatteren og subjektet er historisk størrelse, som er og har vært i historisk og kulturell endring. De peker begge til dette førmoderne når en diskuterer forfatterfunksjonene. Foucault mener vi har vendt oss til en forfatterfunksjon som er av høyere intellektuell rang og forståelse enn resten av folket. At hver gang en forfatter snakker blir dette opphøyet en større størrelse. Men han påpeker at realiteten er annerledes:

«The truth is quite the contrary; the author is not an indefinite source of significations which fill a work; the author does not precede the works, he is a certain functional principle by which, in our culture, one limits, excludes, and chooses; in short, by which one impedes the free circulation...» (Foucault 1998, s. 186).

Denne postmoderne tilnærmingen, hvor forfatteren og dens opphøyede posisjon blir vingeklippet, gjør at en ser til det førmoderne for inspirasjon. Barthes ønsker å fremme leseren som den samlende enhet til en tekst, og ikke forfatteren: «En tekst er laget av mangfoldige skrivemåter, som stammer fra flere kulturer og av mangfoldige skrivemåter, som stammer fra flere kulturer og som binder disse sammen i dialog, parodi og protest. Men det finnes et sted hvor dette mangfold samles, og dette sted er ikke forfatteren, slik man til nå har hevdet, men leseren...» (Barthes 1994, s. 53). En ønsker å ta livet av forfatteren ved gi fødsel til leseren, da denne personen er noe ukjent. Men var den potensielle leseren av *Speculum* så ukjent?

I lesningen av *Speculum Boreale* kommer det frem en tydelig mottaker. Fredrik IV hadde akkurat overtatt tronen etter sin far og Lillienkiold retter budskapet mot den nye kongen. Samtidig var det mange rundt kongen i København som skulle lese dette. Kanselliet, som Lillienkiold selv var en del av. Byråkratene som arbeidet tett rundt kongen ville også være naturlige lesere. Vi kan se for oss at Lillienkiold ønsket at hans budskap ble sendt til Bergen, hvor magistraten og handelsstanden skulle få en leksjon. Det var heller ikke unaturlig at andre embedsmenn og amtmenn skulle få lese denne teksten. Lillienkiold virket å ha store tanker om seg selv, og han ville nok at teksten skulle være til inspirasjon hos andre i embetsstanden. En annen som har lest teksten er Ludvig Paus. Forfatteren av hyllingsdiktet skrev nok diktet etter å ha lest teksten, da det inneholder flere elementer av budskapet Lillienkiold ønsker å bringe frem. Befolkningen i Finnmark ville nok gjerne lese verket, og skal en få tak i folk som er godt kjent med *Speculum Boreale* reiser en gjerne til Finnmark. Teksten nyter stor respekt i nord. En hadde altså en klar mottaker, men ikke nødvendigvis en klar leser. Den retoriske oppmerksomheten gir inntrykk av at det er en leser, men denne kommer ikke like tydelig frem som mottaker Fredrik IV.

Jeg skal derfor ikke gå for langt i å hevde at den postmoderne forfatterfunksjonen passer sammen med det førmoderne. På Lillienkiolds tid hadde gjerne teksten en innskrevet leser eller mottaker, om en skrev salmer eller topografiske dikt. I *Speculum*s tredje bind finner vi en forfatter som benytter seg av alle de fire forfatterfunksjonene, hvor han tar rollen som scriptor ved flere anledninger. Han skriver frem en tekst hvor det er opp til leseren å finne en forklaring. Sammensetningen av sitater og noter fra historiske, bibelske og mytologiske tekster kommer uten noen tydelig begrunnelse. Det er her Ole Martin Solberg gjør et iherdig forsøk på å tolke og forklare Lillienkiolds baktanke, om den er politisk eller personlig rettet til kongen. På den annen side kan en argumentere for at disse sitatene og utklippene har en bredde som gir Lillienkiold en mulighet til å vise sin kunnskap og sitt vitenskapelige apparat. I så måte velger han som scriptor å skrive frem seg selv som forfatter, og gjør et forsøk på å etablere «den geniale forfatteren» som Foucault og Barthes har vist oss er et moderne begrep. Den moderne skriptør stemmer derimot ikke med Lillienkiold: «I skarp motsetning til dette skapes den moderne *skriptør* samtidig med sin tekst, han er på ingen måte utstyrt med en tilværelse som forutgår eller overskrider hans skriving, og er slett ikke det subjekt som har boken som et predikat;...» (Barthes 1994, s. 51). Derfor tilhører Lillienkiold den middelalderske scriptor-funksjonen, heller enn Barthes postmoderne skriptør, da *Speculum* blir et predikat for å fremme seg selv som person og sine politiske meninger.

En annen av de fire funksjonen var compilatoren. Kompilasjonen var en prosess en ofte brukte før Lillienkiolds tid, da mye arbeid ble lagt ned i å skrive av andre tekster. Thomas Daltveit Slettebø skriver om kompilasjon i sin artikkel: «Kompilasjon hadde vært en utbredt skrivemåte i middelalderens og renessansens Europa, ikke minst blant historikere og kronikører, hvis tekster ved nærmere ettersyn ofte fremstår som mosaikker av eldre krøniker og sitater av klassiske verk utvidet med egenformulerte, sammenbindende kommentarer og tillegg» (Slettebø 2020, s. 14). Slettebø skriver dette i forbindelse med sitt arbeid om Ludvig Holberg, som var Lillienkiolds nevø. Det gir en god beskrivelse på hva slags rolle kompilasjonen hadde under middelalderen, Lillienkiolds tid og Holbergs tid som var generasjonen etter Lillienkiold. Der scriptoren skrev ned en annen forfatters tekst uten å gjøre endringer, valgte compilatoren ut ulike tekster og satte dette sammen selv. En må huske at dette var et omfattende arbeid og denne avskriften er en form for internalisering. Forfatteren gjør det til sitt, hvor en henter informasjon og skriver det ned med fjærpenen. For Lillienkiold sitt vedkommende reiste han mye rundt og samlet inn tekster og offentlige dokumenter. Noe fra København, noe fra Bergen, og noe fra tiden i Stockholm. Allmenngjøringen av slike offentlige dokumenter var viktig på den tiden, og var en av grunnene til compilatorens høyt respekterte rolle.

Kompilasjonen hadde en viktig rolle for middelalderens skribenter og forfattere. Kompilatoren var en respektabel skikkelse i middelalderens Europa, hvor dette arbeidet hadde stor betydning for lærdomskulturen. Både de klassiske tekstene og bibelske tekstene hadde en høyere autoritet enn vitenskapen, og gjorde derfor Kompilatorens arbeid anerkjent og respektert (Slettebø 2020, s. 16). Arbeidet gikk ut på å samle sammen sitater og utdrag fra andre verker, sette de sammen til sitt eget og publisere det. Slettebø viser til at Holberg gjorde dette med flere av sine verk. Han påpeker at arbeidet med kompilasjonen forteller oss mye om forfatterrollen: «Til grunn for denne tilnærmingen ligger tanken om at et selvstendig forfattersubjekt kan komme til uttrykk i utvelgelsen av tekstfragmenter fra kildetekstene og i redigerings- og sammenskrivingsprosessen, til tross for at en stor del av ordene og formuleringene er hentet fra et annet hold» (Slettebø 2020, s. 14). En kan altså fortelle mye om forfattersubjektet i hvilke tekstutdrag en har valgt ut, og dette finner en igjen i *Speculum*s tredje bind, hvor Lillienkiold bruker mye plass på sitater og tekstutdrag.

Videre er det naturlig å se på kompilasjonsarbeidet Lillienkiold gjorde, og hvor viktig denne funksjonen har vært for forfatteren av *Speculum* sitt tredje bind. Som Slettebø viste til, har

kompilasjon vært en viktig del av litteraturen og en utbredt skrivemåte under Middelalderen. Lillienskiold har vist seg som en overgangsfigur til det moderne, men kompilasjonsarbeidet hans tilhører det gamle episteme. Et sentralt element i slikt arbeid er avskriften som internalisering. Forfatteren har ikke klippet og limt inn sitater slik vi kan gjøre i dag, men lest og vurdert hvilke sitater og utdrag fra andre tekster som kan bygge opp hans egen tekst. Dette var en anerkjent praksis i Middelalderen, men på Lillienskiolds tid var dette arbeidet utsatt for kritikk: «Fra andre halvdel av 1600-tallet kom imidlertid kompilatoren under press fra hva Hirschi beskriver som en «cult of originality», hvor idealet var forfatteren som et kreativt geni som produserte nye og originale verker» (Slettebø 2020, s. 16). Det vises til at kompilatoren mistet sin anerkjennelse utover syttenhundretallet. Arbeidet ble sett på som kjedelig, nytteløst og lite kreativt. Med fremveksten av den moderne vitenskapen og protestantismens personlige tro, ble det skapt grobunn for kreativitet og dyrkingen av det individuelle. Lillienskiold på sin side følger den gamle tradisjonen, hvor 80 prosent av dette tredje bindet består av sitater og utklipp. Han balanserer mellom den middelalderske kompilator og den moderne, genierklærte forfatteren.

Med vårt moderne litteratursyn kjenner vi igjen den firedelte modellen hos Lillienskiold. Blant annet kommer den til uttrykk ved at han ofte kommenterer kompilasjonsarbeidet han legger frem. Som nevnt er størsteparten av bind tre en samling av sitater og henvisninger til lover og protokoller. Det er ikke alltid like tydelig hva som er forfatterens ord og hva som er sitat, noe som også virker utfordrende for Solberg. De fleste utdrag fra andre tekster og forordninger blir lagt under en overskrift, og deretter følger utdrag fra forordningen alene. En kunne sett for seg at annotasjonene Lillienskiold legger inn i slutten av hvert kapittel hadde som formål å gi en bemerkning om det en nettopp har lest. Det viser seg at disse tekstutdragene og små fortellingene på både tysk og latin, som vi finner i annotasjonene er utfordrende å koble sammen med lovene og forordningene en nettopp har lest. Derimot finner en igjen forfatterens egne ord og kommentarer i starten og underveis i hvert kapittel. Han innleder gjerne med å skrive noe om eneveldet eller de gamle konger, før han forteller leseren om hvor vi når er kommet med bruk av prektige og pompøse uttrykk i klassisk barokk-stil: «Som det Finmarske-farwands iæfnlige anstød Potentaternis nidkierhed til dis yderligere omhue haffver opmundret, strømmene udj det aabne farvand ved velberustede Skibe dis offte at lade besøge,...» (Solberg 1945, s. 58). Han dukker også opp imellom sitatene, men det kan være uklart når det er han selv som skriver og det som er kopiert. Denne jeg-stemmen glir

over i andres ord, og gjør teksten fremmedartet for den moderne leser.

Den fjerde og siste funksjonen fra den middelalderske firedelingen kalles Autor. På Det Norske Akademis Ordbok sine sider finner vi følgende definisjon: «autor: opphavsmann, grunnbetydning, den som forsøker eller får (noe) til å vokse frem» (NAOB.no 2024). Det er her vi igjen møter Lillienkiolds subjektetablering og «den geniale forfatter».

Postmodernistene Foucault og Barthes er kritiske til nettopp denne «opphavsmannen» i forfatterfunksjonen, men det er ingen tvil om at Amtmannen i Vardøhus Amt så på seg selv som en opphavsmann til noe nytt. Dette er en viktig del av hans selvframstilling. Jeg-et kommer frem ved ulike anledninger, blant annet ved «Malmis-reisen» da det er uklart om han selv har reist eller ikke, men han skriver det allikevel frem til sin egen framstilling. Tidligere i oppgaven har jeg diskutert hvordan han forsøker å etablere en ny diskurs og det rimer med tanken om en forfatterfunksjon som opphavsmann. Det mest nærliggende eksempelet i dette tredje bindet er «Tanchelysten». Her er Lillienkiold autor for en tekst som er langt unna mye av det vi kjenner til fra hans samtid og senere. Dette møtet mellom de bibelske fortellingene og den moderne historien gjør at Lillienkiold styrer narrativet ditt han ønsker. En fortelling om noe større enn ham selv, om Noahs sønner, vikingkonger og det danske eneveldet. Men samtidig står han midt i fortellingen med den største selvfølgelighet, og viser at alle disse historiske linjene leder oss til det kalde nord og «Ultima Thule».

Gjennomgang av bindet

Som tidligere nevnt er dette bindet delt i fire hoveddeler: Om grensedragninger, skatten, hvalfangst og lakseelver, samt Kjølnes slått og arbeidet Lillienkiolds forgjengere har gjort i Vardøhus amt. Bindet innledes av frontbilde med havgudinnen Thetis i front. Hun omkranses av en sjøorm og holder et overflødigshorn i hånden mens hun skuer mot solen. Videre følger et lite dikt på syv strofer kalt «forestillingens uttydning». Lillienkiold skriver om guder og steder fra gresk mytologi som Unio, Thetis og Neritus. Han trekker linjer til Finnmark, om en befolkning som har blitt gjort fattig:

(5) Gaar ieg langt bædre op, at see huor Bunden lider,
Det arme stachels folch, har neppe det de bider,
Thi om Neritus self, ey nys har voren der,
Hans slanger dog har gjort, at huer mand fattig er.

Som gjennom store deler av *Speculum Boreale* tar Lillienkiold side med lokalbefolkningen i Finnmark. Her bruker han referanser fra gresk mytologi, og nevner etter hvert Phæbus, hvor en kan se mot Apollo som var guden for blant annet sol og musikk. Lillienkiold ber han kaste lys og stråler opp mot nord, slik at dette ynkelige land skal få et løft. Diktet følger fortellingen om et mørklagt og fattig Finnmark, og amtmannen ber her mytologiske guder om hjelp. I lys av hans andre arbeider med kristen tro som virker svært realistisk, blir dette en anakronisme. Etter dette lille diktet blir vi presentert for en ny akvarelltegning. Det er det tidligere nevnte motivet «Om Strømmene Synden og Norden Wardøhus», hvor Lillienkiold igjen bruker gresk mytologi som en allegori. Bildet fremstiller gudene Hermes og Fama, som farer over himmelen med tittelen på bildet skrevet på en stor plakate. Nederst på plakaten ser vi bildet av en seilskute som synker i havet. Under dem ser vi havguden Poseidon, som farer over det opprørske havet med sine tre hester og sin tretagede fork.

Etter bildet går forfatteren inn i den skriftlige materien, og presenterer først et lite æresdikt fra Ludvig Paus. Diktet er skrevet på latin, og er en liten hyllest til amtmannen skrevet på elleve strofer. Sammenligner en dette lille notatet med det store æresdiktet, er det en dråpe i havet, men budskapet er det samme. Solberg har under diktet oversatt til norsk, og ord som lilje, konge og kjærlighet står sentralt i denne lille hyllesten. Videre følger «Tanchelyst ved Materiens Indgang», som ble gjennomgått i forrige kapittel.

I diskusjonen av *Speculum*s tredje bind vil jeg og dykke ned i materien på let etter ord, språk og makt. En vil undersøke hvordan Lillienkiold beskriver forholdene i nord, med en del av Foucaults perspektiver som grunntanke. Hvordan beskriver Lillienkiold de ulike folkeslagene som tilhører regionen? I flere av delene beskrives urbefolkninger som samer og kvener, samt befolkningen på andre siden av grensen i Sverige, Finland og Russland. I hvor stor grad legger han vekt på å skille disse, og har han større fokus på enkelte grupper? Hvordan strukturerer han subjektet i teksten? For i denne sammenheng vil subjektet være todelt: Et som underkaster seg eneveldet, og et som er det rene teksts subjektet. Det forsvinner og tydeliggjør seg selv samtidig. Jeg har allerede gjort et arbeid om Lillienkiolds selvfremstilling og subjektetablering, og dette er noe som ligger under arbeidet med bind tre. Får vi se innslag av forfatterens personlige meninger? Et særtrekk med det tredje bindet er bruken av annotasjoner, noe som åpner døren for forfatterens egne tanker. I forhold til diskursen blir det interessant å følge opp «sannheten» til Lillienkiold. Fortsetter han å politisere, eller er det bundet til hyllingsdiktene fra de andre bindene?

Strømmene

Den første av de totalt fire delene blir av Lillienkiold kalt «Om Kongens Strømme oc Græntzer udi Norden, med anden dets Defentions anstalt oc tildragsomhed» (Solberg 1945, s. 7). Dette kapittelet innledes av en lengre annotasjon på nærmere elleve sider. I den nokså rotete annotasjonen lister Lillienkiold opp en rekke sitater og henvisninger til religiøse tekster. Solberg forteller i fotnotene at det vises til ulike tekster, som utdrag fra Davids salmer, apokryfene i *Visdommens bok* og utdrag fra Sebastian Münsters *Cosmographia*. Solberg forteller også at noen av sitatene har uteblitt i oversettelsen: «De lange og ofte unøiaktige utdrag av Münster, Spon og flere forfattere er i det flg. tildels bare markeret, da de er uten betydning for Finnmarksbeskrivelsen» (Solberg 1945, s. 17). Her ser vi et av flere eksempler på Solbergs redigerende hånd. For Solberg var dette uten betydning da hans fokus lå på Finnmarksbeskrivelsen. For Lillienkiold var Finnmark noe større, en del av riket og hele verden. Annotasjonene viser få tegn til Lillienkiolds egne ord, men er en slags historiefortelling basert på sitater fra gamle tekster.

Det er bemerkelsesverdig hvordan Lillienkiold komponerer sin tekst med bruk av linjer og sitater fra ulike religiøse syn. Det vises til Det nye testamentet, Prometheus fra gresk mytologi og Freja fra norrøn mytologi. Solberg forsøker å holde følge med amtmannens tekst, men må stoppe opp og stille noen kritiske spørsmål underveis. På side nitten refereres det til tidskronologier skrevet av den danske forfatteren Jens Lauritzen Wolf.

«Wolf har bygget sine tidsregistre over flere eldre kronologier, helt ukritisk. For Danmark følger han Clavs Lyskanders beryktede Saxokronologi og fører dessuten inn i teksten portretter av danske konger helt tilbake til år 1096 f.Kr. Lillienkiold synes ikke å ha hatt nogenslags betenkeligheter ved å benytte ham som kilde» (Solberg 1945, s. 19).

Lillienkiold farer over historien med bruk av både dansk og latin, og tar ifølge Solberg en del friheter: «Lillienkiold har helt misforstått fortellingen hos Lyskander. Den eng. Konge Giurgiunt drepte Guitlach og sendte barchlenserne til Irland» (Solberg 1945, s. 21). Annotasjonen avsluttes på sekstenhundretallet hvor «Hans majestet» slåss mot svenskene i Østersjøen. Siste setning lyder: «See! Waar slige Hæltetogter ei at prise, in for ævig æreminde at anschrius» (Solberg 1945, s. 27). Her kan det virke som Lillienkiold ønsker å summere opp, og det kan virke som han ønsker å hedre slike heltetokter som kongene har begitt seg ut på. Vi får møte Lillienkiold som autor hvor han viser sin egen stemme og entusiasme.

Strømmene Synden Waardøhuus

Fra side 28 går Lillienkiold inn i selve kapittelet, og innleder med en tegning av en fugl som sitter mellom to blomster. Fuglen sitter på et skilt med to dusker i hver ende som utgjør fire til sammen. På skiltet står det «Strømmene Synden Waardøhuus». I starten av kapittelet har han en overskrift med «Farvand Synden Waardøhuus», så disse strømmene henviser ikke nødvendigvis til bare til havstrømmer. Det kan være snakk om strømmer som bevegelser, og strømninger av folk som har kommet til Vardøhus amt gjennom tiden. Vi kan lese at:

«Det er Os oc Woris Rigets-Raad for ørne kommen at den Sædvane nylig har begyndt aff de Tydske oc andre Udlændiske Mend at de seigle til Finnarchen, Helleland, Island oc andenstæds udj Woris Skatte-Land imod Lougen oc Wore Fædris schich; Hvilchet Wi ingenlunde lide vill» (Solberg 1945, s. 30). Dette står skrevet under overskriften «1425. Kong Erics Forbud»

Vi kan se at Solberg i fotnotene påpeker at det skrives om Norges gamle lover. Lillienkiold skriver videre om et forbud som kom mot at britiske skip ikke skulle seile utenfor Finnmark og at dette var lovbestemt på 1400-tallet.

Kapittelet bærer videre med en historisk utlegning om rettighetene til å bruke områdene sør for Vardøhus. Det vises til en rekke traktater, lovbestemmelser og avtaler som ble foretatt av handelsmenn og embetsfolk. Eksempelvis står det at «fra 152a - denne delen refererer i særlig grad mange forordninger, kongebrev og lover i sin helhet» (Hagen og Sparboe 1998, s. 23). Lillienkiold går kategorisk til verks, og på side 39 ser vi blant annet en forordning skrevet av Christian IV i 1618, som forbyr nederlandske skip å handle tømmer og fisk i Finnmark. Det står: «„imod Chantorits som Bergen oc Trundhiems privilegier» (Solberg 1945, s. 39). Trondheim blir ofte nevnt i kapittelet, men sjelden i sammenheng med Bergen. I lys av at magistraten i Bergen fikk styre Finnmark etter nedleggelsen av amtmannsembetet i 1681, har Lillienkiold hele veien rettet skytset mot vestlendingene. Her kommer det altså frem at Trondheim også hadde visse privilegier. Det er naturlig å se for seg at skip på vei ned fra nord måtte innom Trondheim på vei ned til Bergen, men Lillienkiold skriver lite om dette.

Strømmene Synden Waardøhuus avsluttes med en annotasjon på en halv side. Annotasjonens er delt i fire, og består av fire separate sitater hvorav det første er skrevet på latin og de to siste er skrevet på tysk. Solberg kommenterer under at ordet «Cornu» brukes som et uttrykk

for «krone», et kongelig smykke, men samtidig et «horn». Derfor vil en ofte i hellige skrifter finne ordet «horn» blir brukt istedenfor konge. De tre neste sitatene er skrevet på tysk, hentet fra den franske legen Jacob Spons reiseberetning. I annotasjonene skinner Lillienkiold gjennom på samme måte som han gjør i tegningene. Det lages realistiske motiver og han legger inn noen mytologiske grep. Han siterer historiske beretninger, samtidig som vi leser innslag av mytologiske fortellinger. I arbeidet med å vise frem Finnmark til kongen, viser han samtidig frem seg selv som en verdensmann. Det er i denne sammenheng han blir et subjekt i ordets to betydninger. Han er kongens undersått, noe han ofte påpeker i teksten. Samtidig er han autoren og teksts subjektet. Han fremmer seg selv, sitt arbeid og sin kunnskap gjennom hele teksten. Dette er også et av hans mange anliggender bak *Speculum Boreale*.

Strømmene Norden Waardøhuus

«Strømmene Norden Waardøhuus» er et kapittel hvor Lillienkiold flytter blikket nord- og østover. I den innledende delen av kapitlet får vi et eksempel på hvordan jeg-stemmen glir over i et sitat. Han skriver om forholdet til naboene Sverige og Russland, før vi får et sitat fra den russiske storfyrsten: «Hvem som herudj findis Ulydig imod dette breff, eller herudj gjør dennem nogen offverlast i nogen maade; Den skal aff mig Zar oc Grootfyrst aller Ryssen forvente sig Voris Straf oc Unaade» (Solberg 1945, s. 44). Her er ikke Lillienkiold scriptor, dette er russernes unåde. Teksten har av noen blitt oversatt til dansk, og ordene viser en tøff og usympatisk storfyrste på den andre siden av grensen. Om Lillienkiold har oversatt selv vites ikke, men det er noen som her gjengir russerne på dansk. Dette er hvordan Lillienkiold ønsker å vise frem russerne til de som leser *Speculum*.

Det er i denne innledningen stort fokus på landområdene øst for Finnmark. Lillienkiold skriver om «Ryssen», «Careler» og «Nougroske» folk, som henviser til russere og finner rundt Marmansk-området og Karelen. På side 43 skriver han en hilsen til en fyrste i øst: «Stoormægtigst Herre Basilius af Guds naade Zar oc Herre aller Ryssen, Grotfyrsten, Nadimerske» (Solberg 1945, s. 43). Solberg skriver i fotnotene at dette er skrevet til «Grotfyrst til Vladimer». Det kommer ikke tydelig frem hvem denne storfyrsten skal være, men Lillienkiold skriver videre om Murmanskysten og det som Solberg anser å være hele Kolahalvøyas kyst. Amtmannen skriver til denne storfyrsten på en måte som vi kjenner igjen fra hvordan en tiltaler den eneveldige kongen i København. «Stoormægtig» er et ord Lillienkiold gjerne titulerer kongen med, men sjelden andre personer. Er det balansen mellom en embetsmann og tro tjener til kongen, som møter en statsmann som ikke er redd for

å vende nesene utover vi ser? Å være amtmann i Finnmark krevde naturligvis relasjoner til Russland, Finland og Sverige, og det kommer frem her med hvordan Lillienkiold titulerte den russiske storfyrsten.

Videre blir det kapittelet lagt frem slik det forrige, med et historisk tilbakeblikk med påfølgende kompilasjonsarbeid fra forfatteren selv. Det henvises til lover og forordninger toll på varer, rettigheter til handel og tilgangen på havet utenfor Finnmarkskysten.

Kapittelet avsluttes med annotasjoner på to sider. Lillienkiold starter med det som skal være en anmodning fra Kong Christian IV til amtmannen på Vardøhus. «...endog at udi nogle mange aar af Woris Lehnsmands paa Wardøhuus deris uagtsomhed oc uflid hafuer gifven schat til Grotfyrsten af Rysland» (Solberg 1945, s. 56). Det viser seg at embetsmenn i Vardøhus amt tidligere har gitt penger til storfyrsten av Russland. Dette var riktignok mange år før Lillienkiold tok posten, men det kan ha vært en medvirkende årsak til at amtmannssetet på Vardøhus ble lagt ned på 1680-tallet. Lillienkiold var klar over dette, og det kan være noe av grunnen til at han så ettertrykkelig understreker sannheten i sitt budskap. Han vil vise seg for kongen som en ærlig og redelig embetsmann sammenlignet med sine forgjengere. Annotasjonene fylles videre opp av en forfatter som ser de historiske linjer, og gir leseren noen utdrag fra fortellinger om middelalderens stormenn i kamp med russerne.

Strømens Defention

Dette kapitlet innledes som de andre med en tegning. Tittelen «Strømens Defention» står skrevet på et stort bånd, med to dusker på hver ende. I bakgrunnen ser vi et opprørt hav, med to skip som seiler gjennom de høye bølgene. Til høyre ser vi ytterkanten av svaberg som forsvinner ned i havet. Dette minner om Finnmarkskysten, hvor disse svabergene er det siste land en kan se før havet og horisonten tar over. Midt i bildet har Lillienkiold tegnet et dyr. Det kan minne om en hval som er oppe for å trekke inn luft, men dette dyret har lange horn som på en geitebukk. Det er ikke så ofte vi får se Lillienkiold tegne slik skapninger, men i lys av hans interesse for historie og mytologi er det ikke så underlig. Vi kan spørre oss om det er sømmelig å tegne et slikt dyr i et topografisk verk skrevet til kongen i København, men amtmannen i Vardøhus amt viser sine mange sider. Et annet aspekt ved dette kapitlet er tittelen. Forsvaret av Finnmark og Vardøhus virker å være sentralt, og Lillienkiold skriver makten og volden inn i landskapet. Det militære nærværet er til stede gjennom verket.

Dette kapittelet er av de kortere vi finner i det tredje bindet av *Speculum*. Lillieskiolds innledning er på bare en liten side. Her diskuterer han den «den indre farten» rundt Finnmarkskysten, nemlig utenlandske handelsskip som bruker kysten og buktene til å seile gjennom på vei til Russland. Han viser også til et pålegg fra kong Christian IV om bygging og vedlikehold av skjøttingsbåter til Finnmarkskystens beskyttelse. Vi ser tilbake til starten av 1600-tallet, og ulike befalinger amtmennene på Vardøhus fikk i anledning dette arbeidet. Kongen så altså på det som nødvendig å forsvare nordområdene mot utenlandske skip. På side sekstifem forklarer Solberg: «Magistraten besværer sig over innpass i trafikken på Finnm. av fremmede som på vei til Russland forhandler varer til strandsittere, ødelegger fiskeredskaper o.s.v.» (Solberg 1945, s. 65). Solberg viser til misnøyen fra magistraten i Bergen om denne gjennomfartstrafikken av utenlandske båter. Vi følger denne problemstillingen helt frem til to forordninger fra 1691, og Lillieskiold understreker til slutt at forbrytelser som gjøres av disse skipene skal straffes og loven håndheves. Han tar på seg rollen som kommentator i avslutningen av dette kapittelet, hvor han nok ønsker å vise sitt standpunkt og harde hånd mot denne mangeårige utfordringen.

Annotasjonen består av to fulle sider, hvor det i stor grad handler om eldre skip. Solberg er kritisk, og skriver i fotnotene: «Denne note om fortidens skibe, vesentlig efter Torfæus, har flere større lakuner, som det øiensynlig har været Lillieskiolds hensikt å utfylle med opplysninger også fra andre kilder» (Solberg 1945, s. 67). Solberg kritiserer ofte Lillieskiolds kompilasjonsarbeid. Her forsøkes det å komme med en historie fra Lillieskiolds islandske venn, historikeren Tormod Torfæus. Sitatene serveres på latin, og er hentet fra ulike deler av Torfæus sitt arbeid. Tidligere har jeg diskutert hvordan kompilatoren mistet sin status på slutten av 1600-tallet og var under sterk kritikk på 1700-tallet. Lillieskiold sitt arbeid er omfattende, og han skriver dette inn i en meningssammenheng som er riktig for han. Kritikken fra Solberg bærer preg av to menn med ulikt utgangspunkt og ulikt fokus i henhold til denne teksten om Finnmark. Solbergs utgave er av stor betydning for å forstå arbeidet til Hans Lillieskiold, men de var menn av sin tid og hadde ulike anliggender når de arbeidet med *Speculum Boreale*.

Græntzen mod Sverrig angaaende

Etter tre kapitler med fokus mot kysten og havområdene, retter Lillieskiold blikket mot svenskegrensen. Det er viktig å huske at Finland lå under svensk overherredømme under Lillieskiolds tid i Finnmark, og før de ble erobret av Russland under Den store nordiske krig

på starten av 1700-tallet. Derfor innebefatter «Græntzen mod Sverrig angaaende» de områdene vi i dag anser som grensen mellom Finland og Norge. Lillienkiold skriver om grensen, og sammenligner den med andre grenser rundt om i Europa gjennom historien. Eksempelvis hvordan murer og festningsverk ble bygget mellom England og Skottland, eller Kina og «det Tartariske land at indrætte», og hvordan det ikke finnes noe slikt mellom Danmark-Norge og Sverige. Grensen følger elver og små sjøer som skjærer gjennom landskapet, noe som har gjort dette til et naturlig skille mellom landene. Lillienkiold kommer med noen betraktninger før han går inn i den historiske materien, og gir leseren en krønike slik han gjør i alle kapitlene. Dette er for øvrig en praksis kjent fra middelalderen og var ikke uvanlig arbeid for en kompilator. Igjen ser vi Lillienkiold holde fast ved noe av det gamle epistemet.

Dette kapitlet er lengre enn de foregående med sine 22 sider. Grensedragninger i disse områdene har vært diskutert gjennom årene, og Lillienkiold kommer med eksempler på hvordan en har måttet forholde seg til hverandre. Det har vært utfordrende med deler hvor folk har eng og åker med tanke på hvor grenser og deler skal gå. Det samme gjaldt kriminelle som rømte over grensen. Lillienkiold er tydelig på at her har en måtte være tydelig med håndhevelse av rettsvernet. Skatten er noe Lillienkiold kommer tilbake til i et senere kapittel, men det er verdt å ta med seg utfordringene som trekkes frem i henhold til samene. En kjent utfordring i Finnmark på denne tiden var at samene kunne bli skattlagt av flere nasjoner, da det var uenighet om hvor grensene gikk og hvem som hadde rettighet til hva. Vi skulle gjerne hørt Lillienkiold sine personlige synspunkter på dette, og funnet ut hvordan han ville ordlagt seg og hvor kritisk han eventuelt skulle være til den svenske administrasjonen på den andre siden av grensen.

Det en derimot får fra Lillienkiold er en serie sitater og utdrag fra historiske tekster i hans annotasjoner. Disse strekker seg over åtte sider og er stort sett skrevet på latin. Solberg oversetter i fotnotene under, og viser at tekstene er hentet fra historier om den svenske kongen Amund Slemme og den danske kongen Sverre Tjugeskjegg. Disse skal ha delt landene mellom seg ved å sette opp tolv grensestener mellom rikene (Solberg 1945, s. 84). Videre viser Lillienkiold til fortellinger om danske og svenske embetsmenn som har laget voller, borger og andre skiller langs landegrensene. Han gir lite forklaringer selv, og tar en rolle som kompilator hvor han legger frem sitt kompilasjonsarbeid uten å gå noe dypere i hva han selv tenker. En kunne tenkt seg at en embetsmann hadde noen formeningene om hvordan en kunne

forholde seg til sitt naboland fra Finnmarks perspektiv, men Lillieskiold presenterer sin egen krønike om hvordan dette har blitt gjort tidligere.

Græntzen mod Rysland angaaende

Når Lillieskiold retter blikket mot Russland, ser vi at dette kapittelet magrere enn det foregående om grensen mot Sverige. Kapittelet er på ti sider, med en fyldig innledning fra Lillieskiold, men ingen annotasjoner. Det interessante med innledningen er at vi får se en forfatter som retter flere spørsmål til en spesifikk person: «Dog sig mig, Risalands-gamle æt, hvo dit offvermod end forhitzet saa vide Sprung til Malanger under Norgis grund at friste;...» (Solberg 1945, s. 93). Han følger opp dette med flere spørsmål rettet mot denne du-personen, og diskuterer både skatt og grensedragninger mot denne skikkelsen. Om det er til storfyrsten av Russland eller Russland som helhet er usikkert. Grensedragninger hadde vært en utfordring gjennom disse områdene, og det var muligens lettere å dra grensene mot Sverige da de besto av elveløp som skar gjennom landskapet. Det kan virke som dette ikke var like lett med russerne: «Endelig huad nøtter nogen grændze for det mindre, at anfordringen for det almindeliger aarlig dog maa fornyes» (Solberg 1945, s. 94). Lillieskiold viser til traktater om disse landområdene tilbake til Christan IIs tid, men det virker som samarbeidet med russerne er en større utfordring enn med svenskene.

Et annet element ved dette kapitelet er de ulike folkeslagene Lillieskiold nevner. Jeg skal ta et dypere dykk i denne materien senere i analysen, men det er verdt å stoppe opp i Lillieskiolds tekst om grensen mot Russland. I innledningen skriver han: «Jeg meener de Wilde Finner, Lapper oc Biarmers Isede Hiemmesæde, som aff fordumbs dybe ælde, under eget Heerschab haffver maat tilsvare» (Solberg 1945, s. 92). «Wilde Finner» og «Lapper» går igjen gjennom hele bindet, men han bruker bare «Biarmer» noen få ganger og da gjerne i forbindelse med russerne. Biarmer kan virke som en urbefolkning på lik linje med samene, for de nevnes ofte i samme åndedrag. Når han i denne sekvensen bruker «Wilde» foran, setter han disse folkeslagene i et annet lys. Hvis noen er ville, betyr det at noen andre ikke er det. Han selv vil virke som det siviliserte og moderate, mens urbefolkningen blir de ville. Det er for øvrig i dette kapitelet hvor Lillieskiold nevner kvenene. De blir kun nevnt én gang i alle fire bind av *Speculum*. Dette vil jeg gå dypere inn i senere i analysen.

Lands Defentionen angaaende

Lillienskiold avslutter den første delen med et lengre kapittel. Det innledes med en tegning laget av forfatteren, med tittelen innskrevet på det kjente båndet med to dusker på hver ende som Lillienskiold har brukt i alle kapitlene. Båndet henger på himmelen og under ser vi et landområde som møter havet. Med svaberg i bakgrunnen og en trestubbe i forkant. Nederst til høyre ser vi en liten murbygning. Om dette skal forestille et festningsverk er usikkert, men det virker som noe moderne mennesker har bygget i og med at en har brukt mur som vegger. Lillienskiold skriver i sin innledning om et slott med mur, så det er ikke utenkelig at det er dette han prøver å fremme i bildet. Han skriver om festningsverkene i landet, og trekker frem fire store festninger som beskytter rikets grensehjørner: «Jeg mener Nordens 4 Huuse (e) Bahus. (f) Aggershus. Bergenhuus (g) oc Waardøhuus (h), aff hvilche min pen sig til det Nordeste bøyer, hvis Stæd aff urgammel ælde ey mindre priselig end som nøglen for Norgis Rige mod Norden ansat» (Solberg 1945, s. 103). Bohus festning ligger nord for Göteborg og var lenge en dansk-norsk festning, men ble sammen med Bohuslen avstått til svenskene etter Krabbekrigen. Vardøhus festning nevnes av Lillienskiold i samme toneleie som disse andre, men var av de mindre festningsverkene på denne tiden.

Lillienskiold bruker flere sider på og beskriver tilstanden på Vardøhus festning, og hva slags behov en har for oppgraderinger på både materiell og mannskap. Han lister opp alt militært utstyr en har, og gir sine egne vurderinger om dette er brukelig eller ubrukelig. En finner ikke noen henvisninger til annet militær-personell som har skrevet dette for Lillienskiold, så her har han meldt inn selv hva som er tilgjengelig og hvordan tilstanden til det ulike utstyret er i. På side 107 finner vi et stort bilde som er stilt på høykant, og det dekker hele siden. Tittelen på bildet er «Wardøhuus» og viser Vardø sett fra havet bak Østervågen mot festningen. Det er store og små båter på vannet, mens festningen ligger i skråningen opp mot fjellene, omkranset av bebyggelse. Det var her Lillienskiold opprinnelig bosatte seg da han fikk boplikt som amtmann i Vardøhus amt, da festningen var amtets hovedsete, men flyttet etter hvert til Vadsø grunnet ubeboelige forhold på festningen (Hagen og Sparboe 1998, s. 14). Han gir noen betraktninger om garnisonen på Vardøhus, og hvor mange de er og hvem som har kommandoen. Lillienskiold går deretter over til kompilasjonen og legger frem forordninger og historiske fremstillinger av festningens tilstand gjennom årene.

Kapittelet avsluttes med en kort annotasjon på litt over en side. Lillienskiold skriver her på dansk, og skriver om dommere og grenser til nabolandene. Det samler trådene fra kapittelet

som igjen viser hvordan Lillieskiold skriver inn volden og makten i til eneveldet i teksten. Eneveldets militære tilstedeværelse er viktig for Lillieskiold, og han ønsker å etablere Finnmark på kartet som en viktig del av det dansk-norske forsvaret. Å nevne de i samme setting som Akershus og Bergenhus er et tegn på det. Denne maktens egentlige kjerne i nord er viktig for Lillieskiold. Han viser frem mulighetene, og lager Vardøhus til en origo for kongens makt der oppe. En kan diskutere om dette får overdrevent mye oppmerksomhet fra Lillieskiold sin side. Var det slik at forsvarsverkene i nord var så viktige for kongen i København, eller handlet det mest om kontroll og tilstedeværelse i regionen. I lys av «Den store nordiske krigen» på starten av 1700-tallet, kan en argumentere for at forsvar og militær tilstedeværelse var viktig med en storkrig på trappene.

Søe-finne Schatten

Etter den første delen om hav- og grenseområdene går Lillieskiold nå inn i en ny del han kaller «Om Schatten». Han har vært innom skatt i det foregående kapitelet, hvor han har stilt seg kritisk til sine nabolands skattlegging av urbefolkning han mener oppholder seg innenfor den dansk-norske grensen. Det første kapitelet i denne delen kalles «Søe-finne Schatten». Kapitelet innledes med et bilde av tittelen skrevet på et bredt bånd, men denne gangen uten dusker på hver ende. Bildet viser en skog med store løvtrær i forgrunnen og noen grantrær lenger bak i bildet. I innledningen står det: «Saa haffver Finnmarken oc aff alders med eget Hærskab voren forsiunet, blant hvilche Motle FinneKonge antægnis, som den vanskeligste sig under dito Haarfagres Enevoldsmagt at lade bøye» (Solberg 1945, s. 125). Her peker han på hvor vanskelig det har vært å «bøye» disse «FinneKongene», og slik har det vært siden Harald Hårfagres enevelde. Det er interessant å lese hvordan Lillieskiold mener disse skal bøyes. En mann av eneveldet har et slik syn på finnene når han skriver om skatten de skal betale.

I dette kapitelet ser vi tydeligere hvordan Lillieskiold tar på seg rollen som kommentator mellom kompilasjonsarbeidet. Han viser til brev til svenske fogder og forordninger fra kongene i København om hvem som skal innkreve skatt fra sjøfinnene. Svenskene krevde skatt fra folk på norsk side, og amtmennene i Vardø fikk klare instruksjoner: «Mens som Amtmanden sin underdanigste remonstration derom haffde nedsændt, bleff hannem affter befalet alle fiorder som Fieldbyer selff udj øyesyn at tage oc derhos indbyggerne forbyde nogen Skat til Sverig at ansvare,...» (Solberg 1945, s. 130). Senere kommer det frem fra et brev skrevet av Christian IV at kongen aldri har gitt verken Russland eller Sverige rettigheter til å inntjene skatt i Finnmark. Det ville bety at flere skattereiser måtte forbyes, foruten om de

en hadde godkjent avtale om. Lillienkiold viser seg i større grad gjennom kapitelet, hvor hans kommentarer og betraktninger på historiske hendelser kommer til syne. Han plasserer seg selv som en allvitende forfatter imellom de historiske utlegningene, og blir sådan en moderne skikkelse innen forfatterfunksjonen.

Kapitelet om rettighetene til å kreve skatt av sjøfinner strekker seg over tjuesyv sider. Store deler handler om russerne og svenskens skattereiser gjennom historien, og Lillienkiold viser flittig hvordan forholdene har vært før han tok plass i amtmannssetet. Når vi kommer frem til Lillienkiolds tid, skriver han om «Malmis-reisen». Dette var en reise som ble utført av amtmenn i Finnmark til byen Malmis på Kolahalvøya. Formålet var å opprettholde kravet om skatt på samene som holdt til på Kolahalvøya. «...at naar Fogden den Malmis-Reise forrætter, skall hand paa samme reise oppeberge om Vinteren som sædvanligt Woris Sckatter aff de Østenhafs Finner paa de Rydske-grændzer, oc aff Field-Finnerne paa de Svendske-græntzer,...» (Solberg 1945, s. 150). Det var altså vanlig for fogden eller amtmannen å ta denne skattereisen på vinterstid i sammenheng med Malmis-reisen. Lillienkiold kommer med en større fremleggelse av en slik tur senere i denne delen, men det viser da hvordan en fikk muligheten til å innkreve skatter på Kolahalvøya etter avtale med russerne. Slike avtaler fantes også med svenskene, og motsatt vei, men det var her Christian IV hadde vært tydelig på at en ikke kunne foreta seg slike reiser uten avtale. Det har nok forekommet at samer har betalt skatt til flere land i disse årene.

Field Skatten angående

Videre skriver Lillienkiold om «Field Skatten» i et nokså omfattende kapittel. Lillienkiold veksler mellom bruken av «Schatten» og «Skatten», og han velger å bruke den sistnevnte i dette kapitlet. Dette virker å være den norske versjonen og det er bemerkverdig at amtmannen veksler mellom danske og norske versjoner av ord i et brev til kongen i København.

Kapitlet innledes med et bilde av en same og et reinsdyr i et skogkledd landskap. Vi ser samens lavvo i bakgrunnen med kraftig røyk opp fra bålet som brenner på innsiden. Det kan se ut som samens drar reinsdyret til seg med et tau, da han står bakoverlent med dyret strittende i motsatt retning. I innledningen skriver Lillienkiold om «Lapland» og hvordan skattleggingen av disse områdene fungerer. En møter raskt konflikter i grenseområdene med svenskene, og han kommenterer gamle traktater og avtaler om hvem som hadde rettigheter til hva. Det hendte på starten av 1600-tallet at embetsmenn måtte dra på skatteturer i fjellene for å fortelle befolkningen at de ikke var pliktige til å betale skatt til svenskene (Solberg 1945, s.

156). Kontrollen på skatten kjenner vi igjen fra det panoptiske. Et samfunn hvor opprettholdelsen av disiplinen til en stor gruppe mennesker lå i hendene på noen få. En kan argumentere for at skatteinnkrevningen på samene handlet om dette, men på den annen side mente Foucault at makten i et samfunn var spredt utover og ikke tilhørte de få. Igjen ser vi eksempel på hvordan Foucaults ide ikke samsvarer helt med realiteten i *Speculum*.

Et uttrykk som går igjen i dette tredje bindet er «Potentaters». Helt i starten av kapitlet står det: «Lapland vaar af forðum aldrig saa ubeqvemsom ved sin fieldstrichning befunden, at io des eyedomb ved dis flere Potentaters øyemercke bleff effterhiget» (Solberg s. 153).

Lillienskiold bruker dette ordet ofte og det kan settes i sammenheng med makt. I ordboken står det: «... person, som har den øverste magt herredømmet, over et vist omraade, en vis samling mennesker; især: enevældigt» (Ordnet.dk 2024). Det er Lillienskiold selv som velger å bruke dette uttrykket, da det kun dukker opp i statene fra brev og traktater ved få anledninger. Det skrives ofte om to eller tre Potentater, og det kan virke som dette er en henvisning til de tre landene som innkrever skatten i nord. Ordboken går langt i å antyde at dette uttrykket brukes om herredømmer og eneveldige strukturer. Det er noe mektig og imperialistisk ved dette uttrykket, da en representant fra embetsstanden til eneveldet er så klar på hvem som har makt og herredømme over områdene og skatteinnkrevningen i nord. Men Lillienskiold er en mann av eneveldet, og hans store kritikk ligger på den bergenske handelsstanden og deres kjøpmenn i nord.

I kjent stil går Lillienskiold gjennom historien rundt fjellskatten i kronologisk rekkefølge, med et hovedfokus rundt Christian IV sin tid og traktater fra hans arbeid. Mot slutten av kapitlet legger han frem brev fra tiden han selv har vært amtmann. Det fremkommer av brevene mellom Lillienskiold og landshøvdingene og svenske fogder. Det blir avklart hvem som har rettigheter til hva. Lillienskiold bruker her den samme formelle tonen han bruker til kongen, og ord som «Underdanigste» og «Allernaadigste». Han er en representant av det danske eneveldet som både amtmann og kanselliråd, og dette virker å ikke gjøres noe skille på formalitetene når en brevveksler med svenske embetsmenn. Avslutningsvis skriver han om skattereisene i fjellene i Finnmark. Amtet strakk seg over store avstander og disse reisene må ha kostet både tid og ressurser. Det er ikke unaturlig at en gjennomførte slik reiser vinterstid, da fremkommeligheten med hest og slede gjorde at en kunne krysse vann og fjell uten for mange omveier. Han skriver avslutningsvis at reisen gjennom fjellene og Varangerhalvøya hvor en møter det svenske «lapplandet» og Finnmarks grenser stopper (Solberg 1945, s. 180).

Nord-Field-Sckatten angaaende

Videre kommer Lillienkiold inn på skatten i «Nordfjellene» som må være områdene nærmere russergrensen. Han skriver om skatteskyldighet og hvem som har rettigheter til områdene. Solberg forsøker på side 182 å forklare hva amtmannen har tenkt. En sår ikke tvil om at russerne tidligere har hatt intensjoner om å tilegne seg områdene på den norske siden av grensen. Russernes skattereiser langs kysten og i fjellene har endt i at befolkningen på den norske siden av grensen gjorde seg skattepliktig til russerne. Dette skyldes blant annet uaktsomhet fra amtmennene i Finnmark. Det vises til stadfesting fra tidlig femtenhundretall om hvor grensene går og hvem som har rett på strendene langs Finnmarkskysten. Konflikter med storfyrsten i Moskva og brev som antyder at russerne har tilegnet seg skatt ulovlig virker å være en verkebyll for Lillienkiold. På den annen side virker Malmis-reisen å være en viktig del av samarbeidet og diplomatiet mellom Danmark-Norge og Russland. Lillienkiold legger inn et budsjett for Malmis-reisen, hvor en kan se hva som er medberegnet til en slik tur. Fogdens lønn utgjør en vesentlig del, og en har lagt kostander for både «Finne-Tolch» og «Rysse Tolch» (Solberg 1945, s. 196).

Lillienkiold legger deretter inn et eget kapittel. Han kaller det «Anvisning om Field- som Malmis reisen» og legger ved en tegning av to skip på et øde hav, med et kart under. Skriften på kartet er utydelig, men ut ifra elvene og landskapet vil en anta at dette er områdene øst i Finnmark med Varangerhalvøya og grenseområdene helt vest på Kolahalvøya. Lillienkiold beskriver hvordan reisen foregår, og hvor lang tid det tar mellom de ulike stoppestedene. En får beskrivelser av de ulike stoppestedene og audiensen fogden har i Malmis. Lillienkiold beskriver hvordan en gjør avtaler om skatteforhold, og utveksler dyreskinn og brennevin som en del av den kulturelle utvekslingen. Fogden og hans reisefølge blir værende over flere dager, og nyter godt av vertskapets gjestfrihet og bevertning. Videre reiser de gjennom Kolahalvøya og ned til Kandalaksja, hvor de ferdes videre til Onegabukten (Solberg 1945, s. 205). Dette er en omfattende reise over store avstander, og en forstår det slik at det brukes reinsdyr til å ta seg frem.

Det kommer ikke tydelig frem om amtmannen selv er med på denne reisen. Beskrivelsene om hvordan handelen i Malmis foregår er detaljert og det samme er reisebeskrivelsene fra Malmis og videre. En kommer med nøyaktige beskrivelser på avstander mellom byene som blir besøkt og hva en opplever på disse stoppestedene. I slutten av kapittelet har Lillienkiold foretatt seg en beregning av avstandene på reisen. Denne nøyaktigheten og systematiseringen

kjenner vi igjen fra Lillienkiolds reisejournaler som ung. Han var opptatt av å kategorisere og samle inn data. Her kjenner vi igjen Foucaults klassiske episteme, hvor klassifisering og orden spiller en viktig rolle. Om beskrivelsene fra Lillienkiold er korrekte og nøyaktige vites ikke, men ønsket om å vise en ryddighet virker å være til stede fra amtmannen sin side. Vi må huske hvem han skriver dette verket til, nemlig kongen i København. Delen om Malmis-reisen er et av de større stykkene av teksten vi får se Lillienkiold sine egne ord og betraktninger.

De detaljerte beskrivelsene kan være fra rapporter Lillienkiold har lest fra fogdene, men det kan også være at han selv har vært med. Han skriver seg inn i historien med disse detaljerte beskrivelsene. Dette er med på å etablere han som subjekt. Det er i den forbindelse viktig å alltid huske på Lillienkiolds anliggende, og hvorfor han skriver dette verket i det hele tatt. Han ønsker å vise frem Finnmark, landskapet og befolkningen der oppe. Han vil sette grensene i nord, og vise at amtet lengst fra København er å regne med og skal tas på alvor. Samtidig ønsker han å fremme seg selv. Etableringen av subjektet er tydelig, særlig i fortellingen om Malmis-reisen. Lillienkiold er en del av historien og beskrivelsene. Tegningen i introduksjonen, beskrivelsen av distansene mellom de ulike byene og de detaljerte observasjonene fra byene som besøkes: «For alle Dørrer oc Vinduer inden som uden til ere jerndørrer» (Solberg 1945, s. 211). Hans Lillienkiold er til stede underveis og har full oversikt over hvor reisen har gått og hvordan det har vært.

Nordmænd-skatten angaaende

Videre følger et lengre kapittel om «Nordmænd-skatten». Her legger han fokuset på de han regner som nordmenn. Det vil i stor grad være fiskeribefolkningen i kystsamfunnene og noen av de som bor innover i landet, som ikke regner seg som samer. Før Lillienkiold legger frem skatteordningene i fiskerisamfunnene fra Christian IVs tid, kommer han med noen vurderinger og betraktninger selv. «Anden tid seis, at de baade for Skat som Ledings udgifter aldelis ere bleffven forskaanede. Ofuermaade stor naade for it Folch, som dog nyder saa meget godt udaf Landsens hærlighed oc gode,...» (Solberg 1945, s. 215). Lillienkiold mener altså at fiskerisamfunnet har blitt forskånet høye skatter, og kongen har vist dem nåde. Det virker som amtmannen stiller seg kritisk til dette, selv om han er en forkjemper for fiskerisamfunnenes frihet og rettigheter. I lys av skattleggingen av samene i Finnmark og i grenseområdene mot Sverige og Russland kan en anta en amtmann som mener fiskerne slipper billigere unna enn urbefolkningen.

Tienden

Amtmann Lillienkiold runder av denne delen om skatten med et kapittel om «Tienden». Denne skattebetalingen som har røtter tilbake til Mesopotamia har tradisjonell verdi for kirken, og det ble innkrevet tiende i Danmark-Norge til lenge etter Lillienkiolds levetid. Amtmannen introduserer med noen kommentarer om tiende tilbake til Magnus Lagabøte sin tid, før han legger frem utviklingen fra midten av 1500-tallet, når han skriver at: «Endelig at ansee huad møye det hafuer vel kostet at bringe Tienden udj dis stadigere Rigtighed, saasom de fleste vilde gierne for mindste udgift besparis» (Solberg 1945, s. 244). Her gir Lillienkiold skryt til herrene som har ryddet opp og fornyet innkrevingen av tiende, slik at vanlige folk kan sitte igjen med så stor andel av egne midler som mulig. En kan si at dette er et realpolitisk perspektiv fra amtmannen, da det gagnar han å vise støtte til befolkningen og at en ikke skal betale tiende mer enn nødvendig. Som valgspåket til Lillienkiold lyder: «Ikke for meg, men for folket».

Laxe Elverne

Etter å ha gjennomgått grenseområdene og skatten i Finnmark, vender Hans Lillienkiold blikket mot havet og fiskerisamfunnene. Den tredje delen av dette bindet har han kalt «Om Hvalfangst og Laxelver». Det innledes av et stort bilde med tittelen hengende på himmelen rett under solen. Landskapet er typisk Finnmarkskysten, med fjell, svaberg og små fjorder. I vannet ligger store hvaler med store og små fiskebåter rundt seg. Den nærmeste hvalen har sågar en harpun i siden, og det er tydelig at en ikke forsøker å male noe vakkert naturbilde med mennesker og dyr side om side. Dette er en jakt og en næring med sterke tradisjoner og røtter i området langt tilbake i tid. Kjernen til mye av Lillienkiolds engasjement handler om fiskerisamfunnene, da Bergensmonopolet la bånd på virksomheten deres og friheten til å handle med utenlandske kjøpmenn. Denne delen setter søkelys på hvalfangst og lakseelver, ikke den hvite fisken fra Barentshavet, men disse to var viktige næringer under Lillienkiolds tid i Finnmark.

Det første kapitelet i denne delen er om lakseelvene. Fra strendene langs Finnmarkskysten og innover mot fjellet møter en milevis med lakseelver. Lillienkiold flytter fokus fra det salte havet og innover til elvene, nærmere bestemt Tanaelva og Altaelva når han skriver at: «... Wærdige udj Storlighed og stolte løb, end sige Laxefangist prærogativ, roosen for andre Strømme udj Finnmarken at bære,...» (Solberg 1945, s. 270). Lillienkiold bruker store og flotte ord om disse to elveløpene. «Stolt», «Hærlig» og «Behagelig» blir de omtalt som, og

han skriver med stolthet om hvordan det bruser og skummer når elvene retter ut i havet. Det skrives over flere sider hvordan disse to elvene renner gjennom landskapet, når det er best fiske samt hvor laksefiskerne og kjøpmennene holder til. Deretter kommer den historiske gjennomgangen. Der kommer striden om områdene frem og dateres tilbake til andre halvdel av femtenhundretallet. Urbefolkningens rett på landskapet kommer i konflikt, og samene som gjennom generasjoner har kommet ned fra fjellene for å fiske i elvene pålegges utover 1600-tallet skatt og avgifter for å benytte seg av elvene.

Om Hval-fangsten

Videre går Lillieskiold over til hvalfangsten, og introduserer med et bilde som minner om tittelbildet på denne delen av tredje bind. Vi ser en stor hval i forgrunnen, denne gangen uten en harpun i siden. I bakgrunnen ser vi en seilskute og mindre robåter fulle av folk.

Lillieskiold introduserer kort, før en går over til kompilasjonen. Han skriver om Erik Rødes reiser fra Island og hvalfangsten på Grønland. Dette var en gammel tradisjon som fikk større utbredelse fra denne tiden, noe Lillieskiold viser når han kommer til 1600-tallet. Brevene og lovgivningen han viser til handler i stor grad om å fiske med gyldig pass. Flere utenlandske skip ble tatt i å fiske uten lovlig pass eller tillatelse, og arrestasjoner ble gjennomført. Mange av brevene vises tilbake til Christian IVs forordninger. Disse legger klare retningslinjer om pass, tollvern og skatt på hvalen som fiskes av utenlandske skip. Lillieskiold kommenterer lite på dette og virker ikke å ha sterke innvendinger mot reglementet som kom på plass før hans tid.

I motsetning til «Laxe Elwerne» har Lillieskiold i dette kapittelet har lagt inn annotasjoner. Disse strekker seg over tre sider, hvor noe er skrevet på latin mens størsteparten er skrevet på dansk. Her finner en sitater fra historiske beretninger om hvalfangst og skipsbygging tilbake til vikingtiden. Solberg skriver i fotnotene om den gamle kongemakten og Gulatingsloven. Det er ellers interessant at Lillieskiold ofte nevner de gamle vikingkongene og hvordan de styrte. *Speculum* er et verk skrevet til kong Fredrik IV i København, og en kan ikke si for sikkert hvor stor respekt de eneveldige danskene hadde for de gamle norske vikingkongene. På den annen side hadde danskene vikinger selv som måtte forholde seg til både Norge og Sverige. Om denne hedenske kulturens tradisjoner stod like sterkt i Danmark er usikkert, men Lillieskiold velger å henviser til disse gamle konger og tiden før eneveldet gjennom hele sitt arbeid.

Kjølnes og amtmennenes tilstand

Den siste delen av det tredje bindet i *Speculum* har Lillienkiold kalt «Angaaende Kjølnes Slott og Amtmændernes tilstand». Som de andre delene innledes det av et bildene som dekker hele siden og som Lillienkiold skal ha tegnet selv. Dette bildet minner om det tidligere nevnte bildet om Hermes og Fama. Her ser vi tre engler på himmelen, med solen oppe i hjørnet rir de på mørke skyer. Den største engelen blåser i en lur og holder frem en skriftrull. På skriftrullen står tittelen på denne siste delen skrevet. Under himmelen ser vi enda en engel. Denne rir på et sjømonster med et tau i den ene hånden og et spyd i den andre. Dyret spruter luft ut av et blåsehull slik en kjenner til fra hvalen, men dyret på bildet har en ansiktsform som minner mer om en sel. I tillegg er tennene store og skarpe, og kjeften stor og åpen. Dyret virker opprørsk, og engelen forsøker å temme det gjennom å kontrollere med tau og spyd. Ser vi en amtmann som temmer en opprørt befolkning under de mørke skyene av eneveldet?

Denne delen av bind tre består av 50 sider med ulikt innhold. Det er kun ett kapittel og det heter «Om Kjølnes Slott». Kjølnes ligger utenfor Berlevåg på Varangerhalvøya og har i moderne tid vært et fyr. Lillienkiold mener derimot at dette skal ha vært hovedsete for konger fra gammel tid, og har skrevet ned en vise som han har hørt sunget fra lokalbefolkningen. Han kaller det: «Dikt Om Kongens Datter Af Kjølnes, Tillige oc Om slottits undergang» (Solberg 1945, s. 309). Slottet skal ha tilhørt gamle finnekonger, og Solberg skriver utfyllende om historien rundt dette diktet. Lillienkiold og hans kollegaer reiste mye rundt i Finnmark og det var ikke uvanlig med sagn og mystikk på denne tiden. Sagnet om slottet på Kjølnes skal ha vært vanlig å høre om rundt i Finnmark, og det skal være funnet murrester og en brønn av ukjent opphav på Kjølnes. Lillienkiold har besøkt dette området selv og sett murrestene.

Lillienkiold skriver om det han kaller «Finnmarchens urgamle regierings-stand». Han mener det var konger som holdt til i Finnmark på samme tid som vi hadde vikingkonger lenger sør i landet. Ulike konger han mener har regjert i Finnmark var: Kong Tengil, Kong Motle, Kong Sner og Kong Maarten. Disse skal ha regjert på samme tid som blant annet Harald Hårfagre og Håkon Magnusson (Solberg 1945, s. 308). Lillienkiold viser ikke til noen kilder og det gjør heller ikke Solberg. Navnene på kongene er vanskelig å oppdrive så en kan ikke si for sikkert at dette stemmer. Lillienkiold legger derimot stor vekt på disse, og virker å være overbevist om at det fantes et kongelig høysete i Finnmark en gang i tiden. Denne kan ha vært

på Kjølnes, men det kan også ha vært i Vardø hvor festningen nå ligger. Det skal nemlig være funnet tegn til eldre bebyggelse på festningen. Solberg skriver: «...som nylig har forledet en bygningsarkeolog til å henlegge en eldste Vardøhus festning, angivelig eldre enn det i beg. av det 18. årh. Sløifede anlegg ved Sørpågen, til stranden ved Bussesund. En nutids parallel til Lillieskiolds slott på Kjølnes» (Solberg 1945, s. 309). Utgravinger på Solbergs tid viser at det kan være noe i det Lillieskiold skriver om.

Solberg har ofte vært kritisk til Lillieskiold og hans kildearbeid, men under historiene om Kjølnes er kritikken borte. Uten konkrete kilder må en argumentere for at det er noe mytologisk ved dette motivet om et gammelt slott på Kjølnes. Solberg følger Lillieskiold på denne fremhevingen. På den annen side viser Solberg til disse utgravningene fra moderne tid, og mener derfor at det kan være noe i det. Solberg henviser også til det intellektuelle miljøet i Vadsø, og hvordan sammenkomstene med fogdene, sorenskriveren og prostene kan ha påvirket Lillieskiolds fremstilling. Alle disse herrene reiste mye rundt i Finnmark og hørte om sagn og myter. Kjølnesvisa har blitt plukket opp på en av disse reisene, og historiene rundt Finnekongenes slott kan ha satt fantasien i gang. Diktet handler om en konges datter, og avsluttes med slottets undergang. Siste strofe lyder:

(23) Saa satte hand ild paa Kiølnæs, oc alt det udi Kiølnæs vaar,
Saa stod der baade snipt oc snout, saa staar det end udi dag,
End om Diurene i lunden, Ridderne pleyer sig at udride.

Ved siden av diktet om Kjølnes får eneveldet og embetsstanden stor plass i dette kapittelet. Lillieskiold åpner nemlig kapittelet med dette uttrykket: «Som it Land uden Øfrigheds tilsuun er næst som Skibet uden Roor,...» (Solberg 1945, s. 306). Et land uten tilsyn fra en øvrighet er det samme som et skip uten ror mener Lillieskiold, og en kan lett trekke linjer til hans tanker om eneveldet i nord. Hans kritikk har hele veien vært mot bergensernes handelsmonopol, mens han gjerne priser eneveldet for sitt arbeid med å ta kontroll over regionen og gjenåpne amtmannsposten han selv sitter i. Dette tilsynet gir en opplevelse av makt, da dette panoptiske overblikket gir Lillieskiold oppgaven å ha oversikt over amtet og rapportere ned til København. Slik har amtmenn før han også gjort, og kapittelet avsluttes med en utgreiing om amtmennenes funksjon og tilstand i nord. Der ligger det også et brev fra Christian V til amtmann Hans Lillieskiold datert 1684. Der står det: «... som Sin Absolut Souveraine Arfvekonige oc Herre effter derforuden hans allerunderd. pligt oc Skyldighed

lydig, huld oc tro, oc i alle maade vide at ramme Voris gaffn oc bæste med største flid at fræmme...» (Solberg 1945, s. 319). Lillienkiold hadde altså klare instruksjoner om hvor hans lojalitet skulle ligge.

De ulike folkeslagene

Tidligere i oppgaven har jeg diskutert begrepet «kategorisering», og hvordan det spiller en rolle i Foucaults episteme. I det klassiske episteme slår vitenskapen rot i verdensordenen. Den starter å klassifisere og presentere verden slik den ser ut. I bind tre av *Speculum* legger Lillienkiold frem en rekke geografiske og topografiske utgreiinger, hvor en rekke folkeslag og urbefolkninger blir nevnt. Han forholder seg til både finner, russere og svensker, samt samer og kvener for å nevne noen. Videre vil jeg undersøke hvordan han presenterer disse folkeslagene. Om han verdsetter alle like høyt, eller om det gjøres forskjell på folk. På Lillienkiold sin tid vokste det frem en «PreAdamisme», hvor folk hevdet at det fantes mennesker på jorden før Adam. Dette brøt med den tradisjonelle religiøse tanken om at alle var Adams barn. Det var særlig inne vitenskapen dette synet vokste frem, og ga grobunn for «protorasetenkningen» under opplysningstiden. En delte mennesker inn i grupper basert på rase, og den svenske naturforskeren Carl von Linné mente det var en sammenheng mellom de ytre trekk og indre kvaliteter hos ulike raser.

Lapper

En folkegruppe Hans Lillienkiold stadig måtte forholde seg til var samene. Ordet «same» slik vi kjenner det i dag er et nokså moderne uttrykk for ikke-samer. I Det Norske Akademis Ordbok finner vi følgende betegnelse på same: «Person av et urfolk med tradisjonelt bosettingsområde i Nord-Skandinavia og det nordvestlige Russland (med et språk i språkfamilien samisk som morsmål)» (NAOB.no, 2024). Dette er et moderne uttrykk for ikke-samer da det ble tatt i bruk på 1900-tallet, mens for samene selv var dette den rette betegnelsen. Tidligere hadde samene blitt betegnet som «lapper», noe vi også finner i Lillienkiolds beskrivelser. I den historiske ordboken «Ordbog Over Det Danske Sprog» finner vi betegnelsen «Laplandsk»: «adj. til Lapland (dvs.: den af lapper beboede del af Sverrig, Norge, Finland, Rusland, spec. den nordlige delen av Sverrig...)» (Ordnet.dk, 2024). Her kan en se at den eldre beskrivelsen av «lapper», samsvarer geografisk med urbefolkningen vi i dag kjenner som samer.

I bind tre finner vi ordet «lapper» spredt utover alle kapitlene i ulike former. Han henviser til og siterer ofte lover og eldre traktater, men også her blir lapper brukt i rikt omfang.

Eksempelvis finner vi på side 138: «For 2 Aar siden haffver samme Bertel Hendrichsen draget omkring hele Siø siden, oc opkræffvet for nu (!) aar Rysse-Skatten, den de Danske os tilforn haffver gjort forbud paa, 7 Daler aff huer Siø-Lap. Huor de penge er tagen Veyen?» (Solberg 1945, s. 138). Dette er et utdrag fra et brev skrevet av Christian IV, som henviser til russisk skattelegging av kystsamfunnene på norsk side. Dette er for øvrig den eneste gangen Lillieskiold viser en referanse til «Siø-Lap». En finner lignende uttrykk som «Siø-Finner» andre steder i teksten, men om en sikter til om samme folkegruppe, er usikkert. Leter en i ordboken etter «Finne» finner en derimot et svar: «Beboer av Finnmarken; lap (lænder)» (Ordnet.dk 2024). Samtidig står det lenger ned på siden «beboer af Finland», som ikke tilsvarer det samme som verken sjøfinner eller beboere i Finnmark.

Leter en etter ordet «lappe» i dette tredje bindet av *Speculum* finner en tre ulike uttrykk som kun benyttes én gang. På side 51 skriver Lillieskiold om «Lappe-Custen». Han bruker det på lik linje med «Rysse-Custen», og det kan stilles spørsmål om han navngir Finnmarkskysten «Lappe-Custen». Et annet ord i samme forbindelse er «Lappe-Byer». På side 80 skrives det: «...førstkommende, der sammestæds dig at erklære om hvis Finne oc Lappe-Byer der udj dit Lehn ligge til fields;...» (Solberg 1945, s. 80). Her ser vi et eksempel på at bruker «Finner» og «Lapper» brukes i samme benevnelse. Om en her mener befolkningen i finske byer, samt befolkning i samiske byer er usikkert. Hvis det er slik at en sidestiller den finske befolkningen med den samiske, er dette noe som ligner på antiessensialisme. En likestiller folkeslag som ikke legger vekt på indre hierarkisering eller essensiell forskjell.

Det siste uttrykket under «lappe» er «Lappe-Spraaget». På side 250 skrives det om språk og bernelærdom: «Skulde oc de bæste Sognepræster til sig tage en Lap eller Nordbagge som Lappe-Spraaget lære skall, den informere, saa at hand siden Finner oc Lapper udj deris børnelærdom oc Guds frøgt kan undervise, som oc for dennem prædicke oc betiene Capelans bestilling,...» (Solberg 1945, s. 250). I denne sekvensen diskuterer Christian IV det samiske språk, og hvordan sogneprester som tar samiske barn under sine vinger skal lære seg samisk språk. Det virker her ikke å være snakk om fornorskingspolitikk, selv om dette var noe som begynte på denne tiden i Finnmark. Lillieskiold henviser bare «Lappe-Spraaget» denne ene gangen i bind tre. Han virker å anerkjenne det samiske språk som befolkningens bernelærdom, men en ser samtidig at sogneprester tar til seg samer. Ordet Nordbagge er et

gammelt nedsettende uttrykk om nordmenn fra det svenske språket. En kan stille seg undrende til hvorfor en velger å bruke et slikt ord i sammenheng med «lap». Uten direkte henvisning til kilder kan vi ikke være sikre på om Lillienkiold har gjengitt disse brevene ordrett som en scriptor, eller om han har tatt på seg kompilator-rollen og skrevet slik han ønsker å fremstille tekstene.

Finner

Et uttrykk som går igjen i hele bindet er «Finner». Vi har sett at dette kan ha flere betydninger, og det er noe uklart hva det betyr for Lillienkiold. Er det urbefolkningen vi i dag kjenner som samer eller er det befolkningen i dagens Finland? Mange av finnene som emigrerte til Norge reiste til samiske bosettinger, men det kommer ikke tydelig frem om det var tilfelle da Lillienkiold var amtmann på Vardøhus. Men det er noen «finner» som virker å være koblet til samene. Lillienkiold skriver nemlig om disse folkene fra grenseområdene i et sitat fra amtmann Ole Persen: «... alt i henseende at de kunde bliffve tillige deelagtig ved Skattens oppebørsel hos de Finner aff Neiden oc Pasvig» (Solberg 1945, s. 80). En omtaler her altså Finner i Neiden- og Pasvik-området, som ligger helt øst i Finnmark på grensen mot Russland og Finland. Disse blir også nevnt tidligere i bindet som Finne-byer. Det fantes da Finne-byer på den norske siden av grensen, og var en del av områdene fogdene reiste på skattereiser til.

I innledningen til kapitelet kalt «Græntzen mot Rysland angaaende» fant vi uttrykket «Vilde Finner». Dette er den eneste gangen en kan lese noe om finnene som ville. Det er Lillienkiold selv som har skrevet dette, da han gjerne er autor i innledningen av hvert kapittel. Når en påpeker at noe er «vilt» så betyr det at det er noe som ikke er det. I kapittelet om skatt skriver Lillienkiold derimot om «Skatter til fiælds oc fiære ofver Finner som Nordmænd». Her blir finnene referert til sammen med nordmennene, og det virker ikke å være antydning til noen ville finner her. En skulle kunne argumentert med at Lillienkiold ikke oppfattet finnene som ville, men som et folk en levde side om side med. Men han bruker «vilde finner» denne ene gangen, og det betyr at det er en del av vokabularet. Vi finner heller ikke dette uttrykket i sitatene eller brevene Lillienkiold henviser til. Dette er et uttrykk han selv kommer med. Han nevner det sammen med «Lapper» og «Biarmer», men disse blir også nevnt i andre sammenhenger uten å bli satt i sammenheng med noe vilt.

En annen type Finne som nevnes av Lillienkiold selv er «Rysse-Finne». Det virker å være koblet til samene i grenseområdene mellom Danmark-Norge og Russland. Når Lillienkiold skriver om Malmis-reisen blir dette uttrykket brukt. Interessant nok kaller han Neiden for en Rysse-Finne by: «Fra Waranger til første Rysse-Finne-by Neiden er 1 ia offte 2de dags Kiør med Reen...» (Solberg 1945, s. 202). Tidligere har vi sett han omtale Pasvik og Neiden omtalt som «Finne-Byer», men i denne sammenheng er Neiden en «Rysse-Finne-by». Er dette et poeng for han når han diskuterer skriver om Malmis-reisen, som i sin helhet handler om å reise til Russland for å skaffe seg rettigheter til å innkreve skatt fra samene? Jeg får inntrykk av at reisen til Russland handlet om samene i grenseområdene, nemlig disse Rysse-Finnene. Men det fantes også andre folkeslag på den andre siden av grensen. Disse nevner Lillienkiold flere ganger, nemlig «Biarmene».

Bjarmer

«Biarmer» er et folkeslag Lillienkiold viser til i dette tredje bindet, og de virker å være noe annet enn «lapper» og «finner». Biarmer stammer fra Bjarmeland som var et folkeslag som levde i områdene rundt Kvitsjøen i det vestlige Russland. Dette virker å samsvare med Lillienkiolds oppfatning da han nevner disse i samme setting som Russland. Det virker å være et folk amtmannen sidestiller med samene, og nevner de ofte i sammen: «Disimedlertid, som dette land aff alders her haffver hafft sine hedenske som indfødde indvondere, som udj tidernis fremløb aff vilde Biarmer oc Lapper er vorden forørget,...» (Solberg 1945, s. 308). Lillienkiold slår Bjarmer og Lapper sammen, og gir de urgammel opprinnelse og autonomi. Her poengterer han at de er innfødte, og gir de anerkjennelsen som en urbefolkning og et folkeslag som var der før hans eget siviliserte samfunn ankom. Selv om Bjarmene holdt til et stykke fra hans eget amt, trekker han dem frem som et urfolk sammen med lappene. For Lillienkiold gir han disse folkegruppene autonomi gjennom sin ordbruk, men på den annen side var skattlegging og tilsyn hos slike folkegrupper viktig for amtmannen.

Som Finner og Lapper referer Lillienkiold til Bjarmene som «Vilde», men bare noen ganger. Eksempelet over er ett, men i introduksjonen til «Om Hvalfangsten» finner vi uttrykket brukt enda en gang: «De Wilde Biarmer oc Lapper viste dog Normands Hæltetogt forlengst at besegle som bestride, saa rosen dem billigere tilkommer» (Solberg 1945, s. 294). I innledningen til «Græntzen mot Rysland angaaende» blir derimot Bjarmene nevnt uten «Vilde» eller «Wilde» som det beskrivende adjektivet. Det virker noe tvetydig over Lillienkiolds valg av ord her, da han i noen sammenhenger omtaler folkegruppene som ville,

mens han på den annen side priser de for deres tilstedeværelse og tradisjon som strekker seg langt bakover i tid. For hvis noe er vilt betyr det at det finnes noe som ikke er vilt. Vi finner uttrykket «hedenske» i omtalen av disse folkegruppene, og på samme måte betyr det at det finnes folk som ikke er hedenske. I annotasjonen på side 200 skriver Lillienkiold om «Biarmers vilde natur». Det kommer sjeldent frem noe skulle tilsi at disse folkegruppene oppfører seg upassende mot Lillienkiold eller hans krets. I så måte kan «Vilde» kobles til deres usiviliserte levemåte bestående av jakt og fangst.

Et annet aspekt ved disse referansene til Bjarmen er at det er kun Lillienkiold selv som skriver om dem. Vi finner igjen dette folkeslaget i hans innledninger og annotasjoner, samt fremstillingen av den urgamle regjeringen i Finnmark. I kompilasjonene Lillienkiold legger frem mange brev og sitater fra ulike embedsmenn og kongelige, men vi finner ingen referanser til Bjarmene. Som tidligere nevnt kan en ikke være hundre prosent sikker på om Lillienkiold siterer kildene direkte, eller om kompilasjonsarbeidet har gjort at han utelater ord og begreper etter eget ønske. Som scriptor ville det være naturlig å skrive rett av og da ville alle ord og uttrykk blitt inkludert. I lys av Bjarmenes opprinnelige tilholdssted på den andre siden av grensen blir nok dette folket kun referert for å vise at amtmannen har oversikt. Embedsmennene i Vardøhus amt har tross alt sin jevnlige reise til Malmis, selv om Lillienkiold ikke nevner Bjarmene i denne sekvensen.

Kvener

En folkegruppe som kun nevnes en eneste gang i bind tre er kvenene. På side 93 står det: «End om siøschattens Verck at røre, der fra Øst-Kvænens oppebørsel som føyeligst skulle kunde udregnis» (Solberg 1945, s. 93). Denne nasjonale minoriteten som er godt kjent i dag, blir kun nevnt i forbindelse med innkreving av skatt hos Lillienkiold på slutten av 1700-tallet. Vi finner noen få eksempler med «Qvæner» også. De betaler til og med skatten sin «føyeligt», noe som viser den makten den eneveldige embetsstanden har over denne folkegruppen. Lillienkiold nevner aldri kvener sammen med lapper, finner eller bjarmen, og en finner heller ingen som nevner dem i sitatene som er plukket ut til tredje bind. På lik linje med «Vilde» kunne en si at dette ikke var en del av diskursen den gangen siden det blir brukt så lite, men det faktum at det faktisk blir brukt så lite sier mye. Da har Lillienkiold vurdert å utelate det i andre sammenhenger.

Lillienkiold setter mange av disse folkegruppene sammen. Han nevner de etter hverandre, både lapper, finner og bjarmer, og bruker ulike betegnelser på dem iblant. Han anerkjenner deres urtradisjoner og deres dype røtter til naturen og landskapet i Finnmark. Denne kategoriseringen er ikke ukjent for Lillienkiold sin tid. Som vi har sett har amtmannen selv vært opptatt av kategorisering og klassifisering av kunstverk på sine reiser i Europa, og systematisering av folkeslag var heller ikke uvanlig på denne tiden. Lillienkiold trekker frem flere av de ofte, men nevner de gjerne i samme åndedrag. Det gir et bilde av en maktutøvelse fra amtmannen. Samtidig språkliggjør han denne makten ved å sette alle gruppene i samme bås. De blir som regel nevnt i sammenheng med innkreving av skatter, noe som ga eneveldets representanter i nord et maktforhold over urbefolkningen. Kvenene blir på sin side bare nevnt noen få ganger, men Lillienkiold skriver da at de «føyelig» betaler skatten sin. Dette er et klart eksempel på hvor makten ligger i Finnmark. En må huske at selv om Lillienkiold ønsket å være en folkets mann, var hans store prosjekt å fjerne handelsmonopolet og den politiske kontrollen bergenserne hadde hatt i regionen.

Russere

Russland og russerne nevnes gjennom hele bindet, både av Lillienkiold selv og i sitatene. Det er referanser til helt tilbake til de tidligste kildene Lillienkiold bruker, frem til Christian V og Lillienkiolds egen tid. Vi har sett at Lillienkiold har viet et eget kapittel til grenseområdene mot Russland, i tillegg til en lengre beskrivelse av Malmis-reisen gjennom Kolahalvøya og ned til Kvitsjøen. I kapitlet om skatten kommer forholdet til russerne frem i form av skatterettigheter i grenseområdene. Lillienkiold har lagt inn brev og sitater fra storfyrsten i Russland, og det er et poeng at en undres på hvem som har oversatt disse tekstene. Er det Lillienkiold selv eller har han fått de oversatt av noen i Vadsø eller København? Det ligger nemlig mye makt i hvordan en oversetter en tekst fra et annet språk, og den som oversetter har muligheten til å ta seg noen retoriske friheter. Vi husker fra side 44 hvor nådeløs storfyrsten i Moskva ville være mot den som våget å motstride hans brev om russiske rettigheter i grenseområdene. Vi kan ikke si sikkert om dette er direkte oversatt eller om en har tatt seg noen friheter. Var russerne så harde eller ønsket en fra Lillienkiolds side å fremstille dem slik?

Russerne nevnes som regel alene som et eget folk, men vi kan også lese at de nevnes i sammenheng med andre folkeslag. På side 49, i et brev fra Christian IV står det: «..., oc hans leilighed sig bæst begiffve kand, oc dersammestæds med Rysser oc Lapper at handle oc

forvandle hvis gods oc Varer hand medfører,...» (Solberg 1945, s. 49). Dette handler om briter og hollendere som var påkrevd sjøpass for å seile gjennom norske farvann utenfor Finnmarkskysten. De seilte i disse områdene for å handle med russere og samer. Dette brevet er skrevet lenge før Lillienkiolds tid i Finnmark, men viser at når det gjaldt handel var russerne nevnt i samme åndedrag som samene. I et brev fra 1614 skrives det om «Ryssere, Munche, oc Finner». Dette er i forbindelse med amtmennenes rolle i innkrevingen av skatt. Dette er av de få tilfellene russerne nevnes sammen med urbefolkningene eller andre folkegrupper. Munkene som her blir nevnt er ikke noe stort tema i verken kompilasjonen eller Lillienkiolds egne tekster.

To andre folkegrupper som nevnes i tredje bind av *Speculum* er «Nogoderske» og «Careler». Disse har begge en kobling til Russland da de gjennom perioder av historien har ligget under russisk kontroll. «Nogoderske» er ifølge Solberg folk i byen Novgorod i Russland. De nevnes sammen med flere folkegrupper når Lillienkiold skriver direkte til storfyrsten i Moskva. Der nevnes folk fra byer i både Russland og Sverige, som storfyrsten er hersker over (Solberg 1945, s. 44). Når det gjelder karelerne er det en henvisning til befolkningen i Karelen, i grenseområdene mellom dagens Finland og Russland. Befolkningen i dette området har gjennom historien ligget under svensk og russisk kontroll, men nevnes av Lillienkiold på lik linje med samene. I fortellingen om Malmis-reisen skrives det om «Suenske-Careler» (Solberg 1945, s. 207). Det har vært kareler på både russisk og svensk side i denne perioden, men han bruker aldri uttrykket «Ryssiske-Careler» i *Speculum*. Det er kun karelerne på svensk side som blir tillagt hvilket land de tilhører.

Svensker

Det andre landet Lillienkiold må forholde seg til som amtmann i Vardøhus er Sverige. På hans tid var landet større, og store deler av dagens finske grense tilhørte Sverige. Lillienkiold har viet et eget kapittel til grenseforholdene mot Sverige, nevner gjennomgående svenskene gjennom hele bind tre. Det er verdt å merke seg at stemningen rundt svenskene ikke er like anspent som russerne, og brevene fra svenske amtmenn er skrevet på svensk, noe som gjør at Lillienkiold kan gjengi dem i sin helhet. Til forskjell fra russerne finner en ikke svenskene nevnt i samme setting som samene. Det finnes eksempler på «Svenske-Finner» og «Suenske-Careler», men det svenske folkeslaget virker aldri å bli sidestilt med samene eller andre urbefolkninger. I historisk perspektiv er det interessant å observere dette tilsynelatende gode forholdet mellom Lillienkiold og sine svenske naboer. Han kunne skrevet mer

nedsettende ord om de, eller laget skremselspropaganda om svensk overmakt, men det skjer ikke. Dette er interessant fordi vi i dag vet at rett før Lillienkiold overleverer *Speculum* og selv dør like etter, går Danmark-Norge i krig mot svenskene og deres konge Karl XII. Sammen med Russland og Polen angriper de svenskene, i en krig som skal vare i over tjue år. Dette finner vi lite om i *Speculum Boreale*.

Det står mye om svenskene i dette tredje bindet. Når det gjelder forholdene mellom Danmark-Norge og Sverige virker ikke Lillienkiold å vise til noen store uenigheter eller dypere konflikter. På den annen side er han tydelig på hvordan svenskene har håndtert skatteinnkrevningen:

Bekiender oc, at de, som deris forfædre stædze aff de Svendske haffver voren trued oc nød til med hug oc Slag, stoch oc Jern at Udgifve Skatten, endog de aldrig nyder noget aff Sverrigis land eller Vand i nogen maade, mens bygger oc boer udj Kongen aff Danmarchs land, oc sig der nærer effter tingsVidnets udvis (Solberg 1945, s. 135).

Det er her snakk om kvenene, som tilhører norsk side men skattlegges av både russerne og svenskene. De har blitt truet med vold hvis de ikke betaler skatten, og Lillienkiold viser her til at de over flere år betalte dobbelt skatt. En ser flere slike tilfeller hvor svenskenes skatteinnkreving bryter med avtaler gjort mellom landene, men jeg vil mene at Lillienkiold ikke er like kritisk til svenskene som han er til russerne.

[Non mihi, sed populo](#)

Hans Lillienkiold hadde flere anliggender i sitt prosjekt, men et av de viktigste budskapene han gir kan lese i introduksjonen til kapittelet om Kjølnes Slott: «Ey ubilligens forestiller os derfor den vise Hedning efftersatte ord til erindring: Non mihi sed Populo – henseende en betienters Rædelighed til almuens Velgaaende mere end til nogen fordels hensigt bør grundis» (Solberg 1945, s. 306). Han skriver dette i forlengelsen av budskapet om at et land uten tilsyn er som et skip uten ror. Det er nærliggende å tolke det slik at Lillienkiold skriver om korrupsjon i denne setningen, og mener at en betjents tjenestevillighet skal gi fordel for allmuen, heller enn den enkeltes fordel. Vi har sett Lillienkiold være kritisk til sine forgjengere på Vardøhus amt, hvor disse ikke har vært fremmede for å tilegne seg goder

gjennom avtaler med nabolandene. En embedsmanns arbeid skal gagne allmuen, og være en herre for folket slik at flest mulig kan nyte godt av eneveldets tilsyn.

«Non mihi, sed populo», ikke for meg, men for folket. Dette var Lillienkiolds valgspråk. Hentet som en inspirasjon fra den romerske keiseren Hadrian som hadde dette som sitt motto. Lillienkiold har gjennom hele *Speculum Boreale* vist frem sin fascinasjon for antikken i både Roma og Hellas. Og det å velge et slik uttrykk som sitt valgspråk var nok ikke så vanlig på denne tiden. Lillienkiold lever i en brytningstid mellom renessansen og opplysningstiden i Skandinavia, og selv om han har flere moderne trekk, holder han fast ved denne interessen for det antikke. Folket var en viktig del av den politiske kulturen i det gamle Roma, hvor forkortelsen SPQR har hatt stor betydning. Den direkte oversettelsen er «Det romerske senatet og folket», og er å finne på kumlokk i dagens Roma samt på fotballdraktene til AS Roma. Lillienkiold har et klart anliggende ved dette valgspråket, hvor han ønsker å vise seg som en mann av og for folket. Hans arbeid som amtmann, hans litterære arbeid har ikke handlet om ham, men vært for folket.

Men hvordan skal han gjennomføre dette med overbevisning? Lillienkiold har et klart mandat som amtmann, nemlig å rapportere til København om tilstanden i eneveldets nordligste amt. I Einar Niemi sin *Ultima Thule* kaller han Lillienkiold for «Kongens tjener, vitenskapsmann og samfunnsrefser i nord». Og det er dette første uttrykket som biter seg fast når en leser Lillienkiold. Han har et anliggende om å gjøre en god jobb for kongen, som amtmann men også som kanselliråd. Han skriver om viktigheten av et overordnet tilsyn over et land. Tidligere har jeg diskutert hans rolle som tilsynsmann og makten som ligger i dette. Det panoptiske perspektivet, hvor eneveldet vil ha full innsikt i hele cellen som kalles Finnmark, og Lillienkiold må være tilsynsmannen som gjøre dette mulig. Subjektet Lillienkiold skriver frem blir dialektisk, tvetydig. Han underkaster seg kongen og er på mange måter selvutslettende, samtidig som han er selvhevdene og selvidealiserende. Han skriver frem seg selv som tilsynsmannen for folket, samtidig som han er tilsynsmannen for kongen. Disse to rollene er ulike, da han hersker over det ene men underkaster seg det andre.

For Lillienkiold har vist oss at han har et politisk prosjekt. I sitt æresdikt til kong Fredrik IV ligger det et tydelig budskap. Lillienkiold fremstiller seg som en fanebærer for sannheten, og hans hyllest av kongen må ikke misforstås som falsk smiger. Han ønsker å fortelle kongen hva som er de faktiske forholdene i Finnmark. Hagen skriver at Lillienkiold fikk lagt frem

sitt arbeid for kongen i 1702, og verket ble oppført i suplikkprotokollen. Lillieskiold hadde blitt fratatt sitt embete som amtmann i Vardøhus amt i 1701, og han hadde derfor flere anliggender da han overleverte *Speculum* til kongen: «Siden verket ble oppført i suplikkprotokollen, har Lillieskiold selv sett på *Speculum Boreale* ikke bare som en historisk-topografisk redegjørelse for forholdene i nord, men som et forsvarsskrift for sine egne meninger og handlinger som amtmann i Vardøhus amt» (Hagen og Sparboe 1998, s. 20). En del av hans politiske prosjekt har derfor vært å forsvare sine handlinger i sin tid som amtmann, samtidig som han har ønsket å løfte frem urettferdigheten fiskerallmuen i Finnmark har opplevd.

Det brennende engasjementet Lillieskiold hadde for urettferdigheten i Finnmark, står igjen som en viktig del av hans ettermæle. Hans kamp mot bergenserne og deres handelsmonopol ga han anerkjennelse i befolkningen som en embetsmann som kjempet for fiskerallmuen og deres rettigheter. Samtidig viser han med *Speculum* hvor viktig det var for han å fremme seg selv og sine personlige anliggender. Hans vitenskapelige evner samt historiske og kulturelle interesser blir belyst, særlig i bind tre ved «Tanchelyst ved materiens indgang». Lillieskiold viser der frem en rekke bibelske referanser som er på å løfte *Speculum Boreale* opp i en høyere helhet enn bare som et historisk topografisk verk. Fortellingene om store slag og stridbarheter rundt Middelhavet, som deretter kobles direkte til Europas ytterste områder i nord gjør at Lillieskiold løfter verket frem som noe større enn seg selv. Hans budskap om fiskerallmuens opplevelse av urettferdighet, urbefolkningens doble skatter til nabolandene samt hans kamp for å belyse denne situasjonen står sterkt. Slik kan en si at dette «speilet» han skaper reflekterer noe som skal løfte frem folket, ikke bare ham selv.

Kapittel 6: Avsluttende perspektiver

I denne oppgaven har jeg tatt for meg Hans Lillieskiolds hovedverk *Speculum Boreale* og gjort en analyse av makt- og meningsforhold i det tredje bindet. Lillieskiold var amtmann i Vardøhus amt fra 1684 til 1701. Han vokste opp i borgerstanden i Bergen, og fikk den beste utdanning en ung mann av hans stand kunne få på denne tiden. På slutten av 1660-tallet reiste han sammen med sin bror på en «Grand Tour» i Europa som var vanlig for unge menn av borgerstanden. Lillieskiold arbeidet etter dette et år som sekretær ved ambassaden i Stockholm, før han inntok rollen som viselagmann i Bergen og Gulating lagdømme i 1673.

Han rykket opp til lagmann i 1680. I 1684 utnevnes han til amtmann i Finnmark etter selv å ha bidratt til gjenopprettelsen av amtet på Vardøhus. Han får boplikt fra 1687, og flytter med kone og barn først til Vardø, deretter til Vadsø. På samme tid ble han utnevnt til kanselliråd og medlem av kansellikollegiet til kongen. Lillienkiold ble sittende som amtmann i Vardøhus amt frem til 1701. Han fikk en oppreisning og jobben som amtmann i Romsdal i 1702, men dør av sykdom 12. januar 1703 før han rakk å tiltre stillingen.

Lillienkiold var en aktiv person, med interesser som strakte seg utover politikk og juss. Hans interesser for historie, kunst og kultur gjorde at han gjenlot seg en kunstsamling, flere litterære prosjekter om sine reiser i Europa, historien om Italias konger, og ikke minst manuskriptene om Finnmark. På 1690-tallet arbeidet Lillienkiold med et større skriveprosjekt om forholdene i Finnmark. Dette resulterte i to håndskrevne bind som til sammen ble hans hovedverk «*Speculum Boreale*». Lillienkiold ble en upopulær mann i nord mot slutten av sin tid som amtmann grunnet hans sterke kritikk av de bergenske handelsmennene, opprørske samfunnsrefs og svake økonomiske dømmekraft. Han la frem *Speculum Boreale* for den ferske kongen Fredrik IV i 1702, og en må si at arbeidet med *Speculum* fikk en betydning som en del av hans forsvarstale for hvorfor hans upopularitet vokste mot slutten av tiden som amtmann i Vardøhus amt. De to delene av verket ligger fortrinnsvis i arkivene i København og i Oslo.

I denne oppgaven har arbeidet handlet om utgaven skrevet av Ole Martin Solberg fra 1940-tallet. Solberg laget fire hefter, hvor bind 2 består av tre hefter mens bind 3 står alene som et eget hefte. I dette tredje bindet dekker Lillienkiold grensene mot nabolandene Sverige og Russland, samt kystlinjen og forsvaret av denne. Han skriver om skatter og hvordan en forholder seg til skatteinnkreving av urbefolkningene som bor i grenseområdene mellom Danmark-Norge, Sverige og Russland. Videre legger han fokus på hvalfangst og lakseelvene i Finnmark. Fiske og handel er to viktige næringer i regionen, og regulering samt rettigheter til områdene legges frem av Lillienkiold. Avslutningsvis forteller han om sagnet rundt Kjølnes slott, og presenterer Kjølnesvisa om de gamle kongene som holdt til på Kjølnes utenfor Berlevåg. Han runder av dette tredje bindet med en oppsummering om amtmennenes tilstand i Vardøhus amt gjennom historien. Store deler av bind tre består av kompilasjonsarbeid fra Lillienkiold, mens hans egne ord og betraktninger kommer sporadisk gjennom hele bindet. Til lesningen av dette tredje bindet har jeg hentet inspirasjon fra den franske filosofen Michel Foucault. Jeg har brukt Foucaults tanker om en verdensinndeling i epistemer, makt og diskurs som utgangspunkt for arbeidet med Lillienkiold. Det er viktig å understreke at jeg ikke har

brukt Foucaults ideer som en absolutt teori, men som inspirasjon til lesningen av en utfordrende tekst. Foucault var ingen premissleverandør, men var stadig i bevegelse og ble ofte utfordret på sine tidvis bastante konklusjoner. Med utgangspunkt i Foucault har jeg sett på hvordan Lillienkiold opererer i epistemene som Foucault presenterer. Jeg har undersøkt hvordan Lillienkiold skriver om makt, representert ved eneveldet og handelsmennene fra Bergen.

I lys av epistemene har Lillienkiold vist seg som en overgangsfigur. Han har ikke klare absolutte trekk fra verken renessanse, klassisk eller moderne episteme. Han har elementer fra alle tre i seg. Renaissance-aspektet ved han er blant annet hvordan han bygger opp teksten med forfatterrollene. Særlig kompilasjonsarbeidet var noe som preget hans tid og tiden før ham. Denne måten å samle sammen enorme mengder tekst, gjøre det til sitt eget og skrive dette ut med fjærpenn har klare trekk fra middelalderen. Et annet trekk ved Lillienkiold som har referanser til renessansen er det religiøse og mytologiske. *Speculum* har flere henvisninger til bibelske fortellinger, samt mytologiske referanser fra gresk og romersk mytologi. Det er tydelig at for Lillienkiold er det kristne fakta og realitet, mens de antikke mytologiene er historie og nettopp mytologi. Interessen og fascinasjonen for antikken var fremdeles sterk i Norden på denne tiden, mens den kristne tro var en del av hverdagen og realiteten. Dette kommer frem i Lillienkiolds brev og dikt til kongen, som er eneveldig og er det mest høytstående mennesket under Gud.

Med disse trekkene fra renessanse-epistemet var Lillienkiold samtidig en vitenskapsmann. Hans interesser for bøker, arkivering, systemer og kategorisering virker mer kjent i Foucaults klassiske episteme. Måten Lillienkiold kategorisk legger frem de ulike grenseområdene, skatteinnkrevingen og tilstanden til amtmennene før ham viser hans interesse for system og orden. Måten han presenterer de ulike folkeslagene og urbefolkningene minner om de vitenskapelige fremstillingene vi så utover i opplysningstiden. Lillienkiold er ikke like kategorisk raselærens vitenskapsmenn, men hans måte å sette ulike folkeslag i samme gruppe minner om en tanke om en overlegenhet. Samtidig ser vi klare moderne trekk hos Lillienkiold, særlig gjennom etableringen av subjektet. Han er med oss som forfatter gjennom hele bind 3, og fremmer seg selv i hyllingsdiktet til kongen og leilighetsdiktet til Paus fra de foregående bindene. Hans ønske om å være en fanebærer for sannhet og lojalitet gjør at han ønsker å stå frem som en tydelig forfatterstemme, og ikke bare en annen embetsmann som

legger frem et topografisk skriv fra nord. En kan argumentere for at dette sterke subjektet var viktig for Lilienskiold da han skulle forsvare sitt arbeid for kongen våren 1702.

Foucaults bastante inndeling av epistemene har fått mye kritikk, og Lilienskiold er en mann en kan argumentere for at understøtter denne kritikken. Den mangeårige amtmannen i Vardøhus amt hadde flere sider en bare politikk og juss. Hans interesser for historie, kunst og litteratur gjorde at hans repertoar strekker seg over flere epoker, og var en mann som tenkte utenfor de allmenne forestillinger som til enhver tid rådet i sin samtid. Han kan ikke plasseres sammen med eneveldets salmeforfattere eller opplysningstidens vitenskapsmenn, men var en mann som hadde levd i spennet mellom sør og nord. Engasjementet for fiskerallmuen og hans interesse for akvarelltegninger og arkivering var komplekst, og denne kompleksiteten var selv ham. Han tenkte utenfor de allmenne forestillinger som representerte hans embete på slutten av 1600-tallet. En kan neppe se for seg at kongen i København fikk slike manuskripter som *Speculum Boreale* fra andre amtmenn eller embetsfolk. Lilienskiold plasserer dette verket høyt og i en større betydning, noe vi kan lese i «Tanchelyst ved Materiens Indgang». Hvor mange amtmenn som sammenligner konflikter i sitt område med bibelske kriger har jeg ikke oversikt over, men jeg stiller meg tvilende til om det er mange. Lilienskiold er en mann av flere årstider, og er derfor et godt eksempel på hvordan Michel Foucaults rigide oppbygning av epistemer ikke stemmer i denne sammenheng.

Lilienskiold viser seg som en annerledes embetsmann, og en kan argumentere for at han er en moderne politiker i sin tid. Han viser en vilje til makt, endring og konfrontasjon. Gjennom hyllingsdiktet til kong Fredrik IV og leilighetsdiktet fra Paus understrekes det at Lilienskiold representerer «sannheten». Kongen må ikke misforstå amtmannens budskap som falsk smiger, men dette er den ærlige sannheten. Hans støtte til fiskerallmuen viser at han har troen på mennesket. Selv om han innimellom hyller både Gud og eneveldet, har han en genuin tro på menneskene og deres rettigheter i Finnmark. Han viser til brev fra befolkningen sendt til administrasjonen med bønn om å lette litt på strenge skattekrav, avgifter og toll på handelsvarer. Lilienskiold ønsker å få frem en ydmykhet fra befolkningens side, samtidig som han viser at de ikke er dyr som lydige gjør som de får beskjed. De få gangene han gjør det, er det med henvisning til noen av urbefolkningene som betaler sin skatt uten å stille spørsmål. I så måte tilgjengeliggjør Lilienskiold Finnmarks mørke kroker, ved å belyse alle skygger og mørke hjørner, tar han rollen som kongens tilsynsmann i det panoptiske vaktårnet. Slik både beskriver og utøver makt i *Speculum Boreale*.

Lilienskiold får frem de ulike maktinstitusjonene rundt omkring i Finnmark, og hvordan en er tett knyttet til nabolandene. Han beskriver en region hvor makten ligger spredt rundt i alle hjørner, og dette skaper en ustabilitet geografisk, språklig og historisk. Blant annet er Lilienskiold tydelig i sin kritikk av makten som ligger hos bergenserne. Lokalbefolkningen som lever av fiske og handel har vært avhengig av å kunne selge varer til utenlandske skip, men den strenge tollen og mangelen på nødvendighetsvarer fra bergenserne begrenser mulighetene. Dette er et tegn på den spredte makten Foucault diskuterer, hvor det ligger en normalisert makt rundt om i samfunnet. Det var ikke bare eneveldet eller bergenserne som hadde makt, den lå også i fiskerallmuen og utenlandske handelsskip. Samtidig har vi sett hvor sterkt påvirket en er av embetsfolk på den andre siden av grensen til både Russland og Sverige. Skatteinnkrevningen i grenseområdene virker uforutsigbar, og Lilienskiold stiller seg kritisk til sine forgjengeres evne til å stå opp mot nabolandene. Det er i dette Lilienskiold delvis lykkes. Han får frem hvordan makten i Finnmark er spredt utover amtet, og som en tyngdekraft svekker dette den lokale befolkningens handlingsrom. Han trekker inn forsvaret av amtet ved flere anledninger, og understreker betydningen av et sterkt Finnmark som kan stå vakt for å beskytte dobbeltmonarkiets ytterste utpost. Han blir en populær figur i regionen grunnet sitt engasjement for lokalbefolkningens rettigheter og refs av bergensernes makt. Slik lykkes han delvis i sitt prosjekt.

Men Lilienskiolds engasjement og skarpe tunge skal bli det som velter korthuset hans i nord. Utover 1690-tallet er bergenserne misfornøyd med hvordan amtmannen kritiserer og legger bånd på deres virksomhet. Hans ønske om å samle den spredte makten i Finnmark til eneveldets absolutte makt under hans vinger begynner å falle sammen. Hans popularitet i befolkningen begynte å synke, og han ble upopulær blant kreditorer da han hadde høy utestående gjeld for sine reiser og livsførsel. I hans beskrivelser av forholdet til nabolandene Russland og Sverige virker han å være på feil side av historien, for på tross av hans vennligere tone mot svenskene og skepsis til russerne, ender Danmark-Norge i krig mot Sverige sammen med Russland tidlig på 1700-tallet. Lilienskiold ble ikke hørt. Som vi vet ender Lilienskiold sine siste år opp som en avsatt amtmann, farende rundt i Københavns gater for å legge frem sitt forsvar for kongen. Han får oppreisningen etter fremleggelsen av *Speculum Boreale* for kongen med tittelen som amtmann i Romsdal, men en må si at Lilienskiold til slutt feiler i sitt politiske maktprosjekt i Vardøhus amt.

Diskursen i Lilienskiolds arbeid har for meg vært sentralt når en undersøker makt og mening i *Speculum Boreale*. Foucault var opptatt av de ulike språkpraksisene innad i en diskurs, og hvordan det fantes ulike diskurser innenfor samme område. Rundt Lilienskiold kan en argumentere for at det finnes en juridisk diskurs, religionsdiskurs, politisk diskurs og ikke minst en maktdiskurs. Makten og språket var sidestilt. I budskapet og *Speculum* sitt anliggende kommer det frem at språk er makt. Lilienskiold presenterer Finnmark fra flere sider, gjennom en historisk diskurs basert på kompilasjonsarbeidet hvor han viser til alle brev, forordninger og traktater fra tidligere tider. Gjennom sine religiøse referanser trekker han Finnmark inn i bibelske fortellinger og løfter regionen og hans prosjekt opp i en høyere helhet. Gjennom hans henvisninger til ulike folkegrupper viser han hvem som tilhører Finnmark, og hvem som eventuelt ikke tilhører. Alle disse diskursive måtene å beskrive Finnmark på handler om makt, og språkliggjøringen av Finnmark har et prosjekt med Lilienskiold som forkjemper for befolkningen og den ærlige sannheten. Det er denne flertydige diskursen som gjør at eneveldets maktperspektiv delvis forsvinner, da Finnmark er et lappeteppe av maktinstitusjoner som presenteres gjennom ulike diskurser.

Speculum må anses å være et «annerledes-verk» i sin samtid. Den flertydige diskursen gjør teksten så kompleks at samtidens topografiske utlegninger kan virke fattige. På den ene siden kan en si at det var vanlig at amtmennene fikk denne panoptiske tilsynsrollen i sitt amt, og kongen skulle få en tilstandsrapport fra sine undersåtter. På den annen side tar Lilienskiold dette lenger, og introduserer ulike historiske, religiøse og maktpolitiske diskurser som strekker seg utover amtmannsembetets rolle. En vil tro at det var juridiske, økonomiske og politiske diskurser som var amtmannens anliggende, men Lilienskiold bygger dette ut ved å legge til flere diskurser som fremmer ham selv og Finnmark. Han skriver frem et budskap som er politisk på områdets, og ikke kongens vegne. Det var nok dette som gjorde han upopulær til slutt. Han skriver samtidig frem seg selv, og bygger opp et subjekt og en tydelig forfatterrolle som frir seg fra samtidens topografiske fremstillinger. Dette er ikke bare en statusrapport fra dobbeltmonarkiets ytterste utpost, men en personlighetsfylt beretning om amtet og særlig lokalbefolkningens tilstand.

Hans Lilienskiold viser sine ulike sider og interesser når vi leser *Speculum Boreale*, men noe av det som står sterkest igjen etter å ha lest verket er forfatteren selv. Amtmannen bruker mye plass på å etablere et subjekt i teksten. Vi ser at *Speculum* har flere lesere selv om det tidvis rettes direkte til kongen, og Lilienskiold er til stede hele veien når en leser bind 3. Han dukker

opp i ulike former som forfatter, med sine egne ord, sitt kompilasjonsarbeid og sine annotasjoner. I tillegg har vi sett gjennom hyllingsdiktet til kong Fredrik IV og Paus sitt leilighetsdikt hvordan amtmannen bygger opp jeg-et i sitt manuskript. Dette kjenner vi igjen fra Foucault og Barthes, hvor den moderne forfatter ønsker å bygge opp sin tilstedeværelse som «den geniale forfatter». Lilienskiold er tydelig, med støtte fra Paus, at han representerer den «ærlige sannheten». Det betyr at han mener noe annet enn det han sier er den «uærlige sannheten», noe som bygger oppunder hans egen selvhevdelse. Han er en lojal tjener av kongen, men sammen med lojaliteten kommer sannheten. Paus skriver i sitt dikt om at de to stjernene i Lilienskiold-slektens våpenskjold står for «Sannhet» og «Troskap».

Det er særlig i Lilienskiolds subjektetablering vi finner det moderne, og på den ene siden støtter dette Foucaults tanker om at den moderne forfatter er selvetablerende og tidvis bygger opp en diskurs som er større enn dette enkelte verket. Det kan en argumentere for at Lilienskiold ønsket. Å etablere en Finnmarksdiskurs ved å presentere denne topografiske teksten på en utradisjonell måte i sin samtid. På den annen side består store deler av tredje bind av *Speculum* av et stort kompilasjonsarbeid, som tilhørte den litterære tradisjonen i Middelalderen. Her skulle forfatteren vise frem hvor kløktig og belest han var, ved å sette sammen utdrag fra ulike tekster til å skape noe eget. Dette blir utover 1700-tallet kritisert og fremsto under opplysningen som plagiering og latskap. Forfatteren skulle vise frem sitt eget arbeid, sin kreativitet og intellekt. Lilienskiold gjør dette ved å etablere seg selv i større grad enn et topografisk verk skulle tilsi, men kompilasjonsarbeidet gir oss opplevelsen av en amtmann som fortsatt har med seg den middelalderske tradisjonen. Slik er Lilienskiold og *Speculum* et godt eksempel på at Michel Foucaults generaliserende ideer utfordres i møte med historiske enkeltpersoner og tekster slik som i denne oppgaven.

I lesningen av *Speculum Boreale* merker vi oss en av Lilienskiolds store verkebyller, nemlig balansen mellom rollen som kongens tilsynsmann og rollen som den sterke beskytter av fiskerallmuens rettigheter. Han hyller kongen og hans forgjengere for måten de har ivaretatt Finnmark. Særlig Christian IV henviser Lilienskiold ofte til, og priser hans marine kamp om rettighetene til nordområdene. Lilienskiold har nådd langt i sin embetskarriere takket være sine relasjoner til kongen og stattholder Gyldenløve, og hans medlemskap i kansellirådet understreker dette. På den annen side støttet han lokalbefolkningens frustrasjon, og selv om den ofte var rettet mot bergenserne, var det kongen i København som hadde gitt bergenserne monopol i Finnmark. Einar Niemi kaller Lilienskiold for kongens tjener og samfunnsrefser,

og det viser nettopp hvordan amtmannen fremstår. Å bygge en diskurs på balansen mellom den selvutslettende tjener av kongen og den selvhevdende samfunnsrefser er en vanskelig praksis. Lillenskiold ønsket å vise seg som en mann for folket med sitt valgspåk «Non mihi, sed populo», ikke for meg, men for folket, men måtte hele tiden balansere sitt budskap som en lojal tilsynsmann for kongen. Dette skaper et tvetydig subjekt, som det er vanskelig å bli klok på.

I dette prosjektet har jeg sett hvordan Michel Foucault sine ideer er en fin døråpner når en skal studere en eldre tekst som *Speculum Boreale*, men at møtet med en så særegen tekst utfordrer Foucaults bastante perspektiver. Lillenskiold passer ikke som representant for ett enkelt episteme, men er en overgangsfigur med aspekter fra renessansen, klassisk tid og det moderne episteme. Lillenskiold som den moderne forfatter stemmer overens med Foucault sine ideer om en slik person, men franskmannen ville nok ikke tenkt at en amtmann i Finnmark slutten av 1600-tallet skulle være en representant for dette perspektivet. Slik viser Hans Lillenskiold at han var en annerledes amtmann, og det er nok det som feller han til slutt. Han var en tilsynsmann som ga kongen fritt innsyn i Vardøhus amt, og var i så måte vakt sjefen som viste kongen hele cellen i det panoptiske fengselet. Samtidig var han en sterk kritiker av unødvendig overstyring, slik bergenserne hadde operert i Finnmark eller behandlingene samene i grenseområdene mot Russland og Sverige. Samfunnsrefseren fra Bergen stod lenge sterkt i sitt prosjekt om å gi Finnmark et lys, en stjerne og et speil, men oppreisningen med amtmannsposten i Romsdal ble nok en mager trøst. På den annen side viser han seg som et interessant forskningsobjekt, med sine spenninger mellom sør og nord. Embetsmannen og fiskerne. Kongen og folket.

Litteraturliste:

Barthes, Roland. 1994. *I tegnets tid*. Oversatt av Knut Stene-Johansen. Oslo: Pax Forlag.

Burrow, John Anthony. 2008. *Medieval Writers and their Work*. Oxford: University Press.

Det norske akademis ordbok. 2024. «Autor». Oppdatert 22. april 2024.

<https://naob.no/ordbok/autor>

Det norske akademis ordbok. 2024. «Herredømme». Oppdatert 28. april 2024.

<https://naob.no/ordbok/herred%C3%B8mme>

Det norske akademis ordbok. 2024. «Same». Oppdatert 17. april, 2024.

<https://naob.no/ordbok/same>

Foucault, Michel. 1966. *Tingenes orden*. Oversatt av Knut Ove Eliassen. Oslo: Aventura.

Foucault, Michel. 1980. *Power/Knowledge. Selected interviews and other writings 1972-1977*. Redigert av Colin Gordon. Harvester Wheatsheaf.

Foucault, Michel. 1998. "What is an author" i *Aesthetics, method and epistemology*. Redigert av James D. Faubion. New York: The New Press.

Gullberg, Kjersti Margrethe. 2014. «Frem oc saa tilbake igjen – en dannelsesreise i Johannes Lillienkiolds fotspor». Masteroppgaver, Universitetet i Oslo.

Hagen, Rune og Per Einar Sparboe. 1998. *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark*. Tromsø: Universitetsbiblioteket.

Lyngby, Thomas, Søren Mentz og Sebastian Olden-Jørgensen. 2010. *Magt og pragt, enevælde 1660-1848*. København: Gads Forlag.

Maclean, Ian. 1998. «Foucault's Renaissance Episteme Reassessed: An Aristotelian Counterblast», i *Journal of the history of ideas*, vol. 59, s. 149-166.

Niemi, Einar. 1996. «Hans Lillieskiold, Kongens tjener, vitenskapsmann og samfunnsrefser i nord» i *Ultima Thule* av Sigmund Nasset og Helge Salvesen, 66-86. Tromsø: Universitetsbiblioteket.

Ordbog over det danske sprog. 2024. «Finne». Oppdatert 17. april 2024.

<https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=finne>

Ordbog over det danske sprog. 2024. «Laplandsk». Oppdatert 17. april 2024.

<https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=laplandsk>

Ordbog over det danske sprog. 2024. «Potentat». Oppdatert 25. april 2024.

<https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=potentat>

Sandmo, Erling. 1999. *Voldssamfunnets undergang*. Oslo: Universitetsforlaget.

Sejersted, Jørgen. 2008. «Forfatterens selvframstilling rundt år 1700. Dorothe Engelbretsdatter i verket». *Norsk Litteraturvitenskapelig tidsskrift* 11 (2): 84-100.

<https://www.idunn.no/doi/10.18261/ISSN1504-288X-2008-02-01>

Slettebø, Thomas Daltveit. 2020. «Kompilatoren Holberg. Om patriotisk og protestantisk kompilasjon i Ludvig Holbergs *Dannemarks Rige Historie*». *Historisk tidsskrift* 2020 (1): 13-46. <https://tidsskrift.dk/historisktidsskrift/article/view/126770/173131>

Solberg, Ole Martin. 1942. *Finnmark omkring 1700. Bind 2. Lillieskiolds Speculum Boreale. Annet hefte*. Oslo: A.W. Brøggers boktrykkeri A/S.

<https://www.nb.no/items/9063f0aa800e13f595cbbf25b51a327b?page=0>

Solberg, Ole Martin. 1942. *Finnmark omkring 1700. Bind 2. Lillieskiolds Speculum Boreale. Tredje hefte*. Oslo: A.W. Brøggers boktrykkeri A/S.

<https://www.nb.no/items/1bdded3a3f1a672de168d253b2df26d5?page=0>

Solberg, Ole Martin. 1943. *Finnmark omkring 1700. Bind 2. Lillieskiolds Speculum Boreale. Fjerde hefte*. Oslo: A.W. Brøggers boktrykkeri A/S.

<https://www.nb.no/items/f16bdcf0857e169c627727cccd783aef?page=0>

Solberg, Ole Martin. 1945. *Finnmark omkring 1700. Tredie bind. Lilienskiolds Speculum Boreale II*. Oslo: A.W. Brøggers boktrykkeri A/S.

<https://www.nb.no/items/41e2e723bc1346e280f79c90b6efc807?page=7>

Thon, Jahn Holljen. 2011. «Hans Hansen Lilienskiold: Speilingens gleder» i *Talende linjer*, 93-167. Oslo: Novus Forlag.

Utdanningsdirektoratet. 2024. «Kritisk tenkning og etisk bevissthet». Oppdatert 13. mai 2024.

<https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/opplaringens-verdigrunnlag/1.3-kritisk-tenkning-og-etisk-bevissthet/>

Utdanningsdirektoratet. 2024. «Norsk (NOR01-06) Kompetansemål og vurdering». Oppdatert

13. mai 2024. <https://www.udir.no/lk20/nor01-06/kompetansemaal-og-vurdering/kv115>

Sammendrag:

Masteroppgave i nordisk litteratur
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier
Universitetet i Bergen
Våren 2024

Student: Andreas Halvorsrud

Veileder: Jørgen Magnus Sejersted

Tittel: Makt- og meningsstrukturer i Lillienkiolds tredje bind av *Speculum Boreale*

Denne masteroppgaven undersøker Hans Hansen Lillienkiold og hans hovedverk *Speculum Boreale*, med utgangspunkt i spørsmålet *Hvordan etablerer Lillienkiold et subjekt og en diskursiv makt i tredje bind av Speculum Boreale?* Hovedvekten av oppgaven ligger på tredje bind av hovedverket, og er en nærlesningsstudie basert på subjektet og den diskursive makten. *Speculum Boreale* ble overlevert til kong Fredrik IV i 1702, men versjonen jeg har arbeidet med er skrevet av etnograf Ole Martin Solberg på starten av 1940-tallet.

I dette prosjektet har jeg støttet meg til den franske filosofen Michel Foucault. Foucaults tanker rundt epistemer, makt og diskurs blir svært relevante for min oppgave. Han hadde en klar formening om at mennesker gjennom historien har tilhørt ulike epistemer. Disse omkranser alle lag av samfunnet, vitenskaper og diskurser. Han deler det inn i renessanse, klassisk og moderne episteme. I sine bøker om galskap, straff og seksualitet trekker Foucault frem makten, og hvordan den påvirker mennesker på ulike måter fra større institusjoner til folks hus og hjem. Han lager en allegori om det panoptiske fengselet, hvor en har fullt innsyn i cellen. Sammen med makten stod språket og diskursen sterkt i Foucaults filosofi. Her viste han til hvordan språket har utviklet seg gjennom epistemene, og hvordan forfatteren i litteraturen har skiftet rolle fra klassisk til moderne tid.

Hans Lillienkiold var en mann av mange kvaliteter og interesser som strakte seg utover sitt eget embete som amtmann i Finnmark. Hans interesse for kunst, kultur og historie gjorde *Speculum* til noe større enn bare en statusrapport fra Vardøhus amt. Det er fylt med religiøse, mytologiske og historiske referanser, samt vakre akvarelltegninger om guder, mennesker og dyr. Lillienkiold passer i så måte ikke inn i Foucaults bastante inndeling av epistemer, da hans diskurs har elementer fra både renessansen, klassisk tid og det moderne. Amtmannen måtte balansere sitt sterke engasjement for lokalbefolkningens rettigheter mot handelsmennene fra Bergen, samtidig som han var en tilsynsmann for kongen og sjef i det panoptiske vaktårnet.

Abstract:

MA thesis in Nordic Literature
Department of Linguistic, Literary and Aesthetic studies
University of Bergen
Spring 2024

Student: Andreas Halvorsrud

Tutor: Jørgen Magnus Sejersted

Title: Power and structures of meaning in Lillienkiold's third volume of *Speculum Boreale*

This master thesis examines Hans Hansen Lillienkiold and his main work *Speculum Boreale*, in the approach of the question *How does Lillienkiold establish a subject and a discursive power in the third volume of Speculum Boreale?* The main focus of the thesis will be on the third volume of the main work and is a close reading study based on the subject and the discursive power. The *Speculum Boreale* was handed over to King Fredrik IV in 1702, but the version I have worked with was written by ethnographer Ole Martin Solberg at the beginning of the 1940s.

In this project, I have relied on the French philosopher Michel Foucault. Foucault's thoughts on epistemes, power and discourse becomes very relevant to my research. He had a clear idea that people throughout history have belonged to different epistemes. These encircle all layers of society, sciences and discourses. He divides it into renaissance, classical and modern episteme. He creates an allegory about power and the panoptic prison, where one has full visibility into the cell. Along with power, language and discourse featured strongly in Foucault's philosophy. Here he pointed to how language has developed through epistemes, and how the role of the author in literature has changed from classical to modern times.

Hans Lillienkiold was a man of many qualities and interests that extended beyond his own office as county governor in Finnmark. His interest in art, culture and history made *Speculum* something bigger than just a status report from Vardøhus county. It is filled with religious, mythological and historical references, as well as beautiful watercolor drawings of god, human beings and animals. Therefore, Lillienkiold does not fit into Foucault's robust division of epistemes, as his discourse has elements from both the Renaissance, classical times and modern episteme. The county governor had to balance his strong commitment to the rights of the local population against the merchants from Bergen, while at the same time being an overseer for the king and commander in the panoptic watchtower.

Oppgavens profesjonsrelevans:

I denne oppgaven har jeg vært gjennom mye som vil hjelpe meg som lærer når jeg skal ut i yrket. Det langsiktige arbeidet med en oppgave av denne størrelsen har gjort at jeg personlig har utviklet mine skrive- og leseferdigheter, samtidig som dette langvarige arbeidet har bygget opp min egen utholdenhet rundt større prosjekter. Dette vil gi meg flere verktøy jeg kan komme med til mine elever når de sitter i samme situasjon. På ungdomsskole og videregående skriver en ikke like store oppgaver som dette, men det er flere større skriveprosjekter hvor min erfaring fra masteroppgaveskriving kan overføres til elevene. Mitt arbeid med å oppdrive kilder, bruke Nasjonalbiblioteket sine sider, samt Sokogskriv.no er verktøy som jeg har fersk erfaring med. Dette vil komme godt med i undervisningen når jeg er klasseleder i norsktimene. Under «Kritisk tenkning og etisk bevissthet» i overordnet del av læreplanen skrives det: «Opplæringen skal skape en forståelse av at metodene for å undersøke virkeligheten må tilpasses det vi ønsker å studere, og at valg av metode påvirker det vi ser» (UDIR.no 2024). Dette er helt i tråd med mitt arbeid med Michel Foucault, og hvordan jeg har arbeidet med han som inspirasjon til lesningen av *Speculum*.

For å belyse profesjonsrelevansen i min oppgave om Lillienkiold og *Speculum Boreale* vil jeg ta for meg ett kompetansemål fra læreplanen LK20. Under norsk på VG3 finner vi: «Lese og tolke tekster fra 1500 til 1850 i kulturhistorisk kontekst og drøfte hvordan de er relevante i dag» (Udir.no 2024). *Speculum Boreale* er ikke del av den litterære kanon fra denne tiden, da forfattere som Dorothe Engelbretsdatter, Petter Dass og Ludvig Holberg er de mest fremtredende. Jeg vil allikevel argumentere for at Lillienkiold og hans tekst er verdt å se på i kulturhistorisk kontekst og dens relevans i dag. For det første består Lillienkiolds arbeid av førstehåndsberetninger som det finnes lite igjen av i Norge. Lillienkiold har blitt brukt i forskning om heksestudier da han har manuskripter fra rettssaker og embetsarkiver fra tiden da det skjedde. For det andre er relevante i dag for mye av Lillienkiolds argumentasjon om hvorfor en må iverta Finnmarks ressurser, de samme argumentene vi bruker i dag. Samenes kultur, fiskersamfunnene og den vakre naturen. Lillienkiolds hyllest til Finnmark kunne vært et leserinnlegg i 2024.